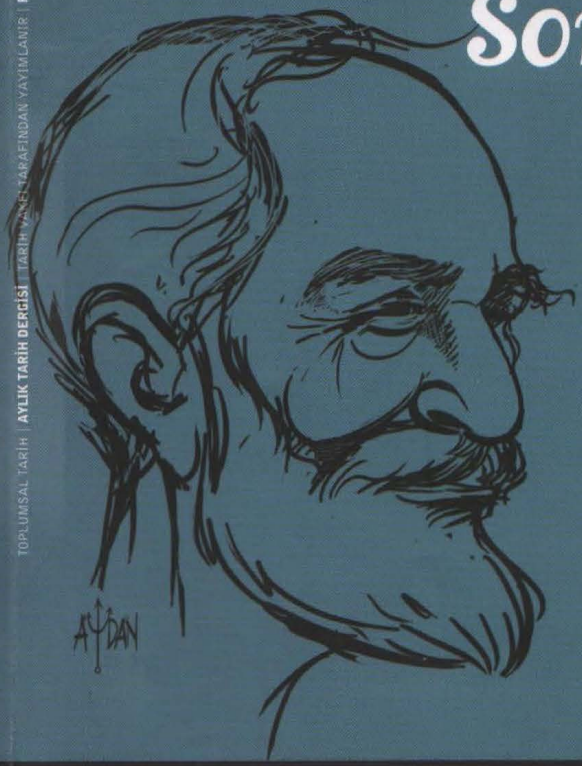
TOPLUMSAL
Tarih
236
AĞUSTOS
2013

Avrupa Resminde Mitolojik Konulu Resimler
Zerrin İren Boynudelik

Muhalif Görüşleri Nedeniyle 1945'te ABD'ye Giden

Muzaffer Şerif Hakkında FBI Soruşturması

Sertan Batur'un yazısı, Sayfa 18

Hadrianopolis Savaşı ve Roma İmparatorluğu için Yarattığı Sonuçlar
Mustafa H. Sayar

Nereden geldiler, nereye giderler?
Hemşinliler Kimdir?
Cemil Aksu

Osmanlı İstanbul'unda Kent içi Tarımsal Toprak Kullanımı ve Dönüşümleri
Yedikule Bostanları
Aleksandar Shopov - Ayhan Han

Ahmet Kuyaş'a Sorduk
NTV Tarih *neden kapatıldı?*
Söyleşi: Ahmet Akşit

TOPLUMSAL TARİH | AYLIK TARİH DERGİSİ | TARİH VAKFI TARAFINDAN YAYIMLANIR | Fiyatı: 8,50 TL. (KDV Dahil) | ISSN: 1300-7025
ISBN 1300-7025-9-1

HASAN ALİ YÜCEL KLASİKLER DİZİSİ 200. KİTABA ULAŞTI

L.N. TOLSTOY

İş Bankası Kültür Yayınları kuruluşundan bu yana edebiyat, bilim ve felsefe klasiklerinin yayımlanmasına özen göstermiştir. 2006 yılında klasik eserler bir dizi halinde yayımlanmaya başlanmış, şükran ve saygı ifadesi olarak diziye Hasan Âli Yücel'in adı verilmiştir. Bunun bir nedeni, klasiklerin Tercüme Bürosu tarafından Türkiye'de ilk kez düzenli biçimde yayımlanmasına milli eğitim bakanı olarak öncülük etmesi, diğer nedeni de Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları'nın kurucusu olmasıdır.

Hasan Âli Yücel Klasikler Dizisi MEB Tercüme Bürosu'nun 1940-1946 yılları arasında yayımladığı klasikler dizisinin tekrarı veya devamı olmamakla birlikte, o dönemde yayımlanan eserlerin listesini bir kılavuz ve yayın programının omurgası saymaktadır. Geçen yetmiş yılı aşkın sürede artık bütün dünyada klasik olarak kabul edilen eserler de yayın programına eklenmiştir.

Dizide Tercüme Bürosu döneminin değerli kültür insanları tarafından yapılan bazı çevirilere elbette yer verilmektedir. Ancak eski çevirileri olduğu gibi yayımlamak yerine, genellikle eserlerin özgün dillerinden yeni çevirilerinin yapılması esas alınmıştır. Kreutzer Sonat ile 200 kitaba ulaşan Hasan Âli Yücel Klasikler Dizisi'nde edebiyat, bilim ve felsefe klasiklerinin başyapıtları hem ciltli hem karton kapaklı olarak okurlarımızın beğenisine sunulmaktadır.

TÜRKİYE BANKASI
Kültür Yayınları

Kitabevlerimiz: İstanbul - Kadıköy, Tel: (0216) 348 97 84 Eminönü - Müze, Tel: (0212) 511 13 37 Caddebostan, Tel: (0216) 386 65 62 Bakırköy, Tel: (0212) 571 20 32 Beşiktaş, Tel: (0212) 258 77 43 **Ankara** - Yenişehir, Tel: (0312) 430 33 66 Altındağ, Tel: (0312) 324 10 74 • **İzmir** - Karşıyaka, Tel: (0232) 364 71 42 • **Diyarbakır** - Ofis, Tel: (0412) 228 42 16 • **Eskişehir** Tepebaşı, Tel: (0222) 220 49 13 • **Trabzon** Merkez, Tel: (0462) 326 98 39 • **Mersin**, Tel: (0324) 238 18 14 **Samsun** Çiftlik, Tel: (0362) 233 38 30

BANKASI
Kültür Yayınları

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

AHMET ARSLAN
İSLÂM FELSEFESİ ÜZERİNE
382 sayfa, ISBN: 978-605-399-282-0

Arslan, öncelikle genel olarak İslâm'da felsefe diye bir şeyin olup olmadığı, varsa bu felsefenin hangi alanlarda hangi disiplinlerde aranması gerektiğini, bu disiplinlerde ortaya konmuş çalışmaların ve bunlara hâkim olan düşünce ve zihniyetin neye dayanarak "felsefi" olarak adlandırıldığını tartışıyor. İslâm düşüncesinin gelenekleri kelâm ve tasavvufu yorumlarken, İslâm felsefesinin özgünlüğünü, bundan ne kastedildiğini ve Yunan felsefe geleneği üzerine düşüncelerini açıklıyor.

NATHALIE CLAYER
ARNAVUTLUK MİLLİYETÇİLİĞİNİN KÖKENLERİ
ÇOĞUNLUĞU MÜSLÜMAN BİR ULUSUN DOĞUŞU
611 sayfa, ISBN: 978-605-399-283-7

Clayer, Arnavut milliyetçiliğini Balkanlar, Avrupa ve özellikle Osmanlı çerçevesi içinde bir yere oturturken, Arnavutların kimlik inşa süreçlerini Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılla birlikte yaşanan siyasal ve toplumsal dönüşümlerle birlikte ele alıyor. Bir Arnavut ulusal kimliği inşasının nasıl şekillendiğini, daha önce var olan dinsel kimlik gibi kolektif kimlik türleriyle nasıl eklemlendiğini ve hangi süreçlerden geçerek oluştuğunu, ilk milliyetçi itkileri ve etrafında oluşan milliyetçi Arnavutluk matbuatının önemini araştırıyor.

PAUL CARTLEDGE
PRATİKTE ANTİK YUNAN SİYASÎ DÜŞÜNCESİ
224 sayfa, ISBN: 978-605-399-277-6

İlk siyasî düşünürlerin ortaya çıktığı, siyasî açıdan birçok yeniliğin merkezi olma niteliği taşıyan Antik Yunan siyasî düşüncesi ile bu düşüncenin değişik alanlardaki pratiğini konu ediniyor. Kitap, demokrasi kavramını; Antik Yunan'da ortaya çıkışı, gelişimi ve günümüzde yüceltilmesiyle birlikte eleştirel bir biçimde inceliyor.

BORA KANRA
TÜRKİYE'DE İSLÂM, DEMOKRASİ VE DİYALOG
BÖLÜNMÜŞ TOPLUMLARDA MÜZAKERE
216 sayfa, ISBN: 978-605-399-280-6

Bu kitapta, müzakere kuramı, sosyal psikoloji alanındaki araştırmalarla desteklenerek yenilikçi bir eleştirel düşünce ve sentez ortaya konulmaktadır. Müzakereci demokrasinin daha iyi sonuçlar verebilmesi için, karar alma sürecinin sosyal öğrenmeyi sağlayacak fırsatlarla desteklenmesi ve müzakerenin, toplumsal öğrenme ile karar alma aşamaları arasındaki farkların iyi belirlenmesi de zorunludur. Rawls'tan Habermas'a, Gadamer'den Benhabib'e birçok kuramcı bu konuda bakış açıları sunarak müzakere ortamlarının zenginleşmesine katkıda bulunmuştur.

www.bilgiyay.com
Kurtuluş Deresi Caddesi No: 47, 34440 Dolapdere/İSTANBUL
Telefon: **0212 311 52 59** Faks: **0212 253 47 00**
E-mail: yayin@bilgiyay.com - dagitim@bilgiyay.com

Genel Dağıtım: **PUNTO**
www.puntokitap.com
Telefon: **0212 496 10 50** Faks: **0212 551 30 13**
E-mail: **punto@puntokitap.com**

16 EYLÜL 1882

MISIR OLAYLARI

L'Illustration dergisinin 16 Eylül 1882 tarihli ve 2064 numaralı bu sayısının kapağında İstanbul'da düzenlenen bir konferansın bir oturumunun görüntüsü yer almaktaydı. Derginin içinde yer alan metinden de anlaşılacağı üzere bu konferans, Mısır'daki olaylara uluslararası bir çözüm bulmak üzere toplanmış ve dönemin "büyük devletleri"nin, yani İngiltere, Fransa, Rusya, Almanya, Avusturya ve İtalya'nın büyükelçilerinin bir araya gelmesiyle oluşturulmuştu.

"Mısır olayları" adıyla tarif edilen mesele, 1879'dan beri Hıdiv İsmail Paşa (1830-1863-1879-1895) ve Hıdiv Tevfik Paşa'ya (1852-1879-1892) karşı bir isyan hareketini örgütlemiş olan Ahmed Urabi Paşa'nın (1841-1911) yarattığı istikrarsızlıktı. O tarihlerde sıkça Arabi Paşa diye anılan bu Mısır subayı, fellah kökenli olup Mısır'daki yabancı nüfuza ve onun temsilcisi olarak gördüğü Hıdiv ailesine karşı ilk milliyetçi hareketi başlatmış olan kişiydi. Ordu içinde ve halk arasında kazandığı itibar ve şöhret sayesinde 1879'da Hıdıv İsmail Paşa'nın görevini oğlu Tevfik'e bırakmasına sebep olmuş, ama Tevfik Paşa'nın zamanında da hükümete katılarak Avrupa karşıtı siyasetini güçlenerek devam ettirmişti. Hıdiv Tevfik Osmanlı hükümetinden yardım istemiş idiyse de II. Abdülhamid bu konuda harekete geçmekten imtina etmişti. Avrupa devletleri Mısır ve Süveyş Kanalı'ndaki imtiyazlı konumlarının tehlikeye girdiğini düşünerek harekete geçmişler, Mısırlıları korkutmak için İngiliz donanması İskenderiye açıklarında manevralar düzenlemişti. Bunun üzerine İskenderiye'de 12 Haziran 1882 günü Avrupa karşıtı bir ayaklanma başlamıştı.

İstanbul'daki konferans, Mısır'ın "elden gittiği" tehlikesine karşı ortak bir tavır alma ve gerekirse ortak bir müdahale kararı almak üzere toplanmıştı. Fakat İngilizler atık davranarak tek başlarına ayaklanmayı bastırmak iddiasıyla İskenderiye'yi Amiral Seymour kumandasındaki bir deniz birliğiyle 11-13 Temmuz günleri arasında topa tutmuşlardı. Ardından İskenderiye teslim olmuştu, fakat Urabi Paşa İngilizleri Kafr-ed-Dawwar'da yenerek Kahire'ye ulaşmalarına mani olmayı başarmıştı. İskenderiye üzerinden Kahire'ye ulaşamayan İngilizler bunun üzerine eylül ayında Süveyş Kanalı üzerinden bir harekâta girişmişlerdi. 13 Eylül günü sabaha karşı Tell-el-Kebir'de Mısır ordusunu tam bir hezimete uğratan Garnet Wolseley, böylece Urabi Paşa ayaklanmasına fiilen son vermiş oldu. Urabi ve takipçileri teslim olmuş, on gün kadar sonra da Hıdıv Tevfik tekrar iktidara gelmişti. Urabi idama mahkûm olduktan sonra affedilmiş ve Seylan'da sürgüne gönderilmişti. 1901'de ise ülkesine dönebilmiş, on yıl sonra da vefat etmiştir. Bu yenilgiyle birlikte de Mısır'ın kaderi çizilmiş ve ülke fiili olarak İngiliz himayesine girerek 1922 yılına kadar bu statüde kalmıştır.

Illustration dergisi bu olayları iki veçheden ele almıştı. Bir taraftan İstanbul'daki konferansı ana hatlarıyla ve katılımcılarıyla tarif ederken, diğer taraftan ise Mısır'daki durumu Urabi'nin kampından aktardığı bir olayla anlatmaya çalışmıştı. Genel olarak derginin İngiltere'ye karşı menfi bir tutumu hissedilmekteydi. Konferansta alınan kararların

aksine İngiltere'nin başına buyruk hareket etmiş olması özellikle vurgulanıyordu. Urabi Paşa'nın ise bir tür centilmen subay olarak tanıtılması, hatta onun yerindeki bir İngiliz subayının muhtemelen farklı davranacağı konusundaki ifadeler de aynı tutumun bir göstergesi olarak alınmalıdır.

Üzerinde durulması gereken son bir nokta da, Urabi Paşa'nın kampından aktarılan olayın ne şekilde resmedilmiş olduğudur. Derginin de uzunca aktardığı üzere aslında bu imaj yerinde çizilmiş değil, olayın başlıca tanıklarından olan Boğos Bey'in aktardığı bilgilere dayanarak ve onun gözetiminde derginin muhabiri tarafından oluşturulmuştu. Yani doğrudan bir aktarımdan çok, bugün olaylardan sonra çizilen "robot portreler" gibi dolaylı ve ifadeye dayanan bir çizim söz konusuydu. Olayların resmedilemediği, dolayısıyla yerinde bir çizim ya da bir fotoğrafın mevcut olmadığı durumlarda başvurulan bu yöntemin önemi bir yana, derginin bunu tanıtırken ayrıntılarının ve gerçekliğinin üzerinde bu kadar net bir şekilde durması da ayrıca ilginç bir olgu olarak dikkat çekmektedir.

Said Paşa'nın evinde düzenlenen İstanbul Konferansı'nın bir oturumu.

Mısır olayları. Mr. Colborne'un bir çiziminden

MISIR OLAYLARI

Bugün verdiğimiz resimlerin ikisi bu olaylarla alakalıdır. Bunların biri İstanbul Konferansı'nın bir oturumunu temsil etmektedir; diğeri ise Arabi Paşa'nın Kafr-Dowar'daki[1] kampında sıklıkla meydana gelen bir sahneyi götsermektedir. Bunların ilkiyle başlayalım.

İstanbul Konferansı. — Mısır meselesiyle ilgili uluslararası konferansın ilk oturumu, 23 Haziran günü İtalyan sefareti sarayında, yaşça büyük olması nedeniyle Kont Corti'nin riyaseti altında gerçekleşti.[2] Konferansın 27'sindeki üçüncü oturumunda ise bütün devletler konferans süresince Mısır'da münferit bir harekette bulunmamak konusunda anlaşmışlardı; fakat buna rağmen İngiltere İskenderiye'yi 11 Temmuz'da topa tuttuğu gibi şu an orada bir harekât ordusu bulundurmaktadır. İskenderiye'nin topa tutulmasının ardından konferansın oturumlarına bir müddet ara verilmişken, 19'unda Bâb-ı Âli karalarına katılacağı haberini verdi. Bunun üzerine konferans heyeti 20'sindeki oturumunun ardınan bu katılımı kaale almış ve Said Paşa'ya[3] oturumlara Kont Corti'nin sefaretinde mi katılmayı, yoksa oturumlara kendi ikametgâhında mı devam edilmesini tercih ettiğini sordu. O zamandan itibaren de konferansın tam yetkili üyeleri, ilk sayfamızda yer alan resimde görüldüğü gibi Said Paşa'nın evinde toplandılar. Ön planda Said ve Asım[4] Paşaların biri solda, diğeri sağda yer almaktadır. Asım'ın yanında Fransız sefiri M. de Noailles bulunmaktadır;[5] ardından ise masanın etrafında sırasıyla Almanya,[6] Rusya,[7] Avusturya,[8] İngiltere[9] sefirleri ve Said Paşa'nın yanına düşen İtalya sefiri.

Said Paşa'nın evi Boğazıçı'nde, İstanbul'un varoşlarından olan Kabataş'ta bulunuyor.[10] Konferans heyetinin müzakere ettikleri salonun penceresinden uzakta, Asya sahilinde Üsküdar ve Kız Kulesi seçilmektedir. Bu salonda Kont Corti'nin Süveyş Kanalı'nın serbest geçişe açılıp ortak korunmasına ilişkin teklifi oybirliğiyle 14'ündeki oturumda kabul edildi. 7'sinde gerçekleşen bir öncekinde Bâb-ı Âli Mısır'da askeri bir müdahalede bulunmayı ve Arabi Paşa'yı asi ilân etmeyi kabul etmişti. İlgili iki devlet tarafından bitmek bilmeyen tartışmalardan sonra nihayet kabul edilen bu anlaşma, muhtemelen hiçbir zaman hayata geçirilmeyecektir. Gerçekten de Lord Dufferin'in bu anlaşmanın uy-

Mısır olayları. — Boğos Bey'in Kafr-Dowar kampında Arabi'den Port-Said'e gitmek üzere koruma talep etmesi.

Illustration'un özel muhabiri M. Bourgain'in bir çiziminden.

gulanmasını askıya almak için öyle güçlü geciktiricilere başvurdu ki, bu zor manevradan sonra İngiliz hükümetinin Türkiye'nin katkısı olmadan hareket etmek konusundaki kararlılığından şüphe etmek imkânsız hâle geliyor.

Kafr-Dowar'da Arabi'nin kampında. — Muhabirimiz tarafından başlıca kahramanının Giorgioni'nin önünde ve onun verdiği bilgilere dayanarak bu resimde canlandırılmış olan sahne, gayet ayrıntılı bir şekilde doğrudur. Olayları aktaralım.

Söz konusu olan kahraman, Boğos Giorgiani adını taşımaktadır. Kendisi Ermeni'dir ve buranın topa tutulduğu sırada Kafr-Dowar yakınlarında İngiliz bir şirkete ait çiftliği idare ediyordu. Yanında bir Fransız ile bir İtalyan da bulunuyordu. Üçü de en büyük tehlikelere maruz kaldılar. Sırasıyla Bedeviler, İskenderiye'den göç edenler ve Mısır askerleri tarafından katledilme tehlikesi geçirdikten sonra 13 Temmuz günü, ikinci piyade alayının kumandanı erkân-ı harp miralayı Habil Kâmil Bey'in himayesi sayesinde Arabi'nin kampına sığınmayı başardılar. Fakat orada da kendilerini tehlikeye sokmadan uzun müddet kalamayacaklardı. Böylece 29 Temmuz günü Boğos Bey ordunun karargâhına kadar gidip, orada, resimde de görüldüğü üzere Arabi Paşa'dan kendisi ve arkadaşları için Port-Said'e kadar koruma altında gidebilme müsaadesi talep etti. Fakat bu izni de kolay elde etmedi, zira Boğos Bey Kafr-Dowar kampının kuvvetli ve zayıf noktalarını biliyordu. Belki de aynı şartlar altında bir İngiliz generali bu Mısır generalinden daha az anlayışlı davranırdı.

DİPNOTLAR

1 Nil Deltası'nda İskenderiye yakınlarındaki Kafr-ed-Dawwar kenti.

2 İtalyan diplomat Luigi Corti (1823-1888). 1875'te İstanbul'a İtalyan sefiri olarak tayin edilmiş, 1876 daki Tersane Konferansı'nda ülkesini temsil etmiştir. 1878'de Dışişleri Bakanlığı'na getirilmiş ve İtalya'yı 1878 Berlin Kongresi'nde temsil etmiş idiyse de bu görevde çok başarısız olmuştu. 1881'de tekrar İstanbul'a sefir tayin edilmiş, 1886'ya kadar bu görevde kalmıştı.

3 "Kürd" ya da "Süleymaniyeli" Mehmed Said Paşa (1834-1907) o tarihte Hariciye Nazırı'ydı.

4 Mehmed Asım Paşa (1827-1886) o tarihte Evkaf Nazırı'ydı ve konferansa ikinci murahhas tayin edilmişti. Bu bilgiler için Sayın Sinan Kuneralp'e özellikle teşekkür ederim.

5 1882-1886 tarihleri arasında İstanbul'da sefir olan Emmanuel Henri Victurnien de Noailles (1830-1909).

6 Paul von Hatzfeld (1831-1901).

7 1879-1882 tarihleri arasında görev yapan Eugen Petrovıç Novikoff (1826-1903).

8 1880-1906 tarihleri arasında görev yapan Heinrich Freiherr von Calice (1831-1912).

9 1881-1884 arasında İstanbul'da İngiltere sefiri olan Lord Dufferin (1826-1902).

10 Kürd Said Paşa'nın konağı hakkında herhangi bir bilgiye ulaşabilmiş değilim.

İstanbul Bilgi Üniversitesi
Tarih Yüksek Lisans Programı

2013-2014
Akademik Yılı için öğrenci alınacaktır.

Başvuru ve Kayıt Takvimi:
Son Başvuru: **10 Eylül 2013**
Yazılı Bilim Sınavı: **11 Eylül 2013**
Başvuru yapan tüm adaylarımız yazılı sınava davetlidir.
Mülakatlar: **14 - 15 Eylül 2013**

Tarih Yüksek Lisans Programı, tarih, sosyal veya beşeri bilimler bölümleri (lisans ve/veya yüksek lisans) mezunlarına disiplinlerarası açılımları olan tarih disiplininde bilimsel araştırma için gerekli altyapıyı kazandırmayı amaçlamaktadır. Ağırlık, öğrencinin araştırma faaliyetine verilmektedir. Bu sebeple, öğrenciyle danışmanı arasında öngörülen yoğun işbirliği, programın en ayırt edici niteliğini oluşturmaktadır. Programın öğrenim dili İngilizce'dir.

Başka bir yabancı dili iyi, İngilizceyi ise ancak orta düzeyde bilen öğrencilere, derslere başlamadan İngilizcelerini istenilen seviyeye getirmek için bir sene süre tanınabilir. Özel öğrenci statüsünde programa kabul almak mümkündür. Burs ve öğrenim harcı indirim imkanları mevcuttur.

Akademik Kadro:
- Prof. Dr. Murat Belge
- Prof. Dr. Suraiya Faroqhi
- Prof. Dr. Christoph K. Neumann (Munich Ludwig Maximilian Üniversitesi)
- Prof. Dr. Jale Parla
- Prof. Dr. Mete Tunçay
- Prof. Dr. Levent Yılmaz
- Doç. Dr. Bülent Bilmez
- Doç. Dr. Ahmet Haluk Dursun (Topkapı Sarayı Müzesi Müdürü)
- Doç. Dr. M. Erdem Kabadayı
- Doç. Dr. Ferda Keskin
- Yard. Doç. Dr. Başak Tuğ

444 0 428 | http://history.bilgi.edu.tr | mekabadayi@bilgi.edu.tr
İstanbul Bilgi Üniversitesi **santral**istanbul Kampüsü
Eski Silahtarağa Elektrik Santrali Kazım Karabekir Cad. No: 2/13 Eyüp İstanbul

İstanbul Bilgi Üniversitesi
LAUREATE INTERNATIONAL UNIVERSITIES

AHMET KUYAŞ'A SORDUK:

NTV TARİH NEDEN KAPATILDI?

NTV Tarih'in ilk sayısı 17 Ocak 2009'da çıktı. Doğuş Yayın Grubu bünyesinde aylık olarak hazırlanan derginin ilk sayısından, basılamayan 54. sayısına kadar yayın yönetmenliğini Gürsel Göncü üstlenmişti. Basılamayan "Fevkalade Nüsha" yani Temmuz sayısı tümüyle Gezi Parkı olaylarına ayrılmıştı. "Fevkalade Nüsha" bütün hazırlıkları bitmiş ve yayına hazır haldeyken NTV yönetimince kapatılmasına karar verildi. NTV Tarih'in neden kapatıldığını ilk sayıdan itibaren dergiye yazı veren tarihçi Ahmet Kuyaş'la konuştuk.

SÖYLEŞİ: AHMET AKŞİT

Basılamayan, internet üzerinden okuduğum 54. *NTV Tarih*'in editör yazısında Gürsel Göncü'nün belirttiği gibi, bu sayı olduğu gibi Gezi Parkı olayına ve bu olaylarla ilişkilendirilebilecek tarihsel olaylar ve yorumlara ayrılmış. Bu dosyanın yönetimle ilişkilerde bir gerilime yol açabileceğini tahmin ediyor muydunuz? Kapanma kararına giden süreci sizden dinlesek?

Doğrudan yönetimle olan ilişkilerimizde değil de, yönetimin iktidarla olan ilişkileri açısından bir korku duymadığımız söylenemez. Hatta, konuya karar verdiğimiz yayın kurulu toplantılarında bile intihar sayısı olabileceğine dair görüş bildiren arkadaşlarımız oldu. Ama bu yönetimin o güne kadar olan davranışlarından kaynaklanmıyordu. Biz bugüne kadar hep güncelle ilgili tarihî konular işledik. Çeşitli mahkemeler, seçimler, Tunceli-Dersim meselesi, Kürt meselesi, Türkiye siyasetinde hangi konu aklınıza geliyorsa, bunları ele aldık. Ayrıca, Libya'da, Suriye'de, Mısır'da

Metnin hazırlanmasındaki katkılarından dolayı Berat Seçkin Demirok'a teşekkür ederiz.

olaylar çıktığı zaman bunlara eğildik ve 53 sayı boyunca da, en ufak bir müdahaleyle de karşılaşmamıştık, cesaretimiz vardı. Daha sonra, cesaretimizi artırıcı bir şey oldu, NTV'nin Gezi Olayları'nın ilk günlerindeki habercilik zaafı üzerine birtakım gösteriler olunca, o zamanki yönetim kurulu başkanı Cem Aydın, "biz eski NTV'ye geri dönmek istiyoruz" dedi. Bu da bizim cesaretimizi artırdı. Hatta, o arada böyle bir sayı planladığımız kendisine söylendi ve herhangi bir sorun olmayacağını, bugüne kadar nasıl sayılar basılınca müdahale olmadıysa yine olmayacağını söyledi ama bu birkaç gün sonra değişti tabii, en azından Cem Aydın için. Bizim için o kadar çabuk olmadı zira biz bunu çok geç öğrendik. Derginin bağlanması sırasında, bir akşamüzeri geldi. Yani, dediğim gibi, hem bekliyorduk hem beklemiyorduk; bir ümidimiz vardı yani derginin çıkabileceğine dair.

Gürsel Göncü bir söyleşide: "Gizli kapaklı bir iş yapmıyorduk, herkesin bildiği bir şeyi yapıyorduk..." dedi.

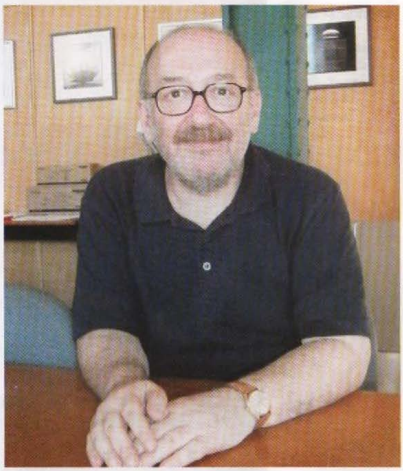
Tabii.

Yani hiçbir uyarı gelmeden mi bu karar alınmış oldu.

Herhangi bir uyarı olmadı. Biliyorsunuz her şeyi bilgisayarlardan okuyabiliyorsunuz, görebiliyorsunuz, "bunu yapmayın da işte yerine başka bir şey yapın" diye bir şey de gelmemişti bize. Zaten gelmesi de pek mümkün değildi. Bize böyle bir şey söylense oradaki birçok arkadaş kalkıp giderdi, ben de dahil olmak üzere. *NTV Tarih* her ne kadar NTV'nin bir dergisiyse de, yönetim 53 sayı boyunca milimetrik bir müdahalede bile bulunmamıştı.

İlber Ortaylı, 07.07.2013 tarihli *Pazar Milliyet*'te durumu şöyle değerlendiriyor: "Okunan bir tarih dergisi yayını durdurdu. Bunu bağlı olduğu üst yönetim kararlaştırdı. Dolayısıyla hiç kimse gözünü ülke yönetimine çevirmesin. Sebep açık: *NTV Tarih* dergisinin yönetimi bütün Doğuş Yayın Grubu adına kapatılacağını açıkladı." Ortaylı'nın okunan bir derginin kapatılmaması gerektiği yolundaki değerlendirmesine katılıyorum ancak, bu meselede herkesin gözünü ilk önce ülke yönetimine çevirmesi gerekir çünkü korkunun kaynağı orası, hemen sonra da NTV yönetimine bakmalı diye düşünüyorum. Bu karar ticarî bir sebeple verilmemişse -ki öyle söyleniyor- NTV yönetiminin huzursuzluğu Türkiye'de "hayır" deme özgürlüğünün olmamasıyla açıklanabilir. Ne dersiniz? Ticarî bir kaygı yok değil mi burada?

Kesinlikle yok. Size şöyle söyleyeyim, birçok dergide olduğu gibi, inen çıkan bir satış, aylık satışımız vardı. 28.000'e düştüğü zaman, azıcık zararda oluyordu. Bazen de 40.000'i geçiyordu. Reklamımızın az olmasına rağmen kâr ediyorduk. Son 2 yılın satış ortalaması aylık 35.000 idi ve kârlı bir yerdeydi. Ha tabii bu getirdiği kâr, Doğuş Holding'in bütünü ele alındığı zaman fındık-fıstık parası gibi bir şey ama, zarar etmeyen, üstelik imaj veren bir dergiydi. Doğuş Yayın Grubu'nun birçok dergisi var, ama hiçbiri bizimki gibi orijinal, telif değil, hepsi çeviri vs, Biz ise hiçbir yerden en ufak bir şey almıyorduk. Ama birtakım insanlar, rantabilite diye bir şey koyup ortaya, bu olmasa da olur ayda 3-5 bin lira kâr da bir şey ifade etmez diyorlarsa o ayrı ama bize böyle bir şey duyurulmadı. Bu tamamen, bambaşka nedenlerle olan bir şey... Ben İlber Bey'i, sizin dediğiniz gibi yarı haklı yarı haksız buluyorum. Doğuş Yayın Grubu'nun, belirli bir ideolojisi olmadığından bizim gibi dergilere de "bakın bu çizgiden ayrılmayacaksınız vs." şeklinde müdahalesi yoktu. Daha önceki yıllarda Genelkurmay Başkanlığı'ndan telefonlar, ya da son yıllarda Başbakanlık'tan yapılan telefonlar gibi bir telefon gelmediği de aşikâr. Çünkü zaten dergi çıkmamıştı, öyle bir şeyin olabilmesi için önce derginin birtakım insanların eline geçmesi lâzım. Dolayısıyla bu tamamen içeriden kaynaklanan bir karar. Ama o içeriden kaynaklanan kararda, iktidarla olan ilişkilerde belirli birtakım korkular var mı, var demekten başka bir çaremiz yok. Yalnız orada da, bu "hayır" deme özgürlüğünün olmaması meselesinden ziyade, holdingin iktidardan beklediği birtakım başka iktisadi girişimler rol oynamıştır sanıyorum. Bu zaten basınımızın kaç yıldan beri devam eden sorunu. Basın artık bağımsız bir basın değil, daha doğrusu işadamlarının eline geçmiş olan bir basın. O işadamları da, eskiden olduğu kadar eleştirel olmalarını istemiyor ellerindeki yayın organlarının çünkü iktidardan, bakanlıklardan ya da şuradan buradan

İlk sayıdan beri *NTV Tarih*'e yazı veren Ahmet Kuyaş aynı zamanda Galatasaray Üniversitesi'nde öğretim üyesi.

ilan alma şansını devam ettirmek istiyor. Ama bu artık onun da ötesine geçti, holdinglerin açık artırmalara girmelerinde medya politikasının önemli rolü var. Haliç Tersanesi ihalesine Doğuş Holding'in de girdiğini biliyordum. Bunu duyduktan sonra ben de burada herhalde bir anlaşma var şeklinde düşünmüştüm, meğer yokmuş. Daha sonra Doğuş Holding bir mektup yazarak teşekkür ederiz ama biz bu ihaleden çekiliyoruz demiş. Ama, bu da bir şey ifade etmeyebilir. Çünkü eğer sandığımız gibi bir çıkar ilişkisi söz konusuysa, bundan 2,5-5 ay sonra yapılacak olan bir ihaledeki, bir torpil de söz konusu olabilir. Bir tür ödüllendirme biçiminde. "Evet, aferin size bu dergiyi, okuruna ulaştırmamakla iyi bir iş başardınız,

Fevkalade nüshadan sayfalar.

ZAMAN ÇİZELGESİ

GÜN GÜN, SAAT SAAT GEZİ PARKI EYLEMLERİ

#YaşarkenYazılanTarih

28 MAYIS 2013

GECE YARISI İNŞAAT

YORUM

Tarihe geçecek sivil itaatsizlik

Tarih yapımında 'Her Yer Taksim'

Hayatın sorgulanması

YORUM

200 yıllık süreç devam eder

Tek bir tarih olmayacak

Şimdiden eşsiz! Sürememye başladı

Çevre bilinci ve tarihçilik

buyurun size bilmem ne havaalanı inşaatı" da denebilir, bilmiyorum ki, bilemem.

Gürsel Göncü de derginin 35.000 ortalama satışı olduğunu söylüyor, az evvel sizin söylediğiniz gibi. Bu Türkiye koşullarında aylık bir tarih dergisi için çok iyi bir sayı. *NTV Tarih* nasıl bir dergiydi, Türkiye'deki tarih dergilerini geçmişten günümüze şöyle bir gözden geçirirsek, *NTV Tarih* nerede duruyor? Siz başından beri dergiyi yakından bilen isimlerdensiniz, *NTV Tarih* okuyucu için neden cazip bir dergiydi?

Türkiye'de daha önceleri de kıymetli popüler tarih dergileri çıkıyordu. Ama bunlar bilgi verme açısından önemli tarih dergileriydi. Yayın kurullarına, yazıları çıkan insanların kim olduğuna baktığınız zaman politik olarak belirli bir yerlerde duran insanlar olduğunu kolayca söyleyebiliriz. Biz, mümkün olduğu kadar bunun dışında kalmaya gayret eden, ama akademyanın vardığı en son noktayı da bir şekilde okura aktarmayı hedef alan bir dergiydik. Yani, bilimselliğin dışına kesinlikle çıkmayan hatta onu en yakından takip etmeye çalışan, ama bunu son derece popüler bir şekilde, dipnotsuz, o kitaba bakarsan bu kitaba bakarsan falan diye ukalâlık etmeden yapan bir dergiydik. İkinci özelliğimiz, güncelle geçmiş arasında ilişki kurmaktı. Kapaklarımıza bakacak olursanız, 53 sayıdaki kapağın şöyle rahat 40 tanesinin doğrudan doğruya Türkiye'nin ya da hemen yakın çevresinin meselâ Suriye'de olan olaylar ya da Arap Baharı vs. bu gibi şeylerle ilgili olduğunu görürsünüz.

Devam etseydi belki Mısır'ı da yapardınız...

Yapmıştık zaten, Mısır'daki ilk Tahrir meselesini, Libya'yı, Tunus'u yapmıştık. Bütün bu olaylar Tunus'ta başlamıştı, daha sonra Suriye'yi yaptık, hep güncelden hareket edip, onun, nasıl bir tarihî sürecin bugüne gelen uzantısı olduğunu göstermeye gayret ediyorduk. Farklı görüşlerden ziyade farklı dünyalara mensup ama o dünyaların uçlarına savrulmamış insanlardan oluşan bir yayın kurulumuz vardı. Dolayısıyla, hem nalına hem mıhına vuran, namuslu bir dergicilikti. Çünkü biliyorsunuz güncelle haşır neşir olduğunuz zaman, doğru ya da vicdanî bir noktadan hareket etseniz bile politik olarak savrulabilirsiniz. Biz onu yapmamaya gayret ettik. Tek parti yönetimine de ne kadar diktatör olduğunu anlatarak eğildik, ama bu, tek partinin tam tersi kanatta

durduğunu ilan eden insanlarla da özdeşleşmemiz anlamına kesinlikle gelmedi. Meselâ Kürt meselesine eğildiğimiz sayıda, beğenen Kürtler de oldu, beğenmeyen Kürtler de oldu, Türkler de aynı. Dersim meselesine iki sayıda eğildik aynı şekilde. Taraf olmamaya gayret ediyorduk, bu ne kadar mümkün? Zor, ama bu zoru başarıyorduk, en azından tek tek yazılarda başarılı olmadığımız söylenebilecek olsa bile farklı yazılar yazıyorduk. Meselâ Harf Devrimi'ni, alfabe değişikliğini, hem hayırlı yanlarını hem zararlı yanlarını anlattık. Hatta çok da eğlenceli bir sayı yaptık, o yüzden meselâ birtakım Kemalistler bize kızdı. Çift kapak yaptık. Bir bugünkü Türkçe ile, bir Osmanlı Türkçesi ile. Okurlardan aldığımız mektuplar bana kalırsa satış başarısını açıklıyor. Yeni bir üslup ve yeni bir yaklaşım, tarafsız bir yaklaşım olduğunu söylediler. Çünkü, diyelim bugün 3 tane popüler tarih dergisi var. Bunlardan bir tanesi bildiğiniz gibi *Derin Tarih* dergisi, ona birtakım okurlarımızın bize yolladığı mesajlardan gördüğümüz gibi mizah dergisi diyenler de var. Bir de *Atlas Tarih* dergisi var. *Atlas Tarih* dergisi çok ilginç, ancak ansiklopedik bir dergi. Bizim gibi gündem karıştıran bir dergi değil.

İki aylık değil mi?

O önemli değil. İçi gayet zengin, ama dediğim gibi daha ansiklopedik bir dergi, biz ise daha toplumsala, tarihsele yönelik bir dergiydik. Bir sayımızı çok beğenen başka bir sayımızı hiç beğenmeyen birtakım okurlar oluyordu. Bu da zaten, tutturduğumuz yolu bize iyi gösteriyor, çünkü aynı okurun hep beğendiği bir dergi olabilmesi için okurların bugünün siyasal tartışmalarının, en basit düzeydeki tartışmaların üstünde olması gereken bir okur kitlesi olması gerekirdi. Nitekim sonunda onlar kaldı. Biz başlangıçta 50 küsur bin satıyorduk. Ama, meselâ, işte neo-Kemalistler diyeceğimiz daha yaşlıca bir okur kitlesi yavaş yavaş bizden soğudu. Buna mukabil, son derece genç, twitterci, her sayımıza tepki veren, bir okur kitlesi kaldı. Yani bu son 35 bin okurun yaş ortalamasının Taksim Gezi Parkı'ndaki yaş ortalamasına karşılık geldiğinden neredeyse eminim.

Kendi içinizde de galiba, ekip olarak gitgide daha iyi bir uyum yakalamıştınız. Tabii bu dışarıdan yapılmış bir gözlem. Doğru mu bilmiyorum?

İster istemez bir iş bölümü oluyor. Her şeyden, her dönemden anlayan ukalâlar topluluğu değildik, hepimiz kendi uzmanlık alanımızı yazıyorduk. Çoğu zaman da bunlar özgün şeyler oluyordu. Son sayıda meselâ, Taksim

Polis tarafından biber gazı sıkılan kırmızı elbiseli kadın Antik Yunan esintisiyle çalışılmış.

Gezisi vatandaş olarak beni çok ilgilendiren bir olaydı. Ayrıca üniversite öğretim üyesi olarak da, öğrencilerimin sürekli oraya gidip geliyor olması da, o yüzden sınavlarımız ertelendi vs... ayrıca meslek hayatımda da beni ilgilendiriyordu. Ama, tamamen tarihyazımsal bir yazı yazdım. Tarih değil, politikadır tekerrür eden, tarih tekerrür etmez diye. Bu benim daha önce uğraştığım, yazıp, yayın yaptığım bir konu değildi. Bu sayıya özgü bir yazıydı, çoğumuz o tür yazılar yazdık. Yani öyle çantamızda bulunan birtakım işte eski ay kırpıntılarından yazı çıkarmıyorduk. Her seferinde özgün bir şey oluyordu. Tabii, bazı konularda özgünlüğe imkân olmuyor. Şimdi meselâ İzmir Suikastı davası üzerine uzun bir yazı yazdım. E, bunun yeni bir tarafı yok. Ama yani bir gün akademik olarak dipnotlu vs. çıkaracağım kitapta ne yazacaksam aynısını yazdım. O da, bana kalırsa okurların hoşuna giden bir şeydi. Yahut ne bileyim işte 31 Mart İsyanı'yla ilgili yine uzun bir yazım vardı. O da, yani bugün akademya en son nereye geldiyse onu özetleyen ve ortalama vatandaşa aktaran bir yazıydı. Dolayısıyla bunları sevdiler. Yeni bir kitap çıkmış; Vahdettin hain miydi kahraman mıydı? Şimdi biz rahatlıkla ikisi de değildi diyebiliyoruz. Anlatabiliyor muyum? Dolayısıyla o 60-70 yıl öncesinin kavgasını hâlâ sürdüren insanlardan değiliz. Ne Mustafa Kemal'in askerleri, ne de işte Mustafa Kemal'e Deccal diyenlerin askerleri diyelim. Yeterli bilgileri olmasa bile, Gezi Parkı'ndaki üniversite 1., 2. sınıfta okuyan talebeler, böyle eski tarih kavgalarının hâlâ sürdürülüyor olmasının bir tür dinozorluk olduğunun farkındalar ve çoğumuzun da zaten dinozor olduğumuzu gayet güzel gösterdi Gezi Parkı. Onlar okuyorlar işte. Çok hoş bir tweet aldık "Gezi Parkı'ndaki çapulcu kütüphanesine *NTV Tarih* koleksiyonumu götürüp vermek istedim, sonra birden yahu ben n'apıyorum, bu NTV yahu dedim vazgeçtim" diye bize tweet atmış. Yani Gezi Parkı'na hakikaten bire bir sempatisi olan bir insanın aynı zamanda *NTV Tarih* okuyucusu da olabildiğini gösteriyor bu. Mesele

orada. Çünkü ukalâlığımız yok, bazen belki ukalâlık oluyordu ama o da bizden kaynaklanmıyordu. Çok ciddi bir okur mektupları sayfamız var ve okurlarımızın bizi eleştirdiği yazıları da yayınlamaktan hiçbir zaman kaçınmadık. Ama, bazen bunların böyle çok ideologça ya da siyasi anlamda çok taraflı olduğunda karşılığını böyle gayet ukalâca "ona öyle demezler peynir ekmek yemezler" tarzında cevap vererek yapıyorduk. Bu tutum okurlarımızdan birisinin eleştirisine uğradı ama onu bilinçli yapıyorduk, çünkü "bize yazılacak mektup bu değil" demeye getiriyorduk ya da "siz bizim okurumuz değilsiniz sizin ihtiyacınız başka bir şey" demenin yolu öyle bir ukalâlık etmekti.

Ahmet Kuyaş ve Ahmet Akşit söyleşi sırasında.

Az evvel öyle bir konuştunuz ki, akademik yayıncılıkla *NTV Tarih*, yani popüler tarih yayıncılığı arasındaki sınırı muğlâklaştırdınız...

Bunu zaten sizin, yani Tarih Vakfı'nın yaptığı Perşembe Konuşmaları'nda da anlattım. Öyle bir şey yok ve olmaması gerekir zaten. Çünkü bakın, akademik tarihçiliğin talihsiz bir yanı var. Bizim tarihimiz diye bulduğumuz, ortaya koyduğumuz şeyin ortalama vatandaşın eğitim yoluyla aldığı tarih olması için on yıllar geçmesi gerekir. Yani, akademyanın tarihimiz dediğiyle vatandaşın tarihimiz dediği arasında ciddi bir makas vardır. Bana kalırsa son yıllarda Türkiye'de bu makas hiç olmadığı kadar açıldı. Her profesörümüzün, doçentimizin ya da doktora sahibimizin yayınladığı kitabı bütün vatandaşlar okuyamaz ki! Nereden öğrenecekler bunu? Avrupa'da nereden öğreniyorlar? Üniversiteden 20 yıl önce mezun olmuş ve uluslararası ticarete atılmış bir Fransız ya da İngiliz düşünün, 20 yaşındayken öğrendiği tarihin üzerine akademyanın koyduğunu o nereden öğreniyor? Popüler tarih dergilerinden öğreniyor. Biz de onu yapmaya çalıştık ve bana kalırsa başarılı olduk. Şunu unutmayalım, popüler tarih dergileri İngiltere, Fransa gibi tarihçilikte en ileride olan ülkelerde neden satıyor? Çünkü ihtiyaç var, çünkü akademya yerinde hiç durmuyor. Bırakın yirmi-otuz seneyi on senelerle birtakım mini devrimler oluyor. Vikinglerin İngiltere'ye girişinden tutun da Fransızların Cezayir'de ya da Kara Afrika'da ne haltlar ettiğine dair, durmadan yeni yeni bilgiler ediniyoruz. 20 sene evvel üniversiteden mezun olmuş adam nereden öğrenecek bunu? Popüler tarih dergisinden, gidip de akademik dergi okuyacak ya da her çıkan doktora tezine yapışacak hâli yok. Türkiye'de de bu var. Ayrıca Türkiye'de korkunç bir öğretilmemişlik var. Türkiye'de daha fazla ihtiyaç var. Bana kalırsa biz onu karşılıyorduk, hatta kızıyorduk kendimize. Çünkü artık Türkiye'nin geldiği okuryazarlık, eğitimlilik seviyesiyle eğer biz iyi iş yapıyor olsaydık, 35.000 değil, 65.000 satmamız gerekirdi diye. İlk çıktığımızda 50 binlik, 40 küsur binlik satışlar niye sonra düştü diye dönüp baktık. Gerçi pek bizim bir kabahatimiz olduğunu sanmıyorum, çünkü belirli bir yaş grubundaki insanlar bildiklerini duymak istiyorlardı bizden. Onlar bizi bıraktılar, özellikle de bu Mustafa Kemal'in askerleri bizi bıraktılar çünkü o havada değildik.

Türkiye'de ilk özel televizyon 1989 yılında Ahmet Özal ve Cem Uzan tarafından kurulan Star TV 2011 yılından beri Doğuş Grubu'nun kontrolünde. Özel televizyonların devletten bağımsız olmalarının Türkiye'de bağımsız ve hür yayıncılığa katkısı olacağı yönündeki görüş evvelce sık sık dile getirilirdi. Şimdi artık ilk özel televizyonun kurulmasının üzerinden çeyrek asır geçti. Türkiye'de medya, devlet-medya ilişkileri nasıl bir yolda ilerliyor?

Bundan 15-20 sene sonra başka bir yere gider mi bilmiyorum ama lâf aramızda bu ülkemizin tanımadığı bir durum değil. Benim uzmanlık alanım olan Erken Cumhuriyet dönemine bakacak olursak saygıdeğer ne kadar gazete varsa hepsinin başyazarı ve sahibi CHP milletvekili. Dolayısıyla bu bizim tarihimizde bir ilk değil ama sevimsiz de bir durum var. Hatırlıyorum 1980'lerde, 'Yunan Basın Ajansı'nın İstanbul'a ilk defa kalıcı olarak yolladığı kişi ahbabımdı. Tarihçiydi. Londra'da Richard Clogg'un öğrencisi olmuş, genç bir Yunan. Sonradan gazeteci olmuştu. İstanbul'da dolaşıyoruz, bizim rengârenk gazetelerle ilgili konuşurken ben "işte ne kadar berbat" dedim. "Ne berbat?" dedi. "Baksana rengârenk" dedim, "sen dalga mı geçiyorsun, otur da dua et" dedi. "Rengârenk ama bağımsız" dedi. "Yunanistan'da devlet sübvansiyonu olmasa bir tane gazete yaşayamaz" dedi. 1984-85'te filân oluyor bu konuşma. Şimdi aradan bu kadar zaman geçti, vaziyet tamamen tersine döndü. İşadamları basını holdinglerin içine aldılar. Gazeteler ve televizyonlar işadamlarının devletle olan ilişkilerinde ve beklentilerinde yaya kalmamak için önemli bir koz haline geldi. Bu durum tarafsız eleştirelliğin yitirilmesi sonucunu doğurdu. Bu korkunç bir şey ama dediğim gibi, bundan 20 yıl sonra ne olacak bilmiyorum. İnşallah eskiye döneriz.

Şimdi iktidar, 30'larda, 40'larda olduğundan farklı bir kontrol mekanizması kuruyor medya üzerinde...

Doğru. Ama unutmayın, Doğuş Holding'in sahibi, yeni zengin olmuş, sonradan görme bir adam değil. Türkiye'ye ilk defa o nebati yağları sokan ailenin çocuğu. Dolayısıyla yeni zenginliğe özgü bir görgüsüzlüğü olacağını sanmıyorum. Karar mekanizmasında ne kadar o, ne kadar onun müdürleri etkin oldu bilemiyorum. Ama, sonuç ne olursa olsun, gene özgür düşünceli, burjuva

çevrelerde hiç de beğenilmeyen bir karara yol açtığı için günün birinde "ya bu işten biz vazgeçsek, bu bizim imajımızı zedeliyor" der, diyebilir ve basın-yayın dergicilik vs. tekrar alçakgönüllü rakamların döndüğü, ama o sayede de, devlet karşısında süklüm-püklüm olmayan bir bağımsız basına dönüşebilir.

Nuray Mert'in ve birçok önemli ismin NTV'den ve gazetelerdeki köşelerinden atılması veya ayrılmak zorunda kalmasının, gidişatı beğenmeyip "hayır" diyebilen bağımsız insanların mağdur edilmesinin, toplum vicdanını rahatsız ettiğini düşünüyorum. Bu rahatsızlık yeterince büyük olursa iktidar ve medya patronlarının hesaba katmak zorunda kaldıkları bir güce dönüşebilir umudundayım.

Sadece toplumun vicdanı değil, bireylerin de bunu bir vicdan meselesi yapacağından benim hiç kuşkum yok. Çünkü akşamleyin başınızı yastığa koyduğunuz zaman, ne diyor o gün yaptığınız ya da daha önce yaptığınız işler? Vicdanınızı gıdıklıyor mu gıdıklamıyor mu? Tabii kamu baskısı müthiş yararlı ama dediğim gibi bunun için sonradan görme, yeni yetme olmayan insanlar bunu yapabilir. Yani, dediğim gibi, ciddi bir burjuva kültürü olan. Bu Türkiye'de yavaş yavaş oluyor. Üniversite öğrencisi olduğumuz yıllarda, İstanbul Modern, Pera Müzesi, Sabancı Müzesi, var mıydı böyle şeyler? Yoktu. Bunlar hepsi, Türk toplumunun evrilmesinin sonucunda ortaya çıkan şeyler. Bunların sonucunda, ille 1-2 sene sonrası için demiyorum, öngöremeyeceğimiz bir şekilde, 15-20 yıl sonra bağımsız bir basın ortaya çıkabilir. Unutmayın, evet bizim geleneğimizde, bir tek parti yönetimi bağımlı basını var, ama 1940'lar sonrasından ta 1980'lere kadar bağımsız bir basın geleneğimiz de var. Dolayısıyla insanlarımız, geçmişlerden hangisini kendilerine bir tür gelenek olarak görüp sahip çıkacaklar bilemiyorum. Ama böyle bir olasılık söz konusu. Belki biz görmeyiz, 30-40 yıl sonra olur, ama olabilir. "Türkiye Big Brother'ın ülkesi olmuştur; basın, eleştiri bundan sonra hak getire" diye kesip atmak bana tarihi ıskalamak gibi geliyor. Vardır öyle düşünen arkadaşlar? Duydum...

Çok karamsarlar. Gezi olaylarının bu karamsarlığı bir nebze olsun dağıtmış olması gerekir diye düşünüyorum.

Çok karamsarlar. Ama işte görüyorsunuz yenilik şaşırtarak geliyor. Ben Gezi Parkı ile ilgili yazımda "şaşırtmadıktan sonra bir şey nasıl yeni olabilir ki?" dedim. Bu da öyle, gene olacak. Yani kendimizi 1940'larda ya da 50'lerin başında yaşayan az sayıdaki demokrat gibi görelim, görmeye çalışalım. Dünyada bir tek, bir ilk oldu ve bitti. Sonra 27 Mayıs vs. birtakım yerlere gittik mi? Ya da Demokrat Parti diktatörlüğü. Kendimizi şöyle bir 45-46'daki gibi 50'deki gibi görelim. Tek parti yönetiminden birden bire, hadi iki partiye geçtik diyelim. İkinci parti de seçim kazandı iktidara geldi, kimse de bir şey demedi. On yıl da devam etti. Hatta İsmet Paşa iktidarı vermeseydi 1950'de, askerler o gün darbe yapacaklardı İsmet Paşa'ya karşı. O günün heyecanını düşünün, Gezi Parkı'nın heyecanını düşünün. Önümüzde bu tür heyecanların olmayacağını söylemek mümkün değil. Yani yeniyi, yeniliği görmemek çok büyük bir karamsarlık, karamsar bir tarih felsefeciliği olur. Toplumsal analiz olmaz.

Bu söyleşiyi çalışanların durumunu konuşmadan kapatmayalım diyorum. Onlarla ilgili herhangi bir gelişme, açıklama oldu mu? Herkes kendi yoluna mı gidecek?

Öyle değil, orada iki grup insandık. Doğuş Yayın Grubu'nun maaşlı insanları vardı. Ayrıca benim gibi, sayı başına telif alan herhangi bir bordroda olmayan insanlar. Biz zaten oraya gitmiyoruz, yapacağımız iş yok çünkü. Bordroluların içerisinde bir tek genel yayın yönetmeni Gürsel Göncü istifa etti. Ama diğer arkadaşlarımız, yani hakiki mutfakta çalışanlar kovulmuş değiller. Onlar yine, Doğuş Yayıncılık bünyesinde maaşlı olarak çalışıyorlar ve benim bildiğim kadarıyla da onları işten uzaklaştırmak gibi bir niyeti de yok Doğuş Yayın Grubu'nun.

Genelkurmay Başkanlığı'ndan, ya da son yıllarda Başbakanlık'tan yapılan telefonlar gibi bir telefon gelmediği aşikâr. Zaten dergi çıkmamıştı, öyle bir şeyin olabilmesi için önce derginin insanların eline geçmesi lâzım. Dolayısıyla bu tamamen içeriden kaynaklanan bir karar. Ama o içeriden kaynaklanan kararda, iktidarla olan ilişkilerde belirli birtakım korkular var mı, var demekten başka bir çaremiz yok.

Toplam kaç kişiydi, *NTV Tarih*'te çalışan?

Bordrolu 5 kişi vardı.

Telifli?

Telifli çok. Ben, Necdet Bey, Muzaffer, Hayri, Şevket, Enis Batur, Cengiz Kahraman, Alp Ejder Kantoğlu, Masis Kürkçügil, İsenbike Togan, 10'u geçiyoruz yani. Bunların bazılarının, meselâ İsenbike Hocamızınki gibi, her ay köşeleri vardı. Iki ayda bir yazan Enis Batur'un da vardı. Bir de neredeyse her sayıda, kendi uzmanlık alanından çıkmayarak o sayının havasına göre yazı yazan ben, Necdet Sakaoğlu, Hayri Fehmi Yılmaz gibi arkadaşlar vardı. Herkesi sayabildim mi bilmiyorum, çoğunluk dışarıdandı, özgünlüğünü yaratan da oydu zaten.

ATİNA'DA OSMANLI RUMLARI ATÖLYESİ VE BENAKİ MÜZESİ TARİH ARŞİVLERİ

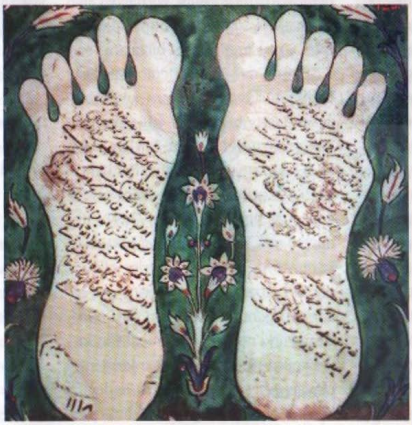
5-8 Temmuz 2013 tarihlerinde Princeton Üniversitesi Seeger Center for Hellenic Studies departmanı tarafından "The Greek Experience under Ottoman Rule" [Osmanlı Yönetiminde Yunan Tecrübesi] başlıklı atölye dizisinin üçüncüsü düzenlendi. Bu atölye sayesinde Osmanlı tarihçilerinin ilgisini çekecek yeni bir kaynaktan haberdar olduk: Benaki Müzesi Tarih Arşivleri.

Atina'daki Benaki Müzesi'nde atölyenin katılımcıları.

ELİF BAYRAKTAR TELLAN

Bu sene The Greek Experience under Ottoman Rule başlıklı atölyeye Atina'daki Benaki Müzesi ev sahipliği yaptı. 2007'de Santorini ve 2010'da Midilli'de düzenlenen toplantıların devamı niteliğinde olan bu çalışma grubunun amacı, Osmanlı döneminde Rumları konu edinen akademisyenleri bir araya getirmek, birbirlerinin çalışmalarından haberdar olmalarını sağlamak ve son yıllarda gelişen metodolojik yaklaşımları takip etmekti. Princeton Üniversitesi'nden Molly Greene, Dimitri Gondicas, Heath Lowry ve Teresa Shawcross tarafından organize edilen atölyede, yalnız tarih değil, antropoloji, edebiyat ve sanat tarihi alanında çalışan altı akademisyen, çalışmalarını sunma fırsatı buldular.

Toplantı, Anadolu, Balkanlar ve Osmanlı kurumlarını ele alan üç ayrı oturumda gerçekleşti. "Anadolu" başlıklı ilk panelde Boğaziçi Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde doktorasını tamamlamak üzere olan Şehnaz Şişmanoğlu Şimşek, *"Ottoman Greeks in Conflict: The Case of Karamanlides in the 19th Century"* [Osmanlı Rumlarının Çatışması: 19. Yüzyılda Karamanlılar Olayı]. Princeton Üniversitesi Antropoloji Bölümü'nde doktorasına devam eden ve Türkiye'de "Kemençeci Niko" olarak tanıdığımız Nikos Michailides ise *"Music, Conversion and Identities in Trebizond from the 19th to the 21st Century"* [19. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Trabzon'da Müzik, Din Değiştirme ve Kimlikler] başlıklı bildirilerini sundular. Aynı gün yapılan "Greeks and Ottoman Institutions" [Rumlar ve Osmanlı Kurumları] oturumunda önce Tel Aviv Üniversitesi'nde doktorasına devam eden ve hâlâ İstanbul Orient Enstitüsü'nde araştırmacı olarak bulunan Irena Fliter, *"The Ottoman Culture of Diplomacy and Greek Diplomats between the Ottoman Empire and Prussia (1761-1821)"* [Osmanlı İmparatorluğu ile Prusya Arasında Osmanlı Diplomasi Kültürü ve Rum Diplomatlar (1761-1821)], sonrasında ise doktorasını 2011'de Bilkent Üniversitesi Tarih Bölümü'nde tamamlayan ve şu anda İstanbul Medeniyet Üniversitesi'nde görevli olan Elif Bayraktar Tellan, *"The Transformation of the Patriarchate in the Eighteenth Century Ottoman Context"* [18. Yüzyıl Osmanlı'sında Patrikhane'nin Dönüşümü] başlıklı sunumlarını gerçekleştirdiler. İkinci gün yapılan son oturumda ise Balkanlar ele alındı. Önce Aristotle University of Thessaloniki'de doktorasını tamamlayan Theocharis Tsampouras *"17th Century Orthodox Art in the Balkans: Social Change and New Artistic Priorities"* [17. Yüzyılda Balkanlarda

Ortodoks Sanatı: Sosyal Değişim ve Yeni Sanatsal Öneelikler], ardından Atina Üniversitesi Tarih Bölümü'nde doktora tezini tamamlamak üzere olan Dilek Özkan *"Ottoman Responses to the Return Migration of the Greek-Orthodox people in Thessaly: Re-conceptualizing State-Society Relations during the Tanzimat period"* [Tesalya'da Göçten Dönen Ortodoks Rumlara Osmanlı'nın Cevabı: Tanzimat Dönemi Boyunca Devlet-Toplum İlişkilerinin Yeniden Kavramsallaştırılmasıl başlıklı çalışmalarını sundular.

Atölye'de, farklı disiplinlerden akademisyenler, metodolojiye ve içeriğe yönelik olarak sorguladıkları çalışmalara katkıda bulundular. Henüz doktora aşamasında olan veya doktorasını yeni bitirmiş olan katılımcılara açık olan bu atölyeler, aynı alanda çalışan farklı disiplinlerdeki akademisyenlerin son çalışmaları takip edip fikir alışverişinde bulunmaları için güzel bir fırsat oluşturuyor.

Atölye sırasında katılımcılar, çalışmalarını sunmanın yanı sıra, Benaki Müzesi'nin hem müze koleksiyonlarının bir kısmını görme, hem de tarih arşivlerini tanıma şansına sahip oldular. Benaki Müzesi Tarih Arşivleri, içerdiği Osmanlıca belgelerle Osmanlı tarihçileri için zengin bir kaynak.

Müze, 1873 yılında Iskenderiye'de doğan Antonis Benakis'in Iskenderiye, Anadolu ve Balkanlar'dan topladığı malzemelerle kurulmuş ve bağışlarla zenginleşmiş. Benaki Müzesi bugün Yunanistan'ın en önemli müzelerinden biri. Müze; koleksiyonlar, arşivler ve kütüphaneden oluşan birkaç bina kompleksinden oluşuyor ve sergilere ev sahipliği yapıyor. Antik Çağ'dan 20. yüzyıla uzanan geniş bir döneme ait 40.000'den fazla malzemenin sergilendiği ana koleksiyon dışında 20. yüzyıl Yunan sanatı, Koptik, Çin ve İslam sanatları koleksiyonları da bulunuyor. Benaki Arşivleri ise fotoğraf arşivi, tarih arşivleri, performans sanatları arşivi ve Neohelenik mimari arşivleri kategorilerinde hizmet veriyor.

Atölye katılımcılarına Benaki Müzesi'nin İslam sanatları bölümünü Mina Moraitou, Osmanlı Rumiarına ait koleksiyonu Anna Ballian ve Stavros Vlizos, tarih arşivlerini ise Tassos Sakellaropoulos ve Maria Dimitriadou tanıttılar.

Ne yazık ki ekonomik kriz sebebiyle Benaki Müzesi 2010'dan beri zor günler geçiriyor; devletin desteği önemli ölçüde azalmış, çalışanların bir kısmı işten çıkarılmış, çalışmaya devam edenlerin maaşları ve çalışma saatleri azaltılmış.[1]

Benaki Müzesi Tarih Arşivleri'nin bir kısmını 18. yüzyıl ortasından başlayan Osmanlı belgeleri oluşturuyor. Beratlar, fermanlar ve diğer belgelerden oluşan arşiv, Osmanlı tarihçileri için zengin bir malzeme koleksiyonu sunuyor. Yunanistan'ın Osmanlı'dan bağımsızlığını kazandığı 1821 sonrası dönemine dair Yunanca ve Fransızca belgeler, diplomatik yazışmalar, mektuplar dışında 19. ve 20. yüzyıla ait diğer belgeler de mevcut. Arşiv, Benaki Müzesi'nin Kifissia'daki Delta binasında bulunuyor. Antonis Benakis'in kız kardeşi olan Yunan çocuk edebiyatı yazarı Penelope Delta'ya ait bina 1994 yılından beri arşiv binası olarak kullanılıyor. Arşivdeki Osmanlı dokümanlarına ait malzemenin katalogları da Yunanca.

Burada belgeler üzerinde çalışmak için arşiv çalışanlarıyla iletişim kurmak gerekiyor. Ağustos ayında bir süre kapalı olacak olan arşivde bulunan malzeme, çalışma saatleri ve diğer pratik bilgiler için arşivin web sitesine bakılabilir.[2]

DİPNOTLAR

1 1973'ten beri müzeyi idare eden Angelos Delivorrias'la bu konuda yapılan bir röportaj için bkz. http://www.nytimes.com/2013/05/11/world/europe/benaki-museum-director-struggles-with-budget-cuts.html?pagewanted=all&_r=0 [18.07.2013] Bu röportajı hatırlatan Vangelis Kechriotis'e teşekkürler.

2 http://www.benaki.gr/index.asp?id=10202&lang=en [18.07.2013]

PERŞEMBE TOPLANTILARI

BAKİ TEZCAN: MÜTEFERRİKA'NIN UNİTARİST OLDUĞUNU SÖYLEYEMEYİZ

AHMET AKŞİT

Tarih Vakfı / Perşembe Toplantıları çerçevesinde yapılan organizasyonun 2013 Yaz Döneminin son konuşmacısı Baki Tezcan oldu. Baki Tezcan Perşembe Toplantıları'nda ikinci kez sunuş yaparken moderatörlüğü Özlem Çaykent üstlendi. Tezcan sunumunda Osmanlı İmparatorluğu'nda Arap hurufatıyla Osmanlıca kitaplar basan ilk matbaayı kuran Kolozsvar(bugün Cluj, Romanya) doğumlu ve Macar kökenli İbrahim Müteferrika'nın Müslüman olmadan önce hangi dinsel gruba ait olduğu üzerinde durdu. Niyazi Berkes'in ünlü eseri *Türkiye'de Çağdaşlaşma (1973)*'da Müteferrika'nın Müslüman olmadan önce Unitarist mezhebinden olduğunu öne sürdüğünü ve kitabın yayımlanmasından sonra bu görüşün genellikle kabul gördüğünü belirten Tezcan, sunuşunda Berkes'ten evvel ve sonra bu konuda yapılan araştırmaları ve ilgili kaynakları da tanıttı. Tezcan, Müteferrika'nın 1710'da kaleme aldığı *Risâle-i İslâmiyye* adlı eserinden yola çıkarak, Berkes'in bu eserde ortaya konan görüşlerden dolayı (Üçleme'nin reddi vs.) Müteferrika'yı Unitarist mezhebine dahil ettiğini söyledi. Sunuşunda *Risâle-i İslâmiyye*'nin detaylı ve karşılaştırmalı bir analizini yaparken burada yapılan tercümelerin kalitesi üzerinde de duran Tezcan, eldeki bilgilerle İbrahim Müteferrika'nın Unitarist olduğunu iddia etmenin mümkün olmadığını belirtti. *Risâle-i İslâmiyye*'deki tercümelerin bir kısmının aslına uygun olduğunu ancak bir kısım parçaların Latince asıllarıyla alakası olmadığının altını çizen Tezcan, buradan hareket ederek Esad Coşan'ın İbrahim Müteferrika'ın samimi bir Müslüman olduğu yolundaki değerlendirmesine katılmadığını söyledi. Baki Tezcan, İbrahim Müteferrika'yı 18. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda karlyerinde yükselmek için çaba gösteren bir entelektüel olarak değerlendirmek gerektiğini belirtti. Baki Tezcan'ın bu konuşmasını önümüzdeki aylarda makale olarak yayımlamayı umuyoruz.

TARİH VAKFI İLE SOSYAL-İŞ SENDİKASI TEMSİLCİLERİ 2. DÖNEM TİS'İ İMZALADI

Tarih Vakfı ile Sosyal-İş Sendikası temsilcileri 23 Temmuz 2013, Salı günü 2. Dönem Toplu İş Sözleşmesi'ni (TİS) imzaladı.

Tarih Vakfı Başkanı Bülent Bilmez Sendika ve TİS sözleşmelerinin Tarih Vakfı'nın kurumlaşmasını güçlendirici katkısı olduğunu ve 2. Dönem TİS görüşmeleri sırasında gerek Tarih Vakfı çalışanlarının gerekse Sendika' temsilcilerinin Tarih Vakfı'nın sınırlı kaynaklarla kamu yararı güden bir kurum olarak faaliyet yürüttüğünün bilincinde ve duyarlılığında hareket ettiklerini ifade ederek teşekkür etti. Sosyal İş İstanbul Şube Başkanı Mustafa Ağuş ve Genel Sekreter Mahsun Turan TİS görüşmeleri sürecinde emeği geçeniere teşekkür ettiler.

ANVERS ÜNİVERSİTESİ'NDE GERÇEKLEŞEN 1905 YILDIZ SUİKASTI ÇALIŞTAYI

21 Haziran 2013 tarihinde Belçika'daki Anvers Üniversitesi'nde gerçekleşen bir çalıştayla Ermeni komitelerinin Sultan Abdülhamid'e ve Abdülhamid rejimine karşı yaptıkları en büyük ve son saldırı, 21 Temmuz 1905'teki "Yıldız Suikastı" masaya yatırıldı. Birçok üniversiteden, farklı disiplinlerden gelen akademisyenlere Türkiye'den de Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölüm Başkanı Edhem Eldem ile İstanbul Şehir Üniversitesi Tarih Bölümü öğrencisi Saro Dadyan katıldı.

Ermeni Devrimci Federasyonu, yani Taşnaksutyun Komitesi Sultan Abdülhamid'e bir suikast düzenledi devamında da köprüler ve Osmanlı Bankası gibi mahalleri bombalayarak ülkede asayiş olmadığına dikkat çekip Avrupalı devletlerin müdahalesini temin etmeyi planlamışlardı. Komite üyeleri Sultan Abdülhamid'e karşı yapılacak suikast için en uygun yerin Sultan Abdülhamid'in aksatmadan devam ettiği cuma selamlığı töreni olduğuna karar verdi. Suikast şekli için, ilk olarak Yıldız Sarayı'nda cuma selamlığını seyretmek üzere Avrupalı ziyaretçilere ayrılan terastan el bombalarının atılması düşünüldü. Fakat daha sonra komite liderlerinden Kristafor Mikaelyan ile Vramşabuh Kendiryan'ın Bulgaristan'da yaptıkları tatbikatlarda hayatlarını kaybetmesi ve Sultan Abdülhamid'in her hafta dakikası dakikasına saraydan ayrılıp camiye gitmesi ve her hafta aynı saatte sarayına dönmesi nedeniyle suikastta bir saatli bombanın kullanılması daha uygun görüldü.

Bir atlı arabanın altına kurulacak olan saatli bombanın imal edilmesi için de komite üyeleri Belçika'nın Anvers şehrinden olan ve İstanbul'da Singer Fabrikası'nın imalathanesinde çalışan Edward Joris ile anlaştı. Bilindiği üzere 21 Temmuz 1905 günü suikast girişiminde bulunuldu fakat Sultan Abdülhamid'in o cuma günü Şeyhülislam Cemaleddin Efendi ile ayaküstü birkaç dakika sohbet etmesi ve camiden geç çıkması neticesinde başarısızlıkla sonuçlandı. Neticede birçok isimle birlikte Edward Joris de tutuklandı ve Belçika'nın tüm taleplerine rağmen kendi ülkesine iade edilmeyerek hakkında alınan idam kararı önce müebbet hapse çevrildi, iki yıl kadar sonra ise Sultan Abdülhamid tarafından affedilerek Belçika'ya dönmesine müsaade edildi.

1905'teki Yıldız Suikastı ve Edward Joris çerçevesinde 20. yüzyılın başındaki Osmanlı ve Avrupa tarihi üzerine yeniden düşünmek ve yeni yorumlar getirmek maksadıyla gerçekleşen çalıştay için Anvers şehrinin seçilmesi ayrıca önemliydi. Sultan Abdülhamid'e düzenlenen suikastın liderlerinden kabul edilen ve saatli bombayı imal eden Edward Joris de aslen Anvers'liydi.

Konunun daha iyi anlaşılabilmesi ve daha sağlıklı tespitlerin yapılabilmesi için Edhem Eldem, 20 Haziran akşamı, 19. yüzyıl Osmanlı tarihini özetleyen ve 1839 Tanzimat Fermanı'yla başlatılan Osmanlı bürokrasisi içerisindeki modernizasyon çalışmalarının Sultan Abdülhamid'in saltanat döneminde nasıl bir otokrasiye dönüştüğüne dair bir sunuş yaptı.

Düzenlenen çalıştayda, katılımcıların tebliğlerini verdikleri ve sadece tarihi olaylarla anekdotlar üzerinden bir anlatım izledikleri klasik bir konferans şeklinde olmaması adına tüm katılımcılar makalelerini bir hafta öncesinden birbirlerine göndermeleri istendi. Böylece her katılımcı diğer makaleler hakkında fikir üretiminde bulundu. Çalıştayın daha verimli olması adına her katılımcı makalesinin önemli noktalarını on dakika içerisinde özetleyerek, her makale üzerinde yarım saat kadar bir süre tüm katılımcılar fikir alışverişinde bulunup,

çeşitli çıkarımlarda bulunarak yeni yorumlar getirdiler.

Farklı disiplinlerden birçok katılımcının katıldığı çalıştay Anvers Üniversitesi Tarih Bölüm Başkanı Henk de Smale'in açılış konuşmasıyla başladı. Ardından ilk tebliği Sciences Po Paris Enstitüsü'nden Gaidz Minassian sundu. Ermeni devrimcilerinin bulunduğu ortamı, onların ideolojilerini, hayallerini ve isteklerini komite üyelerinin şahsi mektupları ve hatıratları üzerinden değerlendiren Minassian, ayrıca komite üyelerinin Edward Joris ile nasıl bağlantıya geçtiklerinden bahsetti. Ermeni komitecilerinin gözünden Yıldız Suikastı'nı yorumlayan Minassian, bu sayede konunun eksik yönlerinden birinin daha anlaşılabilir olmasını ve konunun çok yönlü bir şekilde değerlendirilebilmesini sağladı.

Minassian'ın ardından Anvers Üniversitesi'nden Marten Van Ginderachter, 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başındaki anarşizm hareketlerinden ve siyasi düşünce yapılarından bahseden bir tebliğ verdi. Ginderachter'in müzakerecisi Ghent Üniversitesi'nden Rik Coolsaet de dönemin siyasi yapısını ve fikir akımlarını birçok yönden değerlendirerek Edward Joris'in böyle bir ortamda hangi akımlardan etkilenmiş olabileceğine dair çeşitli çıkarımlarda bulundu.

Üçüncü tebliği Anvers Üniversitesi'nden Marnix Beyen sundu. Beyen, 1905-1907 yılları arasında Edward Joris olayının Belçika kamuoyunda nasıl yankılar bulduğu, ne gibi reaksiyonlar doğurduğu üzerinden bir konuşma yaparak öğrencisi Saskia Delbecque ile bu konuda yaptıkları çalışmalardan bahsetti, bulgularını diğer katılımcılarla paylaştı. Üçüncü tebliğle birlikte birinci oturum son bulurak öğle arası verildi.

İkinci oturumun başkanlığını Edhem Eldem üstlendi. İki bölüm hâlinde sürdürülen ikinci bölümde ilk olarak Florida Üniversitesi'nden Will Hanley, Osmanlı kapitülasyonlarından ve Avrupalı devletlere tanınan imtiyazların uluslararası hukuk kurallarının dışında kalarak Osmanlı'nın elini nasıl zorlaştırdığına dair bir konuşma yaptı. Hanley'in müzakerecisi Leiden Üniversitesi'nden Alexandre H. de Groot 19. yüzyılda İstanbul'daki diplomatik mahfillerin çalışmaları ve politikaları üzerinde durarak aydınlatıcı katkılarda bulundu. İkinci tebliği Anvers Üniversitesi'nden Houssine Alloul sundu ve Edward Joris olayı üzerinden Abdülhamid dönemindeki Osmanlı-Belçika ilişkilerinden ve İstabul'daki Belçika elçiliğinin çalışmalarından bahsetti. Alloul'un müzakerecisi Leiden Üniversitesi'nden Jan Schmidt de ayrıntılı bir konuşma yaparak konuya katkıda bulundu.

İkinci tebliğin ardından kısa bir ara verilerek ikinci oturumun son bölümüne geçildi. Çalıştayın Osmanlı ayağını teşkil eden bu bölümde ilk konuşmayı Saro Dadyan yaparak Sultan Abdülhamid'in şahsi hayatı, sultanın diplomatik ve siyasi politikalarının oluşmasında etkili olan faktörlerden ve Sultan Abdülhamid'in dış politikada izlediği siyasetten bahsetti. Çalıştayın son tebliğini ise Cambridge Üniversitesi'nden Erol Baykal verdi. Edward Joris olayının Osmanlı basınına nasıl yansıdığı üzerine bir konuşma yapan Baykal, Abdülhamid dönemindeki sansürden ve Osmanlı basınının Yıldız Suikastı hakkında yaptığı yorumlardan bahsetti. Edhem Eldem sunulan her iki tebliğ hakkında da ayrıntılı bir konuşma yaparak Dadyan'ın makalelerinde kullandığı Osmanlı Arşivleri'ndeki belgelerin öneminden bahsetti. Çalıştayın bir kitaba dönüşmesi hâlinde bu belgelere daha fazla ağırlık verilmesi gerektiğini ve Baykal'ın da Abdülhamid döneminde sansür ve Jorris olayının Osmanlı basınına yansıması konularında daha çok Osmanlı süreli yayınlarına ağırlık verilmesi gerektiğini söyledi.

Henk de Smale'ın yaptığı genel bir değerlendirme konuşmasının ardından son bulan çalıştayın ayrıca bir yayına dönüştürülmesi de planlanmaktadır.

İMALAT-I HARBİYE USTA MEKTEBİ'NİN YENİDEN İHYA PROJESİ

Topçu Kışlası gibi bir yeniden ihya projesi olan İmalat-ı Harbiye Usta Mektebi projesindeki gelişmeler derneğimizin bir açıklama yapmasını gerektirmiştir.

Bir 19. yy yapısı olan İmalat-ı Harbiye Usta Mektebi, Meclis-i Mebusan Caddesi'nin batı kenarındaki eğimli araziye Mimar Sinan Üniversitesi yönetimi tarafından yeniden inşa edilmek istenmektedir. Söz konusu mektep binası 1957 yılında yol açma çalışmalarında yıkılmıştır, bina kısmen Meclis-i Mebusan Caddesi'nin geçtiği yerde, kısmen de caddenin batısındaki eğimli arazide bulunmaktaydı. Bu durumda günümüzde binanın tümüyle yeniden yapılması imkansızdır, çünkü yeterli arazi kalmamıştır. Ayrıca geçerli olan imar planında alan "arkeolojik park" olarak gösterilmiştir.

Semavi Eyice "Bizans Devri'nde Boğaziçi" kitabında söz konusu arazide Bizans kalıntısı olabileceğine işaret etmektedir. Bunun üzerine Üniversitenin Rektörü Prof. Dr. Yalçın Karayağız da *Tarafa* verdiği mülakatında, "Semavi Eyice orada bir Bizans Kilisesi'nin kalıntılarının olabileceğini ifade ediyor. Burada bir soru işareti var. Resimde görülen 19. yüzyıl İmalat-ı Harbiye Usta Mektebi'nin tonoz temelleridir. Orada Bizans kalıntısı yok, oradan çıkabilecek tek şey Tophane Lüleleri olacaktır." demiştir. Öncelikle Prof. Karayağız'ın kendi alanı dışındaki bilimsel bir konuda yukarıdaki açıklamayı yapması büyük bir talihsizliktir.

Nitekim, bu açıklamaların ardından İstanbul Arkeoloji Müzeleri denetiminde başlatılan kazılarda, M.S. 6.-7. yüzyıllara tarihlenen buluntular belgelenmiştir. Söz konusu buluntular arasında olasılıkla bir yapı kompleksinin parçası olabilecek bir hamama ait kalıntılar, mermer bir lahit, çok sayıda sikke ve kandil açığa çıkarılmıştır. Henüz alanın büyük bir kısmı kazılmadığı halde şu ana kadar ele geçenler, tarihini çok az bildiğimiz İstanbul için son derece önemli birer veri kaynağı niteliğindedir. Çünkü, kent içinde üzerinde yapı stoğu bulunmayan ve arkeolojik dolgu içeren, dolayısıyla o kentin geçmişi üzerine arkeolojik yöntemlerle bilgi elde edilebilecek bu türden araziler pek azdır.

İmalat-ı Harbiye Usta Mektebi'nin, kent arkeolojisi için son derece önemli bu alana inşa edilmek istenmesi, meslek etiği açısından da kabul edilebilir değildir. Bünyesinde Arkeoloji, Sanat Tarihi, Mimarlık gibi ilgili bölümleri bulunduran Mimar Sinan Üniversitesi arkeolojik alan üzerinde inşaat yapan, kültür varlıklarını tahrip eden bir kurum olarak değil, bu alanlarda bilimsel araştırmalar yapan, koruma önlemlerini alan ve ortaya çıkan kültür varlıklarını ilgili bilimsel araştırmaların sonuçları ile birlikte toplumun kullanımına açan bir üniversite olarak varlığını sürdürmelidir.

ARKEOLOGLAR DERNEĞİ İSTANBUL ŞUBESİ
22 Temmuz 2013

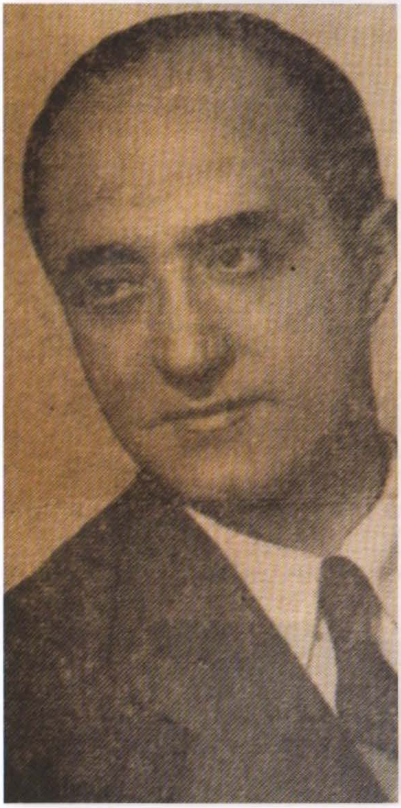

MUHALİF GÖRÜŞLERİ NEDENİYLE AMERİKA'YA GÖÇEN

MUZAFFER ŞERİF HAKKINDA FBI SORUŞTURMASI

SERTAN BATUR

Türkiye'deki üniversitelerden uzaklaştırılan akademisyenlerden biri de Muzaffer Şerif Başoğlu ya da dünyada bilinen adıyla Muzafer Sherif'tir. Şerif, üniversiteden uzaklaştırılmasından sonra Türkiye'den ayrılmış ancak farklı üniversitelerde çeşitli yayınlar yaparak sosyal psikoloji literatürüne çok önemli katkılar sunmuştur. Türkiye'den ayrıldıktan sonra da politik takibat devam etmiş hatta 1952 yılında hakkında Federal İnceleme Bürosu (FBI) soruşturma başlatmıştır.

Türkiye'de sosyal bilimler tarihinde 1940'lı yıllarda *Yurt ve Dünya* ve *Adımlar* dergileri çevrelerinde faaliyet göstermiş olan aydınların özel bir yeri vardır. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde kurulan akademisyenler çevresi, Türkiye'de sosyal bilimin bilimsel temeller üzerine kurulması yolunda mücadele vermiş ve en azından üniversitede başarısız olmuşlardır. Bu akademisyenlerin hepsi bir şekilde üniversiteden uzaklaştırılmıştır.

Bu grubun bir şekilde Türkiye'deki üniversitelerden uzaklaştırılan ilk üyesi Muzaffer Şerif Başoğlu ya da dünyada bilinen adıyla Muzafer Sherif'tir. İstanbul Darülfünunu'nda felsefe eğitimi gördükten sonra master ve doktora çalışmalarını ABD'de yapan Sherif, doktora çalışmasından hareketle yazdığı ilk kitabı *Sosyal Normların Psikolojisi* ile daha genç yaşta sosyal psikolojinin klasik isimleri arasına girmiştir. 1936'da Türkiye'ye dönen Sherif, önce Gazi Terbiye Enstitüsü'nde, sonra da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde sosyal psikoloji dersleri veriyordu. Amerika'da tanıştığı Marksist düşüncelerle, Türkiye'de Hilmi Ziya Ülken ve Behice Boran gibi isimlerin etkisiyle iyice yakınlaşan Sherif, Boran'la birlikte *Adımlar* dergisini yayınlamış ve Ankara'da Zeki Baştımar gibi Türkiye Komünist Partisi üyeleriyle ilişki içinde olmuştur. 1944 yılında Türkiye Komünist Partisi'ne yönelik yapılan geniş tutuklamalar kapsamında gözaltına alınmış, kısa bir süre sonra serbest bırakılmış, 1944 TKP davasıyla ilişkilendirilmemiştir. Gözaltına alınmasının duyulması üzerine Amerikalı akademisyenlerin de yardımlarıyla bir araştırma bursu ile 1945'in ilk günlerinde tekrar Türkiye'ye dönmeyi planlayarak ABD'ye gitmiştir. Ancak buradaki çalışmaları sırasında tanıştığı Carolyn Wood ile evlenmiş, Türk vatandaşı olmayan bir kadınla evli olması devlet memurluğunun önünde engel olarak görülmüş ve izinli olarak ayrıldığı Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi ile 1947 yılında ilişkisi kesilmiştir. Bundan sonra da hakkında çeşitli davalar açılmış, bu davalarda kendisine burs olarak verilen paralar geri istenmiş ve sonuçta Sherif Türkiye'ye bir daha dönmeyerek ABD'ye yerleşmiş, 1949 sonbaharından itibaren uzun süre kalacağı Oklahoma Üniversitesi'nde Psikoloji Bölümü'nü yönetmiştir.

Sherif'in üniversiteden çıkartılması, daha sonraları Dil ve Tarih-Coğrafya

Fakültesi'nin diğer sosyal bilimcilerinin ve Yahudi kökenli öğretim üyelerinin tasfiye edilmesiyle de ilişkilidir ve esas olarak politik bir karardır. Nitekim Sherif 1940'lı yıllar boyunca Türkiye'de antifaşist cephenin en önemli isimlerinden biri olmuş ve Nazizm yanlısı Türkçü-Irkçı politikacı ve yazarlarla sözünü sakınmadan mücadele etmiştir. Özellikle 1946 yılında Hasan Âli Yücel'in bakanlıktan ayrılması ve eğitim bakanlığına getirilen ırkçı Reşat Şemsettin Sirer'in rövanşist politikaları üniversitelerde sosyal bilimsel faaliyetin önünü tümüyle kapatmıştır.

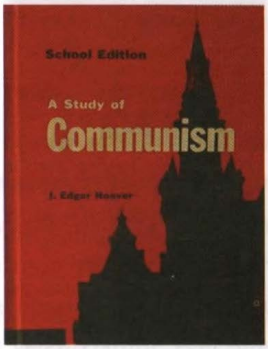
Türkiye'yi pasaportsuz terk etmek zorunda kalan Sherif, ABD'ye yerleşme kararı aldıktan sonra da anlaşılan bu politik takibattan tam anlamıyla kurtulamamış, bu sefer de 1952 yılında hakkında bir Federal İnceleme Bürosu (FBI) soruşturması başlatmıştır. FBI arşivlerine dayanan bu yazı, soruşturmanın seyrini özetlemektedir.[1]

FBI SORUŞTURMASININ AÇILMASI

Oldukça üretken bir araştırmacı olan Muzafer Sherif, Türkiye'yi terk edip ABD'ye ulaşır ulaşmaz kendisini yoğun bir araştırma faaliyetine vermişti. Türkiye'den beraberinde getirdiği ve *Irk Psikolojisi* ve *Değişen Dünya* kitaplarında ön plana çıkan Marksist eğilimlerini bir süre sürdüren Sherif, 1947 yılında yakın çalışma arkadaşı Hadley Cantril ile birlikte yayınladığı *The Psychology of Ego-Involvements* kitabında da Sovyetler Birliği ve sosyalizm hakkında olumlu değerlendirmelerde bulunuyordu. Marksist eğilimler Sherif'in çalışmalarında giderek azalmıştır. Bununla birlikte Sherif politik konulara ilgisini kaybetmemiş, muhalif tonunu hiç yitirmeden ırkçılık gibi konularda araştırmalarını sürdürmüştür.

Başlıca çalışma alanı gruplar arası ilişkiler olan Sherif, 1949 yılında Yale Üniversitesi'nden Carl I. Hovland'ın desteği ile Birleşik Devletler Deniz Kuvvetleri'nin araştırma merkezi olan Naval Research Office'te gruplar arası ilişkiler çalışmalarına başladı. 1923 yılında kurulmuş olan Naval Research Office, hem teknik araştırmaları, hem de sosyal psikolojik çalışmaları destekliyordu. Bu çalışmayı yine Naval Research Office'le birlikte yürütülen başkaları izledi.

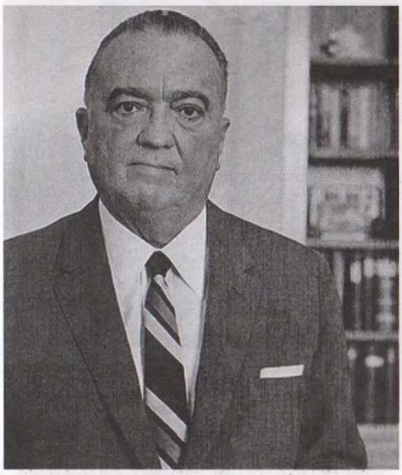
Ancak ABD'deki özgür bilimsel ortam da ne yazık ki uzun sürmedi. 1950 yılından itibaren başta senatör Joseph McCarthy'nin öncülüğünde başlayan anti-komünist kampanya, kısa sürede cadı avına dönüştü. Komplo teorileri ve paranoid hezeyanlarla birçok Amerikalı, komünist olabilecekleri şüphesiyle FBI takibatına uğradı.

Komünist Grup soruşturması olma ihtimali var. FBI Müdürü John Edgar Hoover'in Güvenlik Bölümü Şefi John W. Ford'a yazdığı bir mektupta[3] Sherif'in adının bu soruşturmada geçtiği belirtilmektedir. Ayrıca John Edgar Hoover'ın bir memorandumunda, belgeden çıkartılmış birkaç cümlenin sonrasında şu notu okumak mümkün: "Kendisinin Türk ko-

FBI'ın kurucusu ve yaşam boyu müdürü John Edgar Hoover 1961 yılında.

Hoover'ın 1962 yılında yayınlanan *A Study of Communism* kitabının kapağı.

Sherif'in üniversiteden çıkartılması, daha sonraları Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin diğer sosyal bilimcilerinin ve Yahudi kökenli öğretim üyelerinin tasfiye edilmesiyle de ilişkilidir ve esas olarak politik bir karardır.

Takibatların Sherif'e ulaşması, Sherif'in Naval Research projesinde 1 Haziran – 30 Haziran 1951 tarihleri arasında çalışan birinin adının bir FBI ajanının 20 Şubat 1952 tarihli bir raporunda geçmesi dolayısıyla oldu. 18 Haziran 1952'de FBI müdürü John Edgar Hoover'ın Oklahoma City'de görevli özel ajana ve Newark ile New York'a da gönderdiği bir memorandumda[2] adı geçen Muzafer Sherif'in belgede kapatılmış başka bir yerde adı geçen Muzaffer Sherif'le aynı kişi olduğunun sanıldığı belirtiliyordu. Belgede kapatılan yerin, başka bir belgeden anlaşıldığına göre Muzafer Sherif'in adının karıştırıldığı, *ABD'deki Türk Öğrenciler Arasında* münistlerin şefi olduğu bildiriliyor".[4] Ne yazık ki önceki cümlelerin sansüre takılmasından dolayı bahsedilen kişinin Muzafer Sherif mi yoksa başka biri mi olduğu net olarak anlaşılamıyor.

FBI'in Oklahoma City'deki görevli özel ajanının Sherif'i soruşturmakla görevlendirildiği 18 Ağustos tarihli memorandumu[5] göre Sherif hakkında açılan araştırmanın öncelikli amacı yabancı ülke vatandaşı olan Sherif'in faaliyetlerinin ABD için bir güvenlik riski teşkil edip etmediğinin ve Naval Research projesinin incelenmesi ile Sherif'in bu proje kapsamında gizli belgelere erişiminin olup olmadı-

Muzafer Sherif'in 1940'larda bir gazetede çıkmış fotoğrafı.

ğının saptanmasıydı. Araştırmanın eğitim kurumlarıyla ilişkili kişiler hakkında yapılan soruşturmalarla ilgili FBI politikasına uygun olarak yapılması isteniyordu. Geçen sürede Sherif'in üniversitedeki kayıtları

ABD'de antikomünist cadı avının mimarı Joseph McCarthy.

incelenmiş ve hakkında biyografik bilgi toplanmıştı.[6] 18 Ağustos tarihli memorandumda Sherif'in postalarının gözetlenmesi, belgede adı kapatılmış bir kitabın incelenerek kitapta Sherif'in komünist ya da Sovyet sempatisi gösterip göstermediğinin incelenmesi isteniyordu. Ayrıca yine Sherif'in benzer sempatiler gösteren bir kitap yazmış olup olmadığının araştırılması öneriliyordu. Sherif'e Oklahoma Üniversitesi'ne girerken referans olmuş olan C. I. Hoglarid (doğrusu Hovland), Gardner Murphy, S. S. Sargent ve J. H. Rohrer gibi, Sherif'in eşi Carolyn Wood hakkında da soruşturma yapılması isteniyordu. Soruşturma Boston, Newark, New Haven, New York ve Oklahoma City'de sürdürülecekti.

5 Eylül 1952 tarihli rapor[7] altı farklı muhbirin verdikleri ifadelere dayanmaktadır. Ancak muhbirlerin ifadeleri belgede güvenlik nedeniyle kararlaştırılmıştır. Bu raporda Sherif'e yönelik, ABD'de yasal kalış sürecini aştığı için 27 Mart 1951'de çıkartılan tutuklama emrinin kendisine 11 Nisan 1951'de verildiği ve Sherif'in şartlı olarak salıverildiği belirtilmektedir. Sherif'in sınırdışı edilmesi 1917 tarihli Göçmen Yasası uyarınca beş yılı aşkın süredir (toplam yedi yıldır) ABD'de bulunması ve önemli ekonomik zarara uğrayabileceği nedeniyle engellenmiştir.

OKLAHOMA ÜNİVERSİTESİ'NDE SORUŞTURMANIN BAŞLAMASI

Oklahoma City'deki FBI sorumluları, 29 Ağustos'ta Sherif'in postalarını gözlem altına aldılar. İlerleyen süreçte New York'ta yaşayan bir kişinin daha Sherif'le iletişim kurup kurmadığının anlaşılması için postaları gözlem altına alındı.[8] Oklahoma Üniversitesi'nin postanesinde görevli bir kadın memur uzun süreden beri FBI ile işbirliği yapıyordu. Bu memur Sherif'in Oklahoma'da bulunmadığını, 15 Eylül'de başlayacak olan sonbahar sömestırı için geri geleceğini bildirmiş, 27 Ağustos-10 Eylül tarihleri arasında Sherif'in mektuplarının H. Michael isimli birinin Connecticut'taki adresine gönderildiğini söylemişti. Sherif daha önce de Temple Burlinghouse, Trumansburg, New York adresini yazışma adresi olarak belirtmiştir.[9]

Oklahoma City'deki özel ajan, Naval Research ile ilgili olarak psikoloji bölümünün başı Dr. Milbourne Otto Wilson'la görüşülmesi gerektiğini, ancak bu kişinin adının bir muhbirin 1947'de Oklahoma City'deki komünist parti merkezinde gördüğü bir listede geçtiğini bildirmektedir. Listenin bir çeşit adres listesi mi yoksa üye listesi mi olduğu bilinmiyordu. Aynı listede Sherif'le iletişim halinde olduğu bilinen Dr. Louis Benjamin Hoisington'ın da adı geçmekteydi. Wilson'un adı, yine 1940'lı yıllar boyunca komünist partisiyle ilişkili bürolarda, kimi zarfların üzerinde de görülmüştü. Daha önce başka vakalar nedeniyle FBI'ın iletişim kurduğu Hoisington, her zaman FBI'a karşı uyumlu davranmıştı. Ancak New York'ta yayınlanan Marksist *New Masses* dergisi hakkında yapılan soruşturmada, dergiye para veren, ama FBI araştırmaları nedeniyle korktuğu için dergiye abone olmayan biri olarak adı geçiyordu. Memorandumda ayrıca Naval Research projesiyle ilişkili bilgi alınabilecek Oklahoma Üniversitesi profesörleri Dr. Solis L. Kates, Dr. P. T. Teska ve Dr. Carl R. Oldroyd'la görüşülmesi önerilmekte, bir muhbirin Oldroyd'un liberal eğilimleri olduğu için şüpheli olduğunu belirttiği söylenmekteydi. Ayrıca bir gazete haberinde Sherif'le birlikte adı geçen, doktora öğrencisi James D. Thrasher da memorandumda anılmaktadır. Belgede adı kapatılmış iki kişiden daha bahsedilmektedir. Bunlardan biri Sherif'in eski doktora öğrencisi olarak geçtiğine göre, bu kişi, o tarihe kadar Sherif'in Oklahoma'daki tek doktora öğrencisi Norman Walter olsa gerektir. Ayrıca başka bir muhbir de, FBI'a Sherif'le defalarca kampusta görüşmeye gelen bir Göçmen ve Vatandaşlık Servisi görevlisiyle görüşmeyi önermiştir. Sherif'in Oklahoma Üniversitesi Psikoloji Bölümü'ne girerken referans olarak gösterdiği, sonradan Tulane Üniversitesi'ne geçen John H. Rohrer ile de görüşülmesi önerilmektedir.

FBI merkezinin Oklahoma City'deki görevli özel ajana gönderdiği 30 Eylül tarihli bir memorandumda[10] merkez, Oklahoma City'deki özel ajana, komünist bağlantıları veya sempatileri olabileceğinden şüphelenilen Wilson ve Hoisington haricinde kalan diğer kişilerle görüşme yetkisi vermektedir. Ayrıca Malcolm G. Mueller'in 5 Eylül tarihli raporunda belirtilen, Sherif'in boşanmış olduğuna dair iddiaların da araştırılması istenmektedir. Burada göze çarpan, araştırma sırasında muhbirlerin "galiba" diye bahsettiği noktaların ayrıntılı biçimde yerinde araştırılmasıdır.

YALE ÜNİVERSİTESİ'NDE SORUŞTURMA

Bu sıralarda Yale Üniversitesi'nin bulunduğu New Haven, Connecticut'ta da Sherif'i tanıyanlar FBI tarafından soruşturuluyordu.[11] Sherif burada 1947-1949 tarihleri arasında araştırma bursuyla çalışmıştı. Üniversite sekreterliği, psikiyatri kliniği sekreterliği, bir kadın posta görevlisi, Sherif'in Yale'de araştırma bursuyla bulunduğu sürece kaldığı evdeki komşuları ve ev sahibi soruşturmaya dâhil edildi. Bu soruşturmada Sherif ailesinin yazları Vincent Michaels'i

ziyaret ettikleri, ama bunun dışında haklarında pek bir şey bilinmediği, ABD'ye olan sadakatlerini şüpheye düşürecek bir şeye tanık olunmadığı söyleniyordu. Posta memuru, mektup getirdiğinde Sherifler'in çok konuşkan olmadığını, eski ev sahibi de Muzafer Sherif'in insanlarla görüşmek konusunda çok çekingen olduğunu, eve ne zaman biri gelse, misafirler gidene kadar Sherif'in odasından çıkmadığını söylüyordu. Bununla birlikte Sherif'i yabancı bir dil konuşan birçok insan ziyaret ediyordu. Ancak ev sahibi bu dilin hangi dil olduğunu anlayamamıştı. Ayrıca New Haven'daki komünist faaliyetleri tanıyan iki muhbir de, Sherif hakkında bir şey bilmiyorlardı. Böylece New Haven'da Sherif'le ilgili dikkate değer hiçbir şey bulunamamıştı.

Cantril Sherif'in gerçekten akıl hastası olduğundan şüphelendiğini, Sherif'in davranışlarının ukalaca olduğunu ifade eder. Cantril Sherif'i entelektüel olarak dürüst bulmaz ve ikiyüzlü olduğunu düşünür. Cantril'e göre,

Ünlü *Marsılıların İstilası* araştırmasının yazarı ve Sherif'in çalışma arkadaşı Hadley Cantril.

dığını belirtir. Cantril, Princeton'da tanıdığı dönemdeki Sherif'in elindeki bilgileri Ruslara vermekte tereddüt etmeyeceğini söyleyerek o dönem için Sherif'e önemli bir suçlama yükler. Ancak daha sonra, Newark'ta görevli özel ajanın FBI merkezine yazdığı 22 Aralık 1952 tarihli bir memorandumda,[13] özel ajan, 27 Ocak 1950 tarihli *"CIA Applicant Hadley Cantril"* dosyasına dayanılarak, Cantril'in ırk ve emek sorunlarında "aşırı liberal" olduğunu ve 1947'de Hollywood'da yapılan komünist takibatını yurttaş haklarının ihlali olarak nitelediğine dikkat çekerek Cantril'in güvenilmez olduğunu ve aksi emredilmedikçe Cantril'le görüşmeyeceklerini bildirir.

Yine Princeton'da psikoloji bölümünde çalışan bir kadın akademisyen de,

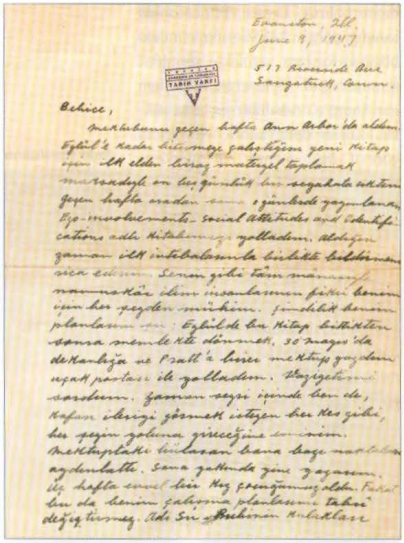
Kansas City Göçmen ve Vatandaşlık Servisi'nden bir memur kampüste Sherif'le ilgili olarak defalarca soruşturma yapmış, Sherif'in kendisiyle de görüşmüştür. FBI muhbiri bir keresinde Sherif'in bir görüşmeye geç geldiğini ve Göçmen ve Vatandaşlık Servisi'nden gelen kişinin, eğer Sherif 15 dakika içinde gelmezse ertesi gün tutuklama emriyle geleceğini söylediğini, ancak Sherif'in 15 dakika içinde gelmesiyle sorunun çözüldüğünü anlatmıştır.

PRINCETON ÜNİVERSİTESİ'NDE SORUŞTURMA

Muzafer Sherif'in ABD'ye döndükten sonra araştırmalarını sürdürdüğü Princeton Üniversitesi'nde yapılan araştırma ise FBI adına daha verimliydi.[12] Burada Sherif'in Harvard'da okul arkadaşı olan, Columbia Üniversitesi'nde ise bir dersini aldığı Hadley Cantril'le görüşüldü. Cantril Sherif'in ABD'ye geri dönmesine yardımcı olmuş, 1947'ye kadar da Sherif'le birlikte çalışmıştı. Soruşturmanın yapıldığı dönemde Cantril ile Sherif'in arası açıktı. Cantril'in ifadeleri Sherif'e karşı düşmanlık doludur. Cantril Sherif'in Princeton'da herkesi kendisinden nefret ettirdiğini, bu yüzden de kendisinin Sherif'i New York'a taşınmaya ve oradan çalışmaya ikna ettiğini söyler. Cantril Sherif Türkiye'de bulunduğu sürede oradaki akademisyenler arasında önde gelen biriydi ve sıra dışı bir araştırmacı ve sosyal psikologdu. Ancak Princeton'a geldiğinde oldukça dengesizdi. Cantril, Sherif'in Princeton'da bulunduğu sürece sürekli Sovyetler Birliği'nden ve orada yapılanlardan bahsettiğini, bilimsel katkıları şüpheli Sovyet psikologlarının saygınlığını artırmaya çalıştığını ve birlikte hazırladıkları kitapta da bu psikologları alıntılamasının amacının da bu olduğunu ileri sürer. Cantril kesinlikle ateist olan Sherif'in komünist ya da komünist sempatizanı olduğu sonucuna varır. Sherif'in, Türk öğrencilerin ABD'deki faaliyetlerini sürekli olarak soruşturan, Türk büyükelçiliği ile bağlantılı kişilerin farkında olduğunu ve bu yüzden politik görüşlerini kendisine sakladığını belirtir. Cantril, Princeton'da tanıdığı dönemdeki Sherif'in elindeki bilgileri Ruslara vermekte tereddüt etmeyeceğini söyleyerek o dönem için Sherif'e önemli bir suçlama yükler. Ancak daha sonra, Newark'ta görevli özel ajanın FBI merkezine yazdığı 22 Aralık 1952 tarihli bir memorandumda,[13] özel ajan, 27 Ocak 1950 tarihli *"CIA Applicant Hadley Cantril"* dosyasına dayanılarak, Cantril'in ırk ve emek sorunlarında "aşırı liberal" olduğunu ve 1947'de Hollywood'da yapılan komünist takibatını yurttaş haklarının ihlali olarak nitelediğine dikkat çekerek Cantril'in güvenilmez olduğunu ve aksi emredilmedikçe Cantril'le görüşmeyeceklerini bildirir.

Yine Princeton'da psikoloji bölümünde çalışan bir kadın akademisyen de, Sherif'in ya komünist ya da komünist sempatizanı olduğunu düşündüğünü söyler. İfadeyi veren kişi, Sherif'in komünist partisiyle bağı olduğunu hiçbir zaman söylemediğini bildirmekle birlikte, Sherif'in hep Rusya, Rusların işleri halletme ve Rus gençlerini eğitme biçimleri lehinde konuştuğunu, Sherif'in en azından komünist sempatizanı olduğundan şüphe duymadığını ifade eder.

Princeton Üniversitesi'nde Sherif'le ilgili en olumlu ifadeleri Carroll C. Pratt kullanır. Pratt Sherif'in Harvard Üniversitesi'nden hocasıdır ve Sherif Türkiye'yi terk ettiğinde, Sherif'in aracılığıyla onun yerine üç yıl boyunca Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde psikoloji derslerini vermiştir. Pratt, Sherif'in komünist ya da komünist sempatizanı olduğu-

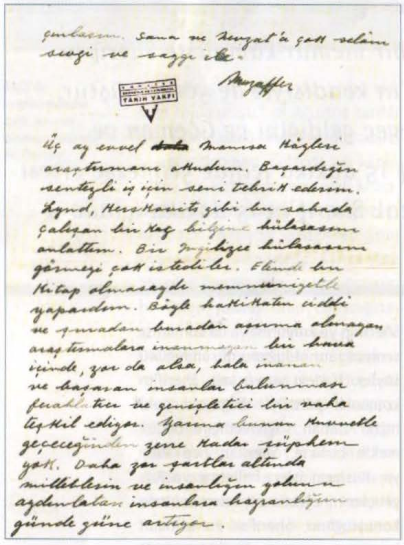
Evanston, Ill.
June 9, 1947

511 Roosevelt Ave.
Saugatuck, Conn.

TARİH VAKFI

Behice,

Muhtelif yerlere gezen haftalarda Ann Arbor'da okudum. Eylül'e kadar bitirmeye çalıştığım yeni kitabın için ilk elden biraz malumat toplamak maksadıyla on üç günlük bir seyahate çıktım. Geçen hafta sonları [illegible] yürüdüğü yazılarını, Psycho-mechanisms, Social Attitudes and Subjective Reactions adlı kitabımı yolladım. Aldığın zaman ilk intibalarını bildirirsin. Bu kitabı yazarken sizi [illegible] Senin gibi tam manasıyla normal ve iyi insanların fikirlerini benim için her şeyden mühim. Şimdilik benim planlarım şöyle: Eylülde bu kitabı bitirdikten sonra memleket dönmeli, 30 Ağustos'ta Ankara'ya ve Prof. Pratt'a birer mektup yazdım. Uzak portakallarla yollandım. Hazırlıklarımı sürdürdüm. Zaman zaman içimde ben de, kafam ellerini görmek istiyor ben de, kız gibi, bir yerim yolcuya gitmek [illegible] mektuplarda bulunsam bana bazı noktaları aydınlatır. Sonra yattıkta yine yazarım. Üç haftaya kadar bir hoş gelişmiş olabilir. Fakat ben de senin çalışma planlarının tahmin değiştirmeyi. Adı Sin Bahsinin Hukukları

Şenbasım. Sana ne sevgiler'a yazılı selâm sevgi ve saygı ile.

Muzaffer

TARİH VAKFI

Üç ay evvel [illegible] Mamasa Köyleri araştırmamı okudum. Başardığın sevinçli iş için seni tebrik ederim. Aynı, Hersh Kanetti gibi bu sahada çalışan bir kaç bilgine hülasasını anlattım. Bir [illegible] görmeye çalıştılar. Elimde bu kitap olmasaydı memnuniyetle yapardım. Bizde hakikaten ciddi ve yıpratıcı bu gibi araştırmalara inanmayan bir kısım içinde, yazı da alıcı, hala inanmış ne başarılan insanları bulunmasın fenalıktır ve gençletici bir vaka teşkil ediyor. Yazına benim kanaatle geçeceğinden zerre kadar şüphem yok. Daha zor şartlar altında milletlerin ve insanlığın yolunu aydınlatan insanlara başarılığın günde yüzüne artıyor.

Muzafer Sherif'in 1947 yılında Behice Boran'a yazdığı mektup.

Tarih Vakfı Arşivi.

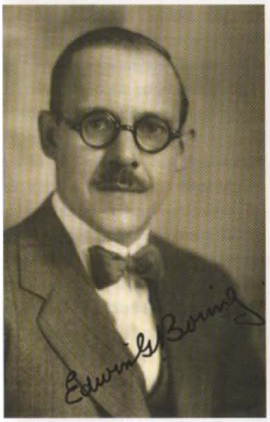
na dair hiçbir şeye tanık olmadığını, Sherif'in kendisine Rusya lehinde ya da aleyhinde hiçbir şey söylememiş olduğunu belirtir. Pratt ifadesine göre, Türkiye'de bulunduğu süre içinde Sherif hakkında geniş bir araştırma yapmış, Ankara Üniversitesi çevresindeki güvenilir kaynaklardan Sherif'in ailesinin geleneksel olarak Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Halife ile ilişki içinde olduğunu, politik olarak Türkiye'yi hâlâ daha yöneten ailelerin "eski muhafız" grubu içinde güçlerini koruduklarını, Sherif'in Türk hükümetinde cezaevi reform programının başında olan kardeşinin etkili biri olduğunu söyler. Pratt'ın bahsettiği kardeş, Mutahhar Şerif, uzun süre cezaevleriyle ilgili çalışmış ve İmralı Cezaevi'nin bir anlamda mimarı olmuştur. Sherif'in Ankara Üniversitesi'ndeki eski tanıdıkları, Pratt'a Sherif'in Atatürk'ün ve onun reform politikasının ateşli ve sadık bir takipçisi olduğunu ve Sherif'in Atatürk döneminde gözde bir eğitmen olduğunu anlatmışlardı. Pratt'a göre Sherif'in ABD'deki eğitimi, onun Türk köylü sınıfının durumunun, hükümet kurulurken onlara kendini ifade etme şansı verilmesi ve ekonomik durumlarının düzeltilmesi aracılığıyla iyileştirilmesi yolundaki inançlarını artırmıştı. Bu düşüncelerinden dolayı Sherif II. Dünya Savaşı boyunca ABD, İngiltere ve Fransa'yı tek umut olarak görmüş ve Ankara'da bulunduğu çevrelerde bu ülkeler lehine konuşmuş ve açıkça İtalya ve Almanya'ya karşı çıkmıştı. Türkiye'yi yöneten "ailelerin eski muhafız klikleri" İtalya ve Almanya'yı destekliyordu. Pratt'a Sherif'in Ankara'daki eski tanıdıkları, Sherif'in olgunluktan uzak, düşüncesiz, çabuk sinirlenen ve oldukça burnu büyük olduğunu anlatmışlardı. Bu özellikleri, açıkça yönetici gruba karşı çıkması, bulunduğu konumun odak noktasında durması ve "yönetici eski muhafız gruba" karşı bir lider pozisyonunda olması Sherif'ten bu grup üyelerinin korkmasına ve nefret etmesine yol açmıştı. Bu gruba dâhil olanlarsa pratik olarak bütün toprak sahipleri, eğitimciler, tüccarlar ve hükümet temsilcileriydi. Pratt Türkiye'de Sherif'e bu grup tarafından açıkça komünist dendiğini duyduğunu, ancak ne zaman bunu söyleyenleri ispata zorlasa, Sherif'in aslında komünist değil, Türk köylüleri için bir "New Deal" taraftarı olduğunun söylendiğini ifade eder. Pratt'ın vardığı sonuç, Sherif'in gençlik düşünceleri içinde dengesiz ve çabuk sinirlenen biri olduğu, ancak yılların onu yumuşattığı ve Sherif'in dünyayı daha güzel bir yer yapma idealinin ona neredeyse asil bir insan onuru verdiğidir.

New Jersey'de Sherif'in eski komşuları arasında yapılan tahkikatta da görüşülen komşular Sherif'in komünistlikle bir bağı olduğuna dair hiçbir şeye tanık olmadıklarını söylerler.

HARVARD ÜNİVERSİTESİ'NDE SORUŞTURMA

20 Kasım 1952 tarihli bir rapor[14] da Cambridge'de, Harvard Üniversitesi'nde yapılan soruşturmanın sonuçlarını bildirir. Burada görüşülenler arasında Sherif'in 1934-35 döneminde Harvard'daki oda arkadaşı Edwin Broomell Newman, Sherif'le 1932 yazında Berlin'de tanıştıklarını, Sherif'in kardeşinin de orada olduğunu söyler. Newman'a göre Sherif o zamanlar "Kemal Paşa'nın Jön-Türkleri"ne sadıktı. Sherif ona "Jön-Türkler"e 1920 civarında, Türk-Yunan Savaşı sürerken katıldığını anlatmıştı. Sherif, her şeyin paramparça olduğu, Yunanlar tarafından yakılıp yıkılan birçok kasaba ve şehirle hatırlanacak kanlı bir devrim döneminin içinden geçtiğini söylemişti. Sherif'in sosyal psikolojiye ilgisi de bu günlere ve "Jön-Türkler"e katılmasına dayanıyordu. Sherif o dönemde "yeni ve cesur bir dünya" için yaşamıştı. Batı alfabesinin Türkiye'ye girmesi ve kadınların peçelerinin çıkartılması için uğraşmıştı. Birçok sefer Sherif, Newman'a I. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'de toplumsal bir devrim olmasının kabul edilebilir olduğunu söylemişti. Ancak hiçbir zaman Türk hükümetinin şiddetle yıkılmasıyla ya da komünizmin temel kabulleriyle ilgili olduğuna dair herhangi bir imada bulunmamıştı. Newman, Sherif'in öğretmen olarak Türkiye'de genç öğrenciler arasında çok büyük etkisi olduğunu ve onlar arasında açıkça Amerikan eğitim pratiğinin değerlerini ve şiddet içermeyen bir toplumsal devrimin kabul edilebilir olduğu düşüncesini işlemeye çalıştığını belirtmektedir. Sherif Newman'a Türk hükümetinin sağa kaymasıyla parlak sosyal reform hayallerinin söndüğünü, farklı düşünen gruplara karşı baskı yapıldığını ve onların hükümetin kurallarını tanımaya zorlandığını, kendisinin de sosyal ve felsefi olarak kendisinden farklı düşü-

nenler tarafından saf dışı edildiğini anlatmıştı. Sherif toplumsal reform hareketini ileri taşımaya çalıştığında yönetici gruplar onun sorumlulukları olan bir hükümet pozisyonunda tutulamayacağına karar vermiş ve Sherif de Türkiye'den ayrılmayı seçmişti. Newman'a göre Sherif dönecek bir anavatanı olmayan, ülkesiz bir insandı. Newman Sherif'in hiçbir zaman Birleşik Devletler'in çıkarlarının tersine bir şey söylediğine tanık olmadığının ve komünist felsefeyi savunmadığının altını çizmektedir. Newman, Sherif'in ABD'deki bağlantıları arasında Harvard'daki hocası Gordon W. Allport'u anar. Newman, Newman'dan sonra Harvard'da kendisiyle görüşülen ikinci kişi, Amerikan psikoloji tarihinin en önemli isimlerinden Edwin Garrigues Boring'tir. Boring, Sherif'in Harvard'dan hocasıdır. Sherif'i 20 yıl öncesinden "iyi karakterli ve oldukça duygusal bir kişilik" olarak hatırlar, ama aynı zamanda geçen süre içinde "güvenilir bir kişilik olarak gelişmiş olacağını" tahmin ettiğini söyler. Bununla birlikte Sherif'le bir yakınlığı olmadığı gibi, arkadaşlarını da tanımamaktadır. Sherif'in komünizme yakın olduğuna dair de bir şey duymamıştır. Daha sonraları Carroll C. Pratt'ten Sherif'in Türkiye'deki politik faaliyetleriyle ilgili birtakım hikâyeler duyduğunu, ama bunları en iyisi Pratt'ten öğrenmek gerektiğini belirtir. Ayrıca Boring de Sherif'in yakınları olarak Princeton Üniversitesi'nden Hadley Cantril ve Herbert S. Langfeld'in isimlerini anar.

Sherif'in Harvard'dan hocası Edwin Garrigues Boring (1886 – 1968).

Sherif'in eski hocası, ünlü sosyal psikolog Gordon W. Allport(1897 – 1967). Newman'a göre Allport'la Sherif'in arasının muhtemelen öğretim metotları ve psikolojiyle ilgili sorunlardan dolayı açıldığını, ama gerçek nedeni bilmediğini söylemektedir.

Oklahoma'daki FBI ajanları Sherif'in iletişimde olduğu John Hopkins Üniversitesi'nde çalışan Profesör Richard S. Lazarus hakkında da bilgi toplarlar.

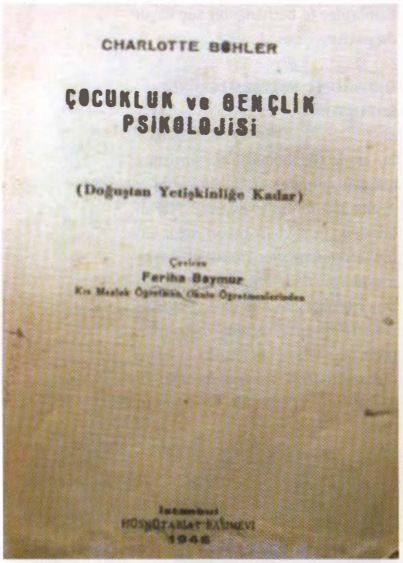
Allport'la Sherif'in arasının muhtemelen öğretim metotları ve psikolojiyle ilgili sorunlardan dolayı açıldığını, ama gerçek nedeni bilmediğini söylemektedir. Allport'tan başka Sherif'in yakın arkadaşı olarak Hadley Cantril'i anar. Newman'a göre Cantril Sherif'in Türkiye'den sonra Princeton'da iş bulmasını sağlamıştır. Ayrıca *New York Herald Tribune Fresh Air Fund*'dan Howell Lewis'in Sherif'le yakın ilişkisi olduğunu da belirtir. Daha sonra kendisiyle görüşülen Howell Lewis, Sherif'le 1929 sonu, 1930 başı arasında sadece birkaç ay görüştüklerini, sonra 1930'ların ortasında bir kere, iki yıl önce bir kere ve altı hafta önce de bir kere olmak üzere toplamda çok az karşılaştıklarını, bu karşılaşmalarda da politik bir şey konuşmadıklarını söylüyordu.[5]

Harvard'da yapılan soruşturmalarda, Sherif'in eski hocası, ünlü sosyal psikolog Gordon W. Allport'la görüşülmemiştir. Bunun nedeni, FBI'a göre Allport'un uzun süredir birçok komünist cephe örgütüyle ilişki kurmuş olmasıdır.

FBI, Cambridge'te Sherif'in 1929-1934 yılları arasında oturmuş olduğu dört adreste oturanlarla da görüşür. Bunlardan sadece biri Sherif'i hatırlar ve Sherif'in kendisini iyi karakteriyle etkilediğini söyler. Sherif'in Cambridge'te herhangi bir suç kaydı da yoktur.

OKLAHOMA ÜNİVERSİTESİ'NDE SORUŞTURMA

Bu arada Oklahoma'da da soruşturma genişletilerek sürdürülüyordu. 2 Aralık 1952 tarihli ve Byron E. McFall imzalı on üç sayfalık rapor[6] sekiz FBI muhbirinin ve Sherif'le ilişkili başka insanların ifadelerine dayanır. Bu raporda Sherif'in ABD'deki yasal statüsü tekrarlanır, eğitim ve çalışma geçmişine ilişkin bilgi verilir, medeni durumu, adresi, askerlik durumu ve sağlık durumu saptanır. Muhbirlerin ifadelerine göre, Oklahoma City'de komünist partisiyle ilişkisine dair hiçbir iz yoktur. Yapılan soruşturma kapsamında, Naval Research projesinin sözleşmesi hakkında geniş bilgi toplanmış ve sözleşmeye göre Sherif'in gizli dosyalara erişiminin olmadığı saptanmıştı. Raporda ayrıca Sherif'in yayınları incelenmekte, o tarihe kadar yazmış olduğu üç İngilizce kitabın kısa özetleri verilmektedir. O ana kadarki büyük muamma, Sherif'in "Irk Psikolojisi" başlıklı bir kitap yazmış olduğu söylenmesine karşın kitabın hiçbir yerde bulunamayışıdır. Görüştülen FBI muhbirleri, kitabın Türkçe yazıldığını ve Amerikan kütüphanelerinde bulunamadığını bilmiyor olsalar gerek. Raporda ayrıca Sherif'in üye olduğu bilimsel derneklerin isimleri de bulunmaktadır. Komünist partisiyle ilgili olarak

L. Kates de, Sherif'in uluslararası saygınlığı olduğunu, Sherif'in bütün yayınlarını okumuş olduğunu ve Rus ya da komünist yanlısı sayılabilecek herhangi bir teoriye denk gelmediğini söyler. Yine aynı fakülteden Dr. Carl L. Oldroyd da Sherif'in ilk defa kampüse geldiğinde kişisel karakteristik özelliklerinden dolayı diğer akademisyenlerin onunla anlaşamayacaklarının belli olduğunu söyler. Buna karşın Sherif, sosyal psikoloji alanında çok saygı duyulan bir otoritedir ve zamanının çoğunu araştırma projelerine ayırır. Yabancı olmasına rağmen herhangi bir güvenlik riski taşımamaktadır ve Amerikan karşıtı aktivitelerde bulunduğuna dair şüpheye yer veren herhangi bir davranışına da denk gelinmemiştir.

Rapora göre görüşülen akademisyenlerin hepsi, Sherif'in yabancı olmaktan kaynaklı bir aşağılık duygusu yaşadığını, duygularını burnu büyüklükle örttüğünü söylemişlerdi. Bu yüzden kampusta çok sevilmiyordu. Yine de Amerikan karşıtı aktivitelerde bulunduğuna dair herhangi bir belirti yoktu. Sherif çok sevilmediğinden az sayıda sınıfa ders veriyor, ama zamanının çoğunu mastır ve doktora tezi yazan öğrencilere yardım ederek geçiriyordu. Ayrıca Sherif'in kitabı *Outline of Social Psychology* birçok üniversitede ders kitabı olarak okutuluyordu.

Sherif'ler'in komşuları da, Muzafer ve Carolyn'in birbirleriyle ilişkilerinin oldukça arkadaşça olduğunu, çok az ziyaretçilerinin olduğunu ve Amerikan karşıtı faaliyetlerde bulunduklarına dair şüphe uyandıracak bir şeye tanık olmadıklarını söylerler.

FBI'ın bağlantılarından biri de şöyle bir olay anlatmıştır: Kansas City Göçmen ve Vatandaşlık Servisi'nden bir memur kampüste Sherif'le ilgili olarak defalarca soruşturma yapmış, Sherif'in kendisiyle de görüşmüştür. FBI muhbiri bir keresinde Sherif'in bir görüşmeye geç geldiğini ve Göçmen ve Vatandaşlık Servisi'nden gelen kişinin, eğer Sherif 15 dakika içinde gelmezseertesi gün tutuklama emriyle geleceğini söylediğini, ancak Sherif'in 15 dakika içinde gelmesiyle sorunun çözüldüğünü anlatmıştır. Aslında bu kadar küçük bir olayın bir yıl sonra FBI soruşturmasına taşınması, dönemin havasını iyi yansıtmakta, bu tür bir soruşturmanın ne kadar tehlikeli boyutlar taşıdığını daha iyi göstermektedir. Bu aynı zamanda Sherif aleyhine ifade verenlerin bu davranışlarının boyutlarını da gözler önüne sermektedir.

Raporda ayrıca Sherif'in son üç ay içinde kimlerden mektup aldığı ve bu kişilerin adresleri bulunmaktadır. Toplam 20 mektubun önemli bir kısmı ya yayınevleri ve bilimsel dergiler ya da başka üniversitelerin öğretim elemanları tarafından gönderilmiştir.

Oklahoma'daki FBI ajanları ayrıca Sherif'in iletişimde olduğu John Hopkins Üniversitesi'nde çalışan Profesör Richard S. Lazarus, Columbia Üniversitesi'nde çalışan S. Stansfeld Sargent ve eşi Virginia Sargent hakkında da bilgi topladılar.[17] Lazarus'la ilgili herhangi bir şüpheli durum bulamadılar.[18] Ama Sargent, Başkan Truman'ın silah programına karşı senatörlere ve kongre üyelerine yönelik yazılmış olan bir açık mektubun ve 1947'de ölen komünist Peter Cacchione yerine yine komünist Simon W. Gerson'un New York Eyalet Meclisi'ne Brooklyn temsilcisi olarak girmesini destekleyen gazete ilanının imzacıları arasında olmasından dolayı dikkat çekmekteydi.[19]

Carroll C. Pratt'a göre Sherif'in ABD'deki eğitimi, onun Türk köylü sınıfının durumunun, hükümet kurulurken onlara kendini ifade etme şansı verilmesi ve ekonomik durumlarının düzeltilmesi aracılığıyla iyileştirilmesi yolundaki inançlarını artırmıştı.

3 Haziran 1953'te FBI Feriha Baymur'la görüştü. Baymur Gazi Terbiye Enstitüsü'nde ve Ankara Üniversitesi'nde Muzafer Sherif'in öğrencisiydi. Sherif, Baymur'a Charlotte Bühler'in *Çocuk ve Gençlik Psikolojisi* adıyla çıkan kitabını çevirmekte yardımcı olmuştu.

FBI'a bilgi taşıyan muhbirlerin hiçbiri Sherif'in adının komünist faaliyetlerle birlikte anıldığını duymamıştır. Bu muhbirlerden biri Sherif'i kişisel olarak da tanımaktadır.

Oklahoma Üniversitesi'nden FBI'ın görüştüğü Dr. P. T. Teska, Sherif'le birlikte çalıştığını, Sherif'in yabancı bir hükümetin ideolojisine ilgi gösterdiğine asla tanık olmadığını, Sherif'in ne öğrencileriyle ne de fakülte üyeleriyle çok sık bir araya gelmediğini, ama bunun nedeninin Sherif'in her an bir sosyal psikolojik teoriyle meşgul olması olduğunu söyler. Teska'ya göre Sherif ABD'de kalıp Amerikan vatandaşı olmak istiyordu. Teska, Sherif gibi bir profesöre sahip olmakla Oklahoma Üniversitesi'nin çok şey kazandığını söyler. Sherif Teska'ya göre, herhangi bir güvenlik riski teşkil etmemektedir. Dr. Solis

COLUMBIA ÜNİVERSİTESİ'NDE SORUŞTURMA

Soruşturmanın bir ayağını da Sherif'in doktorasını yaptığı Colum-

bia Üniversitesi oluşturuyordu.[20] Burada da üniversite sekreterliği ve kimi öğretim üyeleriyle görüşüldü. Psikoloji bölümü sekreteri Laura Miller, Sherif'i Columbia'da doktora yaptığı zamandan tanıdığını, sadakatinden şüphe edecek bir durum olmadığını söylüyordu. Psikoloji bölüm başkanı N. E. Garrett de Sherif'i iyi tanıdığını, Sherif'in özellikle sosyal psikoloji alanında güçlü ve bağımsız yargıları olduğunu, tarafsız, bilimsel görüşleri olan bir sosyal psikolog olarak ABD hükümetinin demokratik ilkelerine karşı çıkan bir eğilimine tanık olmadığını ve bir sosyal psikolog olarak Sherif'in, komünizmin toplumsal ve siyasal zayıflıklarının farkında olacağından, komünizme meyletmesinin mümkün olmadığını ileri sürüyordu. Profesör Fred S. Keller da kendisiyle yapılan görüşmede, Sherif Harvard'da mastır öğrencisiyken kendisiyle tanıştığını ve Sherif'in siyasi ve ideolojik görüşlerini o zamandan bildiğini ifade eder. Ona göre Sherif her zaman demokratik hükümet biçimlerini savunmuştur. Psikoloji bölümünün kütüphane görevlisi Bayan Enrico Tunnell de Sherif'i her zaman mükemmel bir karakter ve ahlâka sahip biri olarak hatırladığını belirtir. Sherif'le defalarca konuşmuş ve onun tehlikeli bir siyasi görüşe taraf olabileceğine dair en ufak bir şüpheye kapılmamıştır.

Columbia'daki araştırmada Sherif aleyhinde görünen tek bulgu, Sherif'in referans olarak gösterdiği doktora hocası Gardner Murphy'nin adının Amerikan Karşıtı Faaliyetler Komitesi tarafından birçok faaliyeti nedeniyle zikredilmiş olmasıdır.

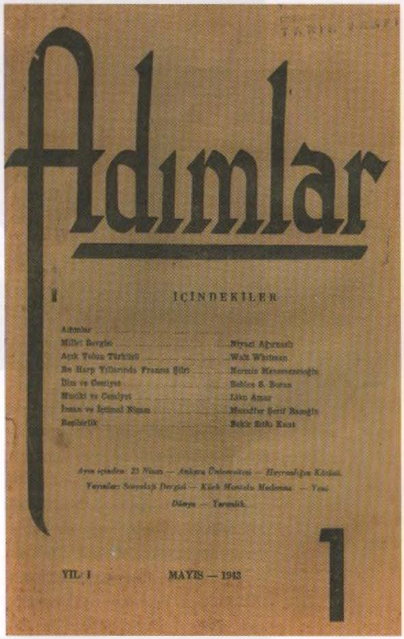
NEWARK'TA SORUŞTURMANIN DEVAMI

E. G. Boring'in ifadesine dayanarak Newark'ta Hadley Cantril ve Herbert S. Langfeld'le görüşülmesi gündeme gelir. Daha önce de belirtildiği gibi Cantril'le görüşülmüş ve bundan sonra görüşmelerin dışında bırakılmasına karar verilmişti. Ancak Langfeld ile görüşüldü.[21] Langfeld Sherif'i iyi tanımadığını, burnu büyüklüğü, ukalalığı ve hep merkezde durma isteği nedeniyle pek sevmediğini, ama ne Sherif'in ne de karısının komünizme ya da Rusya'ya sempati duyduklarına dair bir şey görüp işitmediğini söyler. Sherif'in Gordon Allport'la ilişkisi ile ilgili olarak kendisiyle yeniden görüşülen Carroll Pratt ise, aralarındaki ilişkinin sadece katı bir öğretmen-öğrenci ilişkisi olduğunu, Sherif'in Harvard'dan ayrılıp doktorasını Columbia Üniversitesi'nde yapmasının nedenini ise, Sherif'in Allport'un çok değer vermediği bir konuda çalışmak istemesiyle ilişkilendirir. Ayrıca Sherif hakkında bilgi verebilecek iki Türk vatandaşının isimlerini verir. Bu kişilerden biri Philadelphia'da yaşamaktadır, diğeri ise o sıralarda Chicago'da bulunan "Bayan Fuat Baymur"dur.

Dönemin ABD'sinde kadınların kendi isimleriyle değil, kocalarının isimleriyle anılmalarından kaynaklı bir karmaşa doğmuştur. FBI'ın Chicago şubesi ve merkez arasındaki yazışmalarda,[22] üniversitede bulunan Baymur soy isimli tek kişinin Feriha Handan Baymur olduğu ve Fuat Baymur'un Feriha Baymur'un eşi mi, yoksa babası mı olduğunun Chicago Üniversitesi'nin kayıtlarından anlaşılamadığı ifade edilmektedir.

PHILADELPHIA'DAKİ SORUŞTURMA

Carroll Pratt'in verdiği isimler doğrultusunda harekete geçen FBI, Philadelphia'da adı verilen kişiyle iletişim kurdu.[23] Bu kişi Sherif'i Ankara'dan tanıyordu ve erkekti. Kimliğinin gizli tutulmasını isteyen bu şahıs verdiği ifadede, adını hatırlayamadığı bir kişiyle birlikte Sherif'in Ankara'da *Adımlar* adında bir dergi çıkarttığını, derginin bilimsel konuları işlediğini, çok farklı konuları ele aldığını, aşırı milliyetçiliğe ve ırkçılığa karşı olduğunu ve çok liberal bir dergi olduğunu bildirdi. Bu kişinin aktarımlarına göre, Sherif Ankara Üniversitesi'nde eğitim verirken aşırı milliyetçiler ve kimi azınlık grupları sadece saf Türk kanına sahip şahısların yüksek hükümet mevkilerine getirilmesini savunuyorlardı ve hükümette "karışık kana" sahip olanları kötülüyorlardı. Oysa Asya ve Avrupa'nın arasında bulunmasından dolayı Türkiye'de halkın kanı oldukça karışıktı. Sherif *Adımlar*'da yazdığı çok sayıda yazıda aşırı milliyetçilere saldırdı ve ırkçılıkla ilişkili kan testlerinin yanlışlığını göstermeye çalıştı. Bu yazıların sonucunda aşırı milliyetçiler ve azınlık grupları içinde çok sayıda düşman edindi. Daha sonra, muhtemelen 1944 yılında bu aşırı milliyetçilerden ikisi hükümette bakan oldular. Sirer adındaki biri Eğitim Bakanı olurken, ifadeyi veren şahsın ismini hatırlayamadığı bir diğeri[24] de çalışma bakanı oldu. Aşırı milliyetçilerin hükümette güç kazanması sonucu Sherif 1944 yılında komünist olmak suçlamasıyla gözaltına alındı. O sırada Ankara Üniversitesi doğrudan Eğitim Bakanlığı'na bağlıydı ve Sherif'in yararına bir şey yapamadı. Serbest bırakılmasından kısa süre sonra Sherif, Türkiye'nin Devlet Başkanı tarafından kabul edildi. İfadeyi veren kişi için bu durum, Sherif'e bir haksızlık yapılmış olduğunu gösteriyordu. Ayrıca Sherif'e gözaltına alınıp serbest bırakılmasından sonra Ankara

***Adımlar* dergisinin ilk sayısına yazı verenler arasında Behice Sadık Boran ve Muzaffer Şerif Başoğlu da var.**

Tarih Vakfı Arşivi.

Pertev Naili Boratav, Niyazi Berkes ve Behice Boran'ın 1948 yılında üniversiteden uzaklaştırılmasıyla sonuçlanacak mahkemede yargılanıyorlar.

Üniversitesi'nde tam profesörlük ve Princeton Üniversitesi'yle profesör değişimi amacıyla ABD'ye gidiş izni verildi. ABD'de Amerikalı bir kadınla evlenen Sherif, yabancı biriyle evli kişilerin hükümete bağlı bir pozisyonda bulunamayacağını söyleyen 1926 tarihli bir Türk yasasına istinaden Ankara Üniversitesi'nden çıkartıldı. İfadeyi veren şahıs, Sherif'in yakın arkadaşlarının kimler olduğu sorulduğunda Behice Boran ve Niyazi Berkes isimlerini verir. İfadeyi veren şahıs Boran'ın *Adımlar*için makaleler yazdığından emin olduğunu, çok emin olmasa da Berkes'in de bu dergi için yazmış olduğunu sandığını söyler. Yine Boran ve Berkes'in, Pertev Boratav'la birlikte parlamentonun bu kişilere ayrılan bütçeyi kesmesiyle 1949-1950 gibi üniversiteden çıkartıldıklarını söyler. Her üçü de aşırı milliyetçi gazeteler tarafından komünist olmakla, komünist düşüncelerini sınıfa taşıyıp öğrencilere yaymakla suçlanmıştı. Boran Kore'ye asker gönderilmesine karşı barış dilekçeleri ve manifestoları için imza toplamıştı ki, bu ifadeyi veren kişi için komünist yanlısı bir tutuma işaret ediyordu. İfadeleri veren kişi, Ankara'da bu profesörlerin üniversitede kalmasını protesto eden bir öğrenci gösterisi olduğunu, üniversitenin hükümetten bağımsız olarak sorunu ele aldığını, ama herhangi bir kanıt bulamadığını, bunun üzerine yapılan öğrenci gösterisinden sonra da hükümetin bu üç kişiye ayrılan bütçeyi kestiğini anlatır. Bunun üzerine Boran, Berkes ve Boratav mahkemeye başvurmuş, komünist suçlamaları ispat edilememiş, ama yine de Ankara Üniversitesi'ne dönmemişlerdir. Buna istinaden, ifadeyi veren kişiye göre bu Sherif'in yakın arkadaşları Boran ve Berkes'in komünist eğilimleri olmadığını gösterir. *Adımlar*'daki yazıları ve yayıncılığının yanı sıra Sherif bu dönemde üniversite dergilerine de bilimsel makaleler yazmıştır. İfadeyi veren kişi ayrıca Sherif'in *Irk Psikolojisi* adından bir de kitap yazdığını, kitabın Sherif'in görüşleri doğrultusunda arı ırk düşüncesinin yanlışlığını gösterdiğini söyler. İfadeyi veren kişi, Sherif'in sadece *Adımlar*'daki yazılarından dolayı değil, çok akıllı biri olması ve pek çok kimsenin kendisini kıskanması nedeniyle de Ankara'da birçok düşmanı olduğunu söyler. Hatırlayabildiği kadarıyla, Sherif geçimi zor, kolay sinirlenen, fikirlerine çok bağlı ve çok hırslı bir kişiydi. İfadeyi veren kişi sonuç olarak Sherif'in Türkiye'de komünist partisinin ya da herhangi bir komünist cephe örgütünün üyesi olduğuna inanmadığını, komünist ideolojiye taraf olmadığını bildiğini söyler.[25]

CHICAGO'DAKİ SORUŞTURMA

3 Haziran 1953'te FBI Feriha Baymur'la görüştü.[26] Baymur Gazi Terbiye Enstitüsü'nde ve Ankara Üniversitesi'nde Muzafer Sherif'in öğrencisiydi. Sherif Baymur'a Charlotte Bühler'in *Çocuk ve Gençlik Psikolojisi* adıyla çıkan kitabını çevirmekte yardımcı olmuştu. Baymur'un ifadesine göre kitabın Sherif'teki kopyası imzalıydı, bu da Sherif'in Bühler'i tanıyor olabileceği anlamına gelmekteydi. Bühler o sıralarda ABD'de bulunuyordu. Baymur Sherif'in Türkiye'de takriben 1944-1946 yılları arasında komünist olarak yargılandığını ama suçsuz bulunduğunu, Sherif'in herhangi bir komünist faaliyetine tanık olmadığını söylüyordu. Baymur Sherif'in Behice Boran'la birlikte adını hatırlayamadığı bir dergi yayınladığını, derginin birçok kişi tarafından

"pembe" olarak kabul edildiğini ifade ediyordu. "Pembe" ifadesi derginin komünizme meylettiği anlamındaydı. Ancak Behice Boran hakkındaki komünist olma iddiaları da ispatlanamamıştı. Baymur Türkiye'de insanların Sovyetler Birliği'ne yakın olmaktan kaynaklı komünizmle ilgili oldukça bilinçli olduklarını, bu yüzden de birçok durumda konformist olmayan kişilerin komünistlikle suçlandığını söylüyordu. Sherif de konformist değildi ve bu yüzden çok düşmanı vardı. Baymur ayrıca Sherif'i olgunlaşmamış ve nazik olmayan biri olarak hatırlamaktadır. Sherif Türkiye'deyken diğer profesörlerden çok öğrencileriyle ilgileniyor, bu yüzden de diğer profesörler tarafından sevilmiyordu. Buna karşın, alanının otoritelerinden biriydi. Baymur, Sherif'in kendisine sorulan *Irk Psikolojisi* kitabının adının tanıdık geldiğini, ama kitabı hatırlayamadığını söylüyordu.

Böylece Sherif hakkındaki soruşturma 21 Temmuz 1953 tarihli bir rapor ve memorandumla "bütün mantıksal soruşturma tamamlanmıştır" ifadesiyle sonuçlandırıldı.[17] Sherif'in Amerikan karşıtı faaliyetlerde bulunduğu ya da komünizm taraftarı olduğu bulunamadı. Sherif'in "ABD'ye sadakati" FBI sınavından geçmişti.

SONUÇ

Sherif hakkında yapılan, 18 Haziran 1952'den 21 Temmuz 1953'e kadar on üç farklı şehirde sürdürülen, Sherif'in öğrencilik yıllarındaki komşularından, öğrencilerine kadar son 23 yılda hayatına girmiş birçok insanı içine alan bu soruşturma birkaç açıdan ilgi çekicidir. Birincisi ABD'de haklarında soruşturma yapılmış ve FBI kayıtlarında "Türk öğrenciler arasında komünist grup" adıyla anılan bir grup vardı. Bu grubun kimlerden oluştuğu ve bu grup lehine ve aleyhine ne gibi ifadelerin verilmiş olduğu araştırılmayı bekliyor. İkincisi Sherif hakkında verilen ifadeler Sherif'in 1950'lerin başlarındaki ilişkileri hakkında da önemli ipuçları vermektedir. Hatta Sherif'in Türkiye'deki çalışma ve mücadele yıllarının onun karakterinde bir değişiklik yaptığını da tespit etmek mümkündür. Genç bir öğrenci olarak davranışlarıyla takdir gören Sherif'in Türkiye'den ayrılması sonrasında mesleki ilişkilerinde zorlanması, Sherif'in göç hikâyesinin pek de kolay olmadığını düşündürüyor. Sherif'in bu kişilik özelliklerinin mesleki ve özel ilişkilerine yaptığı sarsıcı etki ve bu etkinin Sherif'in kimi eski dostlarını nasıl ihbarcılığa ittiğini gözlemek ilginçtir. Gerçi Sherif aleyhinde ifade veren Hadley Cantril daha sonra da CIA destekli projeleri yürütmesiyle dikkat çekmiştir. Üçüncüsü sorgulanan Türkiye kökenli kişilerin Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde yaşanan olayları aktarış biçimleri, bizim bugün ayrıntısıyla bildiğimiz olayların, o dönemin tanıklarının (en azından bir kısmının) kafasında aslında çok da ayrıntılı bir şekilde yer tutmadığını, dönemin tanıklarının tarihleri birbirine karıştırdıklarını, bilgilerinin de çoğu zaman basmakalıp ve hatta yanlış ya da çarpıtılmış olduğunu göstermektedir. Örneğin Sherif komünist olmak suçlamasıyla hiçbir zaman yargılanmamıştır. Son olarak McCarthy döneminin cadı avının boyutları, soruşturmaların kapsamı ve bu soruşturmalara harcanan kaynakların büyüklüğü dehşete düşürücüdür. Kamu kaynaklarından finanse edilen ve ajanların günlerini harcadıkları bu soruşturmalarla entelektüel çevrelerde güvensiz bir ortam yaratılmış ve yapılan görüşmeler nedeniyle kimi entelektüeller mesleki yaşamlarında izole edilmişlerdir. Sherif'in yıllar önce evine ziyarete gelen kişilerin yabancı bir dil konuşması ya da Sovyetler Birliği hakkında herhangi bir arkadaşına olumlu bir şey söylemiş olmasının bu raporlarda yer tutması, McCarthy dönemindeki hezeyanlı havayı anlamak için ipuçları sunmaktadır.

DİPNOTLAR

1 Belirtmek gerekir ki, FBI dosyaları, özel hayatın ve ABD'nin devlet güvenliğinin korunması gibi nedenlerle sınırlı erişimli dosyalardır. Araştırmacılara verileri kopyalarda araştırmaya konu olan kişi dışında, yaşadığı tahmin edilen kişilerin isimleri kapatılmakta, bu da bazen belgelerin anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Kimi raporların yazarının ya da görüşülen kimi şahısların isimlerinin verilmemesi bu sınırlamayla ilgilidir.

2 FBI Müdüründen (John Edgar Hoover) Washington Field'daki Görevli Özel Ajana (Special Agent in Charge, SAC) Memorandum. 18 Haziran 1952., *FOIA, Sherif, Muzaffer*.

3 John Edgar Hoover'dan John W. Ford'a mektup. 22 Eylül 1952. *FOIA, Sherif, Muzaffer*.

4 John Edgar Hoover'dan bilinmeyen bir kişiye mektup. 18 Ağustos 1952, *FOIA, Sherif, Muzaffer*.

5 FBI Müdüründen Oklahoma City'deki Görevli Özel Ajana Memorandum. 18 Ağustos 1952, *FOIA, Sherif, Muzaffer*.

6 Oklahoma City'deki Görevli Özel Ajan'dan FBI Müdürüne Memorandum. 3 Temmuz 1952. *FOIA, Sherif, Muzaffer*.

7 Malcolm G. Mueller, FBI, Washington D.C. Rapor. 5 Eylül 1952. *FOIA, Sherif, Muzaffer*.

8 New York'ta Görevli Özel Ajan'dan FBI Müdürüne Memorandum. 20 Nisan 1953

9 Oklahoma City'de Görevli Özel Ajan'dan FBI Müdürüne Memorandum, 9 Eylül 1952. *FOIA, Sherif, Muzaffer*.

10 FBI Müdüründen Oklahoma City'de Görevli Özel Ajana Memorandum. 30 Eylül 1952. *FOIA, Sherif, Muzaffer*.

11 FBI New Haven, Connecticut, Yazarı Bilinmeyen Rapor, 11 Eylül 1952, *FOIA, Sherif, Muzaffer*.

12 FBI Newark, Yazarı Bilinmeyen Rapor, 30 Eylül 1952. *FOIA, Sherif, Muzaffer*.

13 Newark'ta Görevli Özel Ajandan, FBI Müdürüne Memorandum. 22 Aralık 1952. *FOIA, Sherif, Muzaffer*.

14 FBI Boston, Mass, Yazarı Bilinmeyen Rapor, 20 Kasım 1952. *FOIA, Sherif, Muzaffer*.

15 Leo P. Kelly, FBI, New York. Rapor, 10 Temmuz 1953. *FOIA, Sherif, Muzaffer*.

16 Byron E. McFall, FBI, Oklahoma, Rapor, 2 Aralık 1952. *FOIA, Sherif, Muzaffer*.

17 Byron E. McFall. FBI Oklahoma City. Rapor. 30 Nisan 1953. *FOIA, Sherif, Muzaffer*; Bernard J. O'Donell. FBI Baltimore. Rapor. 3 Haziran 1953. *FOIA, Sherif, Muzaffer*; Lloyd S. Goodruw, FBI, New Haven. Rapor. 15 Haziran 1953. *FOIA, Sherif, Muzaffer*.

18 FBI, Pittsburgh. Yazarı Bilinmeyen Rapor. 21 Temmuz 1953. *FOIA. Sherif, Muzaffer*.

19 Leo P. Kelly, FBI, New York. Rapor. 10 Temmuz 1953. *FOIA, Sherif, Muzaffer*.

20 John A. Broderick. Rapor. 4 Aralık 1952. *FOIA. Sherif. Muzaffer*.

21 FBI, Newark. Yazarı Bilinmeyen Rapor. 18 Aralık 1952. *FOIA. Sherif, Muzaffer*.

22 Chicago'da Görevli Özel Ajan'dan FBI Yönetimi'ne Memorandum. 19 Mart 1953. *FOIA. Sherif. Muzaffer*.; John Edgar Hoover'dan bilinmeyen bir kişiye memorandum. 9 Nisan 1953. *FOIA. Sherif. Muzaffer*.; John Edgar Hoover'dan bilinmeyen kişiye memorandum. 13 Nisan 1953. *FOIA. Sherif. Muzaffer*.

23 FBI, Philadelphia. Yazarı Bilinmeyen Rapor. 17 Nisan 1953. *FOIA. Sherif. Muzaffer*.

24 Söz konusu kişi Sadi Irmak'tır. Sadi Irmak 7 Haziran 1945'te, Reşat Şemsettin Sirer ise 5 Ağustos 1946'da bakan olmuşlardır.

25 Bu kişinin ifadelerinde ciddi bilgi yanlışları vardır. Berkes, Boran ve Boratav'ın üniversiteden tasfiye edilmeleri 1948 yılına denk düşer. Yılları karıştırdığı için olsa gerek, olayları da birbirine karıştırmaktadır.

26 FBI, Chicago. Yazarı Bilinmeyen Rapor. 23 Haziran 1953. *FOIA. Sherif. Muzaffer*.

27 Byron E. McFall, FBI, Oklahoma City. Rapor. 21 Temmuz 1953. *FOIA. Sherif, Muzaffer*; Oklahoma City'de Görevli Özel Ajan'dan FBI Müdürne Memorandum. 21 Temmuz 1953. *FOIA, Sherif, Muzaffer*.

HADRİANOPOLİS SAVAŞI VE ROMA İMPARATORLUĞU İÇİN YARATTIĞI SONUÇLAR

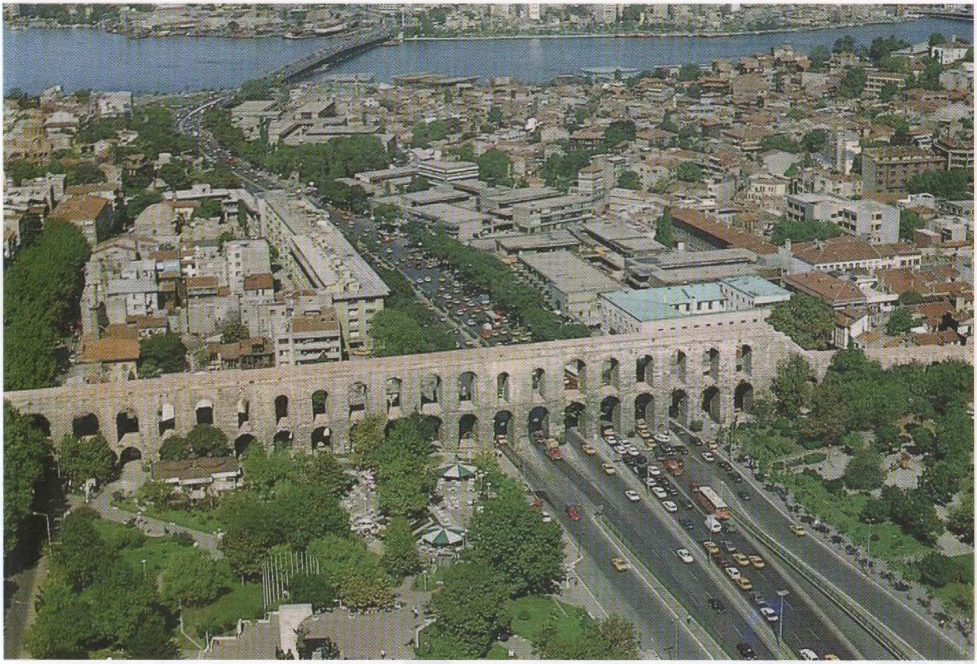
MUSTAFA H. SAYAR

Hadrianopolis Savaşı sadece Trakya bölgesindeki Roma hâkimiyetini etkilemekle kalmamış aynı zamanda yüz yıl sürecek büyük bir kavimler göçünün başlamasını da tetiklemiştir. 476'ya kadar devam eden bu süreç sonunda Roma İmparatorluğu'nun batısı ve Roma şehri tamamen Gotların eline geçmiş. Eskiçağ ve Geç Antik Devir Roma devleti ve ona bağlı olarak gelişerek yayılan eyalet sistemi ile sosyo-kültürel yapı da büyük ölçüde ortadan kalkmıştır.

9 Ağustos 378 günü İmparator Valens, Got kabilelerinin başkenti Konstantinopolis'i yağmalamalarını önlemek üzere birlikleriyle Hadrianopolis'e gelmiş ve şehrin kuzeyinde Gotlarla bir gün süren büyük bir meydan savaşına tutuşmuştu.

1635 yıl önce 9 Ağustos 378 günü Roma İmparatorluğu'nun doğu eyaletlerinden sorumlu olan İmparator Valens denetimi altında bulunan Moesia ve Trakya bölgelerine kuzeybatıdan büyük boylar halinde giren Got kabilelerinin başkenti Konstantinopolis'i yağmalamalarını önlemek üzere birlikleriyle Hadrianopolis'e (=Edirne) gelmiş ve şehrin kuzeyinde Gotlarla bir gün süren büyük bir meydan savaşına tutuşmuştu. 9 Ağustos 378 gününün sonunda Roma ordusu Hannibal karşısında MÖ 216 yılında İtalya'da Roma'nın kuzeyinde aldığı ve yaklaşık 70.000 asker kaybettiği Cannae yenilgisinden (Titus Livius 22, 43 – 50) daha büyük bir kayba Gotlar karşısında uğramıştı. Hadrianopolis Muharebesi'nde İmparator Valens muharebenin sonuna doğru durumun kötüye gittiğini görerek bizzat savaşa katılmış ve savaş meydanında hayatını kaybetmiştir. Hadrianopolis Meydan Muharebesi'ne katılan seçkin Roma piyade ve süvari birliklerinin neredeyse tamamı Gotlar tarafından imha edilmişti. Bu makalede savaşın nedenleri, seyri ve sonucu bu önemli tarihi olayın görgü tanığı olmamasına rağmen güvenilir kaynakları sayesinde en ayrıntılı bilgileri veren Antakyalı tarihçi Ammianus Marcellinus'un

İmparator Valens zamanında yapılan ve Bozdoğan Kemeri olarak da bilinen su kemerinin Saraçhane'deki bölümü halen ayaktadır.

anlatımına dayanılarak yorumlanmaktadır.

Bu meydan savaşı sadece Trakya bölgesindeki Roma hâkimiyetini etkilemekle kalmamış aynı zamanda yüz yıl sürecek büyük bir kavimler göçünün başlamasını da tetiklemiştir. 476 yılına kadar devam eden bu süreç sonunda Roma İmparatorluğu'nun batısı ve sonsuz şehir «*urbs aeterna* olarak tanımlanan Roma şehri tamamen Gotların eline geçmiş, Eskiçağ ve Geç Antik Devir Roma devlet ve ona bağlı olarak gelişerek yayılan eyalet sistemi ile sosyo-kültürel yapı da büyük ölçüde ortadan kalkmıştır.

Diokletian tarafından başlatılan askeri ve sivil yönetimin tümüyle ayrılması süreci MS 306 ile 337 yılları arasında Roma imparatoru olan ve tekrar tek adam yönetimine dönüş yapan Konstantin döneminde tamamlandı. Bu dönemde Balkan Yarımadası'nın yönetiminin başına bir tür ordu komutanı olan *magister militum per Illyricum* atandığı görülmektedir. MS 4. yüzyılın ikinci ve üçüncü çeyreği boyunca Roma imparatorları, Valerianus, Gallienus ve Claudius Gothicus Balkanlar'a inmeye çalışan Gotları başarıyla geri püskürttükleri ve özellikle 367 ile 369 yılları arasında 1. Got Savaşı olarak adlandırılan dönem sonrasında 4. yüzyılın son çeyreğindeki Hun saldırılarına kadar Balkanlar'da sakin bir dönem yaşandı.

Valens 28 Mart 364 günü ağabeyi Valentinianus tarafından Konstantinopolis'te ortak imparator olarak tahta çıkmıştı. Valens koyu bir Hıristiyan idi ve Ariancıların taraftarıydı. Valens'in imparator oluşundan yaklaşık 10 yıl sonra MS 4. yüzyılın son çeyreği başlarında Doğu Avrupa'da Hunların güneye doğru harekete geçmeleri ve 375 yılında Ermanarich'in Got Krallığı'nı yıkmalarının sonrasında Gotların bir kolu olan Alan ve Terving kabilelerine saldırmalarıyla Tuna Nehri havzasından Trakya'nın güneydoğusuna kadar bir göç dalgasının yayılmaya başladığı anlaşılmaktadır. Çoğunluğu Türk boylarından oluşan Hunların göç hareketi nedeniyle Terving kabilesi mensupları 376 yılında İmparator Valens'ten Roma İmparatorluğu'nun en iyi tahkim edilmiş sınırlarından biri olan Tuna sınırını aşarak sınırın güneyinde uzanan Moesia ya da Trakya topraklarında Roma Devleti'nin koruması altında yerleşme izni istediler. Got kabilelerinin savaşçı özelliklerini bilen Valens, Tervinglerin ordusuna güç katacağını ve bunun için fazla bir masraf etmesi gerekmediğini düşünerek onlara bu izni verdi.

Bu dönemin olaylarını oldukça gerçekçi bir yorumla değerlendirerek yazan Antakyalı tarihçi Ammianus Marcellinus *Roma Tarihi* başlıklı eserinin 31. kitabının 4. bölümünde Valens'in ve çevresindeki kurmay heyetinin verdiği bu kararın Roma Devleti'nin güvenliği için ne kadar yanlış ve tehlikeli olduğunu sınırı geçen Got kabilelerinin sayısı dikkate alındığında daha iyi anlaşıldığını yazmaktadır. Roma sınır birliklerinin lojistik olanaklarını ve denetleme yeteneklerinin üstünde, çok sayıda insan ve silahla Tuna sınırını Durostorum (= Silistre) yakınlarında geçen Got kabileleri yiyecek ve içecek bulmak amacıyla yağmaya başlayınca

Roma Devleti'nin güvenliğini sağlamakla görevli Trakya bölgesindeki birlikler ve onların komutanı olan Lupicinius ile gerginlik yaşanmaya başladı. Romalılar ile Gotlar arasında savaşın başlamasına sebep olan olay Gotların iaşe sorunlarını gidermek için Marcianopolis şehrine (bugünkü Bulgaristan'da Varna yakınlarındaki Devnya yerleşmesinde bulunmaktadır) zorla girmeye çalışmaları ve şehrin halkıyla yumruklaşmaya kadar varan gerginliklerin oluşmasıydı. Bu durum kısa sürede savaşa dönüştü ve Lupicinius ile emrindeki askeri birlikler Gotlar tarafından imha edildiler. Ammianus Marcellinus hem Romalı yerel yöneticilerin ve hem de Got önderlerinin birlikte yaşamayı beceremediklerini belirterek her iki tarafı da savaşın başlamasından sorumlu tutmaktadır. Gotların sayıca çok fazla olmalarına karşın Romalıların sivil ve askeri yönetim sisteminin lojistik, idari ve taktik yetersizliğinin Roma Devleti'nin bu yeni duruma uygun çözüm geliştirmesinin önündeki en büyük engel olduğu anlaşılmaktadır (Ammianus Marcellinus 31, 4, 6).

Ammianus Marcellinus'a göre Trakya'da gelişen savaşta Romalılar aleyhine olan en önemli unsurun Gotların sayılarının Romalılardan çok fazla olmalarıydı. İmparatorluğun doğu ve batısından gelen birliklerin topluca Gotlara karşı koymasına rağmen sayıca kat kat fazla olan Gotların akınlarının durdurulmaları mümkün olamadı (Ammianus Marcellinus 31, 7, 16). Bu nedenle Romalılar iskân olmayan bölgelerde tuzak kurup Gotları pusuya düşürerek yok etmeye çalıştılarsa da Alan ve Hun kabilelerinin desteğini alan Gotlara karşı bu yöntem başarılı olamadı (Ammianus Marcellinus 31, 8, 1 ve 4-5). Gotlar ilerleyişlerini sürdürerek Hadrianopolis (=Edirne) yakınlarına vardılar. Bu durumda İmparator Valens onların Konstantinopolis'e kadar ilerlemelerini önlemek için başkentten 11 Haziran'da yola çıktı ve önce bugünkü Küçükçekmece Gölü civarında bulunan Melantias'ta bulunan imparatorluk çiftliğine geldi. Burada doğu eyaletlerinin seçkin birliklerinden oluşan ordusuna moral veren konuşmalar yaparak onlara hediyeler verdi ve para dağıttı. Birkaç gün sonra yürüyüş emri vererek yol üzerinde önemli bir menzil istasyonu olan Nike'ye (= Havsa) ulaştı. Burada keşif kollarından gelen bilgileri değerlendirerek Hadrianopolis'e geldi. Valens, Trier'den gelmesi beklenen yeğeni Gratianus'un ve beraberindeki Roma ordusunun Hadrianopolis'e varışını beklemeden kendi ordusundan sayıca çok fazla olan Gotlara saldırmaya karar verdi (Ammianus Marcellinus 31, 12, 5). Bu çok erken verilmiş bir karardı. Gratianus'u kıskandığından kolayca kazanacağından emin olduğu zafere onu ortak etmek istememişti (Ammianus Marcellinus 31, 12, 7) ve bu nedenle onun gelmesini beklememişti. Oysa Gratianus çok sayıda hızlı hareket eden süvariye sahip olan Gotlara kesinlikle kendisini beklemeden saldırmamasını önermişti. Ammianus Marcellinus Roma ordusunun keşif kollarının Got kuvvetlerinin sayısını yaklaşık 10.000 olarak bildirmelerinin Roma kurmay heyetinin hatalı bir şekilde yığınak yapmasına yol açtığını, Gotların gerçek sayısının bu sayının en az dört ya da beş katı olduğunu belirtir (Ammianus Marcellinus 31, 12, 1). Bunlara ilaveten Valens ve kurmayları yaz sıcağında Konstantinopolis'ten Hadrianopolis'e yürüttükleri birlikleri yeteri kadar dinlendirmeden, yiyecek ve içecek ihtiyaçlarını tam olarak karşılayamadan, onları yarı aç ve susuz olarak çok sıcak bir havada tam öğle saatinde savaşa sokma hatasına düştüler (Ammianus Marcellinus 31, 12, 11 ve 13). Gotlar ise muharebe öncesinde 8 Ağustos günü barış görüşmeleri yapmayı teklif ederek zaman kazanmaya çalıştılar. Böylece Alatheus ve Safrax adındaki Got önderlerinin komutasındaki süvarilerin muharebe alanına zamanında ulaşmalarını sağladılar (Ammianus Marcellinus 31, 12, 12-13). 9 Ağustos sabahı Valens, imparatorluk hazinesini ve birliklerin sancaklarını yeteri kadar muhafızla güvene aldıktan sonra Hadrianopolis'in surları önündeki karargâhından yola çıkarak birlikleriyle Gotların bulunduğu 12 ile 17 kilometre uzaklıkta olduğu tahmin edilen bölgeye öğleyin günün en sıcak olduğu saatte ulaştı. Fritiger kabilesinin önderleriyle görüşmeye ve bazı rehineler vererek ateşkes anlaşması yapmaya çalıştı (Ammianus Marcellinus 31, 12, 14-16). Ammianus Marcellinus'un anlatımından Got kabileleri arasında Romalılarla anlaşma konusunda görüş ayrılığı olduğu, Fritiger kabilesinin Romalılarla bir barış anlaşması yapmaya yakın olduklarını ancak diğer kabilelerin bu öneriye sıcak bakmadıkları anlaşılmaktadır. Sağ kanatta ön saflara süvari birliklerini yerleştiren Valens merkezde piyade birliklerini ve sol kanada süvari birliklerini konuşlandırdı. Yedek birlikler olarak Batava (= Bugünkü Almanya – Hollanda sınır bölgesinden Roma ordusuna katılan atlı birlikler) kökenli süvarileri geride görevlen-

İstanbul Saraybumu'nda Gotlar sütunu olarak bilinen sütunun ve kaidesindeki Latince yazıtın M.S. 4. yüzyılın son çeyreğindeki Got savaşları döneminde dikildiği sanılmaktadır.

Kayapa ve Hasanağa köyleri.

dirdi (Ammianus Marcellinus 31, 12, 11-12). Gotlar ise arazi yapısına uygun olarak yaya birliklerini konuşlandırmışlar ve arabalardan oluşan bir kale tahkimatı yapmışlardı. Romalıların savaş başlayana kadar varlığından haberdar olmadıkları Alatheus ve Safrax komutasındaki süvari birlikleri ise arabalardan yapılmış tahkimatın bulunduğu tepenin arkasına saklanmıştı (Ammianus Marcellinus 31, 12, 11 ve 17). Roma ordusunun disiplin düzeyinin de olması gerekenin çok altında olduğunu yazan Ammianus Marcellinus'un ne kadar haklı olduğunu *scholae palatinae* olarak tanımlanan seçkin birliklerden oluşan saray muhafızlarının arasında bulunan ok ve kargı atan *sagittarii* ve *scutarii* birliklerinin daha Valens ile Gotlar arasında üst düzey bir Romalının Gotlara rehin olarak verilmesi karşılığında geri çekimelerine yönelik görüşmelerinin devam ettiği sırada herhangi bir saldırı komutu verilmeden sol kanattan Gotlara saldırmaları göstermektedir (Ammianus Marcellinus 31, 12, 16-17). Böylece muharebe imparatorun ve kurmay heyetinin beklemediği bir anda başlamış oldu. *Sagittarii* ve *scutarii* birliklerinin ani saldırısını Gotlar hemen geri püskürttüler. Bu durumda sol kanatta yer alan piyade birlikleri hızla ilerleyerek arabalardan oluşturulan tahkimata kadar ilerlediler. Romalılar tam bu tahkimatı imha ederek Gotların savunma hattını yarmak üzereyken Alatheus ve Safrax komutasındaki süvari birlikleri birdenbire ortaya çıkarak oldukça ilerlemiş olan sol kanattaki Roma piyade birliklerini çevirerek imha ettiler. Bu durumu gören sol kanattaki süvari birlikleri derhal geri çekildiler (Ammianus Marcellinus 31, 12, 17). Ancak Gotların atlı birlikleri onları da takip ederek bir kısmını imha etti. Savaş alanına yayılan at ölülerinin yoğunluğu geri çekilen Roma askerlerinin yolunu kapatarak kaçış hızlarını kesmiş ve Gotların okçuları da kaçmaya çalışan bu birlikleri büyük ölçüde imha etmişti. Bu durum geride yedek olarak bekleyen Batava birliklerinin de durumun umutsuzluğunu görerek hiç savaşa girmeden kaçmalarına neden oldu (Ammianus Marcellinus 31, 13, 9). Valens sağ kanatta bulunduğundan kendisinden en uzak noktada bulunan bu duruma müdahale edemedi. Büyük ihtimalle muharebe sırasında kalkan toz bulutu Valens ve kurmay heyetinin durumun ne kadar kötüye gittiğini anlamakta gecikmelerinde büyük rol oynamıştı. Valens merkezde ve sağ kanatta bulunan birliklere düzenli olarak geri çekilme komutu verdi. Roma birlikleri birkaç saat başarıyla bulundukları konumu korudular. Ancak Gotların sürekli olarak sayılarını çoğaltarak baskıyı artırmaları susuzluk ve sıcaklık nedeniyle giderek direnci düşen Roma birliklerinin bozguna uğramasına yol açtı. Güneş batarken tüm Roma birliklerinin dağınık bir şekilde kaçmaya başladıkları anlaşılmaktadır (Ammianus Marcellinus 31, 13, 7). Bu aşamada Valens son bir çabayla kendisinin de bulunduğu sağ kanattaki birliklerle bizzat savaşa girdi. *Magister militum* (• Genelkurmay başkanı) Victor bu aşamada yedekte beklediklerini sandığı Batava birliklerini de savaşa dâhil etmek üzere onları çağırmaya gittiğinde tümünün kaçmış olduğunu gördü. Böylece Romalılar için savaşın sonu gelmişti. Valens büyük ihtimalle *mattiarii* ve *lancearii* olarak adlan-

Hasanağa köyü yakınlarında irili ufaklı yüzlerce metal parça bulundu.

subaylarının ısrarla atına binip savaş meydanından kaçmasını önermelerine rağmen çok sayıda Romalı askerin ölmesinden dolayı artık hayatta kalmanın şerefsizlik olduğunu düşünerek kahramanca savaşarak askerleriyle birlikte ölmeyi tercih ettiğini vurgulamaktadır.

Savaşın yapıldığı bölgenin topoğrafyası ve savaş alanı hakkında Ammianus Marcellinus'ta çok fazla bilgi yoktur. Sadece arabalardan oluşturulan tahkimatın bulunduğu ve arkasında

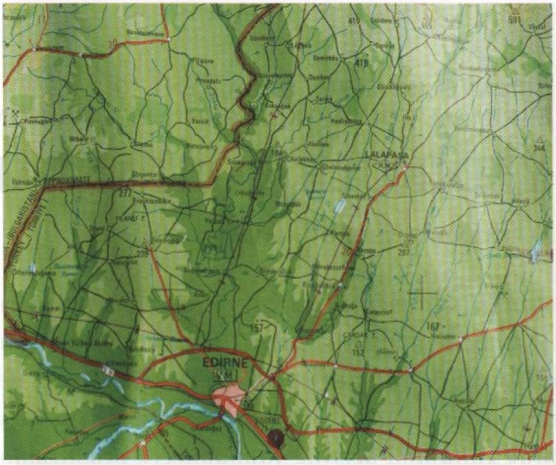
Valens kendisinin de bulunduğu sağ kanattaki birliklerle bizzat savaşa girdi. **Magister militum** *Victor bu aşamada yedekte beklediklerini sandığı Batava birliklerini savaşa dâhil etmek üzere onları çağırmaya gittiğinde tümünün kaçmış olduğunu gördü. Böylece Romalılar için savaşın sonu gelmişti. Valens büyük ihtimalle* **mattiarii** *ve* **lancearii** *olarak adlandırılan seçkin askerleriyle savaşırken Gotlar tarafından öldürüldü.*

dırılan seçkin askerleriyle savaşırken Gotlar tarafından öldürüldü (Ammianus Marcellinus 31, 13, 12). Valens ile birlikte 35 kadar üst düzey Romalı subay ve Roma ordusunun çekirdeğini oluşturan piyade birlikleri olan lejyonlar neredeyse tümüyle imha edilmişlerdi. Sadece etraflarını çeviren Gotları yararak savaş alanını terk etmeyi başaran bazı süvari birlikleri kurtulmayı başarmışlardı.

Hadrianopolis Savaşı'nın seyri ve sonucu yukarıda da görüldüğü gibi Ammianus Marcellinus tarafından tümüyle insan unsuru dikkate alınarak anlatılmaktadır. Bu anlatımda savaşın sonucuna etki eden nedenler olarak Gotların sayıca çok fazla olmaları, Romalıların ise yorgun ve sayıca az olmaları gösterilmektedir. Ammianus ayrıca savaşın kaybedilmesinin tüm sorumluluğunun kendi konumunu ve Gotların gücünü gerçekçi bir çözümlemeyle değerlendiremeyen ve savaşa çok istekli olan İmparator Valens'te olduğunu vurgulamaktadır. Bu anlatıma karşı yine Antakyalı bir tarihçi olan Libanios, Hadrianopolis Savaşı'ndan hemen bir yıl sonra 379 yılında kaleme aldığı *24. Söylev*'inde İmparator Valens'in Got süvarilerinin saklandığı tepelerden bahsedilmektedir. Bu durumda 378 yılı Ağustos ayında Romalılar ile Gotlar arasında yapılan meydan savaşının yerinin tam olarak belirlenmesi bugüne değin mümkün olamamıştır. Ancak Ammianus Marcellinus'ta verilen sınırlı bilgilere göre savaş bugünkü Edirne il merkezinde Kaleiçi mahallesinin kuzeydoğusunda, bugün Makedonya Kulesi olarak adlandırılan ve surların kuzeydoğu köşesinin bulunduğu bölgenin civarındaki ordugâhtan kuzey - kuzeydoğu yönünde yürüyüşle yarım gün uzaklıkta yapılmış olmalıydı. Consularia Constantinopolitana savaşın yapıldığı yerin Hadrianopolis'ten 12 mil uzaklıkta olduğunu belirtmektedir. Buna göre Roma ordusuyla Gotlar Edirne'nin 17,5 km kuzeyinde ya da kuzeydoğusunda savaşa tutuşmuştu. (Consularia Constantinopolitana 378,2) (Bkz. Harita). Bu durumda savaşın yapıldığı yerin Edirne il merkezini Lalapaşa ilçesine bağlayan yol güzergâhı ile Süloğlu ilçesine uzanan yol civarında Edirne merkezindeki Kaleiçi mahallinden kuzey-kuzeydoğu yönünde yaklaşık 12 ile 18 kilometre uzaklıkta bulunan köylerin arazilerinde aran-

ması gerektiği ortaya çıkmaktadır. Arazide yapılan gözlemler sonucunda Kayapa köyü ile Hasanağa köyleri arasındaki alanın Hadrianopolis Meydan Savaşı'nın yapıldığı mevki olarak önerilebileceği ihtimali üzerinde durulabilir. Özellikle geçen yıl Hasanağa köyü yakınlarında bir tesadüf sonucu bulunan küre biçimli yüzlerce irili ufaklı metal buluntunun (Resimler) 378 yılında yapılan savaş ile mi yoksa daha sonra Ortaçağ boyunca yapılan savaşlar döneminden mi kaldıklarının kesin olarak belirlenebilmesi için daha somut bilgi verecek başka buluntulara ihtiyaç vardır.

Valens ile birlikte Roma Devleti'nin doğu eyaletlerinde bulunan en seçkin askeri birliklerinin en az üçte ikisi yok edildiğinden Balkanlar'daki eyaletler 6. yüzyılın ilk çeyreğine kadar hem Gotlar ve hem de sınır ötesinden gelen diğer kavimler tarafından sürekli yağmalandılar. Kendisi Hıristiyanlığı kabul etmeyen bir tarihçi olan Ammianus Marcellinus Hıristiyan olan Valens'e şahsen sempati duymaz ve 378 yılındaki Hadrianopolis yenilgisinin ağır sonuçlarının sorumluluğunu Valens'e yükleyerek bu durumu MÖ 216 yılında Roma'nın kuzeyinde Hannibal'e karşı kaybedilen Cannae ve MS 251 yılında Got önderi Kniva'ya yenilen İmparator Decius'un öldüğü Abrittus Savaşı'nın Romalılar için felaket anlamına gelen sonuçlarıyla ve bu sonuçların ortaya çıkmasına sebep olan Romalılarla karşılaştırmaktadır (Ammianus Marcellinus XXXI 13, 13).

Ancak Gotlar da 9 Ağustos 378 savaşından sonra ne imparatorluk hazinesi ve Roma alay sancaklarının bulunduğu Hadrianopolis'i ne de Trakya'daki büyük şehirlerden Philippopolis'i (= Filibe) ve ne de Perinthos – Herakleia'yı (= Marmara Ereğlisi) ele geçirebildiler. Bu şehirler kendilerini yerel güçlerinin ustaca kullandıkları mancınıklar ve kuvvetli surları sayesinde başarıyla savundular. Konstantinopolis'e kadar çevreyi yağmalayarak ilerleyen Gotlar burada da şehrin kuvvetli surları önünde başarı sağlayamadılar. 378 yılı Ağustos ayındaki ağır yenilgi sonrası Hadrianopolis'e ulaşan Valens'in yeğeni Gratianus Gotları püskürtme görevini İspanya kökenli bir subay olan Theodosius'a verdi. Kısa zamanda Gotlara karşı önemli başarılar sağlayan Theodosius, Gratianus tarafından doğu eyaletlerinin yöneticisi olarak ortak imparator ilan edildi. 379 yılında karargâhını Selanik'te kuran Theodosius kendisi de burada kuşatıldığından 380 yılında Trakya, Makedonya ve Tesalya'yı yağmalayan ve batıda Epiros bölgesine kadar ilerleyerek Gotların çapulculuklarını izlemekten başka bir şey yapamadı. Ancak 382 yılında Roma Devleti ile Gotlar arasında yapılan anlaşma ile Gotların Balkan dağları ile Tuna havzası arasına çekildikleri görülmektedir. Böylece Gotlar ile Romalılar arasında 4. yüzyılda yapılan 2. Got Savaşı sona erdi.

MUSTAFA H. SAYAR
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ, EDEBİYAT FAKÜLTESİ,
ESKİ ÇAĞ TARİHİ ANA BİLİM DALI
ÖĞRETİM ÜYESİ VE GÜNEYDOĞU AVRUPA
ARAŞTIRMALARI MERKEZİ MÜDÜRÜ

ESKİÇAĞ KAYNAKLARI

Ammiani Marcellini rerum gestarum libri qui supersunt. ed. W. Seyfarth. Leipzig 1999.

Eunapus Sardianus (Sardes'li Eunapius). Roma 1956.

Libanios, Opera, ed. R. Foerster. Cilt II orationes XII – XXV Leipzig 1904.

Orosius, Historiarum. Paris 1846.

ÇAĞDAŞ KAYNAKLAR

Austin, N. J., "Ammianus" Account of the Adrianople Campaign: Some Strategic Observations." *Acta Classica* 15, 1972, 82.

Bitter, N., *Kampfschilderungen bei Ammianus Marcellinus*. Bonn 1976.

Brodka, D., *Einige Bemerkungen zum Verlauf der Schlacht bei Adrianopel. (9. 08. 378)*, in: Millenium – Jahrbuch 6, 2009, 265 – 280.

Brodka, D., *Ammianus Marcellinus, Studien zum Geschichtsdenken im vierten Jahrhundert n. Chr*. Krakow 2009.

Burns, Th. S., "The Battle of Adrianople: A Reconsideration", *Historia* 22.2, 1973, s. 336 – 345.

Dauge, Y. A., *Le Barbare. Recherches sur la conception romaine de la barberie et de civilisation*. Bruxelles 1981.

Elliot, T. G. *Ammianus Marcellinus and the Fourth Century History*. Toronto 1983.

Hoffmann, D., "Das spätrömische Bewegungsheer und die Notitia dignitatum." *Epigraphische Studien* 7, 1, 1969, s. 440 – 458.

Klein, K.K. "Kaiser Valens vor Adrianopel. Der Gotenaufstand und die Religionspolitik des Kaisers", *Südostforschungen* 15, 1956, 57.

Lenski, N., Failure of Empire. *Valens and the Roman State in the Fourth Century A.D.*, Berkeley: University of California Press 2006.

MacDowall, S. Adrianople, *AD 378: the Goths crush Rome's legions*, Oxford: Osprey 2007.

Nicasie, M. J., Twilight of Empire. *The Roman Army from the Reign of Diocletian until the Battle of Adrianople*. Amsterdam 1998.

Runkel, F. Die Schlacht bei Adrianopel. Diss. Rostock. 1903.

Speidel, M. P., "Sebatian's Strike Force at Adrianople", *Klio* 78, 1996, 434 – 437.

Speidel, M. P. "The slaughter of Gothic hostages after Adrianople", *Hermes* 126 (1998), s. 503 – 506.

Straub, J., "Die Wirkung der Niederlage bei Adrianopel auf die Diskussion über das Germanenproblem in der spätrömischen Literatur". *Philologus* 95, 1943 s. 255 – 286.

Wanke, U., *Die Gotenkriege des Valens. Studien zu Topographie und Chronologie im unteren Donauraum von 366 bis 378 n. Chr*. Frankfurt am Main 1990.

Wolfram, H. "Die Schlacht von Adrianopel", *Anzeiger der Österreichischen Akademie der Wissenschaften* 114, 1977,. Viyana 1978, s. 227 – 250.

Wolfram, H. *Die Goten und ihre Geschichte*. München 2010.

OSMANLI İSTANBUL'UNDA KENT İÇİ
TARIMSAL TOPRAK KULLANIMI VE DÖNÜŞÜMLERİ

YEDİKULE BOSTANLARI

ALEKSANDAR SHOPOV - AYHAN HAN

Yedikule bostanlarında mevcut su kuyuları, su havuzları ve diğer yapılar Osmanlı tarım teknolojisi hakkında daha kapsamlı ve gözlemlenebilir bilgiler sunmaktadır. İstanbul Büyükşehir ve Fatih belediyelerinin müdahalesi nedeniyle bu alanda gerçekleşmesi önemli Osmanlı İstanbul'unda 15. ve 18. yüzyıllar arasında kent içi tarımsal toprak kullanımı üzerine yapılabilecek araştırmalar yapılamamaktadır. Bu makale Yedikule bostanları örneğinden hareketle tarımsal arazi kullanımının genişlemesi ve buna eşlik eden yapı inşa süreçlerini anlatıyor.

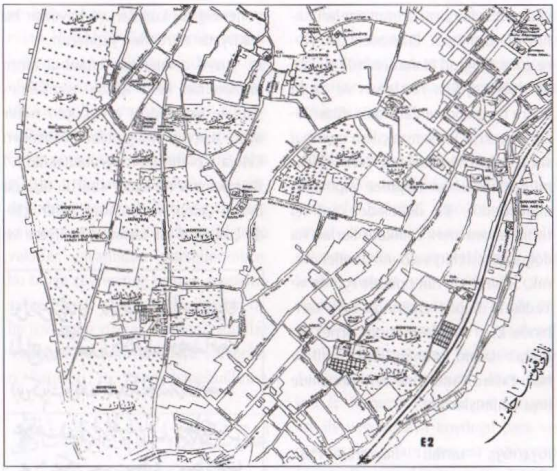
Yedikule bostanlarının yok edilişi sadece tarihsel dokuyu zedelemiyor, bölgede bahçecilik yapan insanların geçim kaynaklarını da kurutuyor. Fotoğraftaki çocuk "Gelecek nesile taş değil tarih gerek" pankartı taşıyor.

Fransız Devrimi yıllarında, imparatorluktaki bitki çeşitliliği, iklimi gibi konuları araştırmak için İstanbul'u ziyaret eden Fransız hekim Olivier, Kadırga Limanı bostanlarını görünce oldukça şaşırır. Kendisini şaşırtan ne bostanların güzelliği ne de bostanlarda üretilen sebzelerin çeşitliliği ve lezzetidir. Ona yabancı gelen ve onun anlam veremediği olgu; kara taşımacılığı oldukça sınırlıyken, devletin Kadırga bölgesini denizden tahıl ve emtia taşımacılığının merkezi hâline getirmemiş olmasıdır.[1] Olivier'in gözlemlerinin 18. yy sonu İstanbul'u hakkında çok önemli bilgiler vermekle birlikte İstanbul kent içi tarımsal arazileri üzerinde kapsamlı bir anlatı olduğunu düşünmüyoruz. 1796 İstanbul'u Olivier'in ideal kent anlayışının dışındadır. Ayrıca 20. yy Osmanlı tarihçiliğinin Olivier'in kent anlayışı ile ortak bir tutuma sahip olduğunu söyleyebiliriz. İstanbul sur içi tarımsal arazileri üzerine şu ana kadar kapsamlı ve detaylı bir çalışma yapılmamıştır. Elde olan çok değerli birkaç eser ise daha çok İstanbul'un iaşe sorunları ve tüketim alışkanlıkları üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu çalışmalar İstanbul'u tüketen bir canavar olarak ele almıştır.[2]

Bu tarihsel anlatı sadece Osmanlı şehirlerinin değil, aynı zamanda yakın döneme kadar antik Roma kentlerinin de anlatısıdır.[3] İstanbul kentinin büyümesi hakkında ise 15. yüzyıldan sonraki dönemler üzerinde yapılan çalışmalar yine kentin kendisini bir tüketim canavarı olarak görmüştür ve kent tarihini yapı inşa sürecine eşit-

lemiştir. İstanbul sur içindeki önemsenmeyen, göz ardı edilen tarımsal araziler hiçbir zaman kent tarihinin yapı inşa süreçleri ile ilişkilendirilmemiş ve hiçbir zaman tarihselleştirilmemiştir. Bilimsel faaliyetlerdeki bu tip sınırlamalar, sur içindeki bostanların araştırma konusu olmaktan çıkmasına neden olmuştur.

Bu kısa makalede sur içi Yedikule bostanları örneğinden yola çıkarak İstanbul kent içi tarımsal arazilerinin genişlemesini ve buna eşlik eden yapı inşa süreçlerini anlatmayı deneyeceğiz. Kent içi tarım arazilerindeki vakıf mülklerinin izini sürmek suretiyle tarım arazilerinin kent içindeki dağılımından ve genişlemesinden bahsedeceğiz. Bu ise nihayetinde sur içi tarım arazilerinin veya tarım arazileri etrafındaki parsellerinin rantı yüksek arzu edilir yerler olduğunu gösterecek. Ve bu tarımsal üretim alanlarının tarihini anlatmadan İstanbul kent içi ekonomisi ve şehirleşmesinin tarihsel sürecini anlatmak mümkün değildir.[4]

19. yüzyılda İstanbul Haritası. Hazırlayan Ekrem Hakkı Ayverdi, İstanbul Fethi Derneği, İstanbul Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1958.

Yedikule sur içindeki tarımsal araziler hem Kefil Defteri'nde hem de Bizans kaynaklarında verimli ziraat alanları olarak kayıt edilmesine rağmen ilk İstanbul tahrirlerinde bu mekânların kaydına rastlanmamaktadır.

Sur içindeki tarımsal arazilerin dağılımı ve genişlemesi örneğine en iyi Ayasofya Vakfı muhasebe defterlerindeki veriler yoluyla ulaşabiliyoruz. 1491 tarihli Vakıf Muhasebesi'nde Ayasofya Vakfı'nın sur içinde sahip olduğu tarım arazilerine dair herhangi bir atıf yokken, 1765 tarihli III. Mustafa Vakfiyesi'nde Ayasofya Vakfı'nın sur içindeki Langa bostanında büyük bir tarım arazisine sahip olduğu belirtilmiştir.[5] Bahçıvan odaları, samanlık, ahır, su dolabı ve su kuyusunu inşa etmek için nitelikli sermaye gerektiren bu tarım arazilerinin İstanbul sur içine ne ölçüde yayıldığını, ne büyüklükte bir alanı kapladığını belirlemek bir hayli zordur. Bununla birlikte 1735 tarihli bir kefil defteri İstanbul *intra muros*'unda 344 bostanda 1381 bostancının çalıştığını belirtir ve bu rakamlar İstanbul kent içi tarımsal faaliyetlerin yoğunluğu hakkında bir fikir vermektedir.[6]

Yedikule sur içindeki tarımsal araziler hem bu Kefil Defteri'nde hem de Bizans kaynaklarında verimli ziraat alanları olarak kayıt edilmesine rağmen ilk İstanbul tahrirlerinde bu mekânların kaydına rastlanmamaktadır. İstanbul kent içindeki binaların tahririnin derc edildiği 1455 tarihli Tahrir Defteri, Yedikule sur içi arazisinin yakınındaki İpsomethya'da (Samatya) bostancı haneleri ve bu bölgede bir bey bahçesinden bahseder.[7] İlk kopyası 1422 tarihini taşıyan, fetihten 30 yıl öncesi İstanbul'unu betimleyen Cristoforo Boundelmonte haritası Samatya'daki Studyos Manastırı ve sur duvarları arasında batıya doğru uzanan araziyi ağaçlarla gösterir.[8]

1546 tarihli Vakıflar Tahrir Defteri'nde Yedikule sur içi arazisinden bahsedilmemektedir. Bu bölgeye dair, defterin nadir referanslarından birisi olan Hızır Kethüda bin Abdullah'ın 1497 tarihli vakfiyesinde Silivri Kapı'da surlar içindeki bölgenin bir kısmı boş arazi olarak tarif edilmiştir.[9] 16. yüzyılın ilk yarısında sadrazam ve yüksek bürokratların vakıfları daha çok Galata bölgesindeki tarım arazilerinde faaliyet göstermekteydi. 54 sene sonrasına ait bir tahrirde (1600) artık Yedikule sur içi bölgesinde belirgin bir yapılaşma ve insan faaliyetine rastlıyoruz. Defter kaydında vakf-ı Devlet Han bin Hacı Bâli'nin 1563 tarihinde Belgrad Mahallesi'nde sahip olduğu bir hadikanın (bahçe) aylık gelirinden 15 akçenin Emir-i Ahur Zaviyesi'nde yaşayan dervişlere verileceği belirtilmiştir.[10]

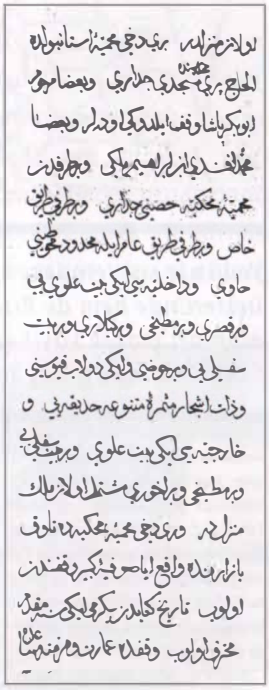
Yine aynı defterde Belgrad Kapı yakınlarında Samatya bölgesinde Bahçe-i Büzürg (Büyük Bahçe) isimli bir bahçenin kaydı vardır. Bu bahçenin yıllık hâsılatı (2.830 akçe), Aksaray yakınlarındaki 17 adet dükkânın senelik gelirine eşittir (2.928 akçe).[11] Şehir içindeki tarımsal alanların ne kadar değerli olduğunu ise Langa bostanlarında Süleymaniye Vakfı'na ait 18 adet bostana müdahale edilmemesi hakkındaki 1585 tarihli bir hükümden çıkartabiliyoruz.[12]

Şehir merkezindeki pazarlara yakınlık Langa bostanlarının değerini artırmıştır ancak bu yakınlık bu bostanlarda yapılaşma tehlikesini de ortaya çıkarmıştır. 16. yüzyılın sonlarına doğru nüfus artışıyla birlikte İstanbul'un tarımsal üretim alanları Yedikule Surları'na doğru genişlemiş

ve bu araziler zirai üretim siteleri haline dönüşmüştür. Elimizdeki belgelere göre, Belgrad Mahallesi'nde 1563'te ilk defa kaydına rastlanan ve 22 yıl sonra Langa bostanlarındaki düzenleme ile tekrar karşımıza çıkan İstanbul sur içindeki tarımsal arazilerin gelişimi hakkında bazı tespitler yapmamız mümkündür. Bu dönemde kent içi tarımsal arazileri Yedikule Surları'na doğru genişlemiş ve buna paralel olarak, Silivri Kapı'nın önünde 1551'de ve Yedikule Kapısı civarında 1575 tarihinde kent yapılaşmasının örnekleri olarak Hadım İbrahim Paşa Camii ve Hacı Evhad Camii yine aynı dönemde inşa edilmişlerdir.

1634/1635 tarihli Bayram Paşa Vakfiyesi'nden bu tespitimizi doğrulayabiliyoruz. Bu vakfiyeye göre sur içindeki tarımsal alan sur duvarına kadar ulaşmıştır. Vakfiyede bir meyve bahçesinin sınırları şöyle anlatılıyor: "...mamhiye-i İstanbul'da el-Hac Piri Mahallesi'nde mescid cidarı ve bazen Ebubekir Paşa vakfeylediği odalar ve bazen Mehmed Efendi ibn-i İbrahim'in mülkü ve bir taraftan mahmiye-i mahkiyye hısn-ı cidarı ve bir tarafı tarik-i hass ve bir tarafı tarik-i amm ile mahdud ... "[13] Burada sözü geçen bahçe hısn-ı cidar (sur duvarı) ve bugünki Hacı Piri mescidi duvarının arasındadır. Aynı meyve bahçesine 1708 tarihli başka bir vakfiyede de rastlanılır: "mâhmiyye-i mezburede Yedikule kurbunde Haci Piri mahallesinde kâin bir taraftan Bayram Paşa Vakfı bostanı ve bir taraftan Belgrad Kilisesi ve bir taraftan Şeytanoğlu menzili ve bir taraftan tarik-i amm ile mahdud bir kebir bostan kuyusu ve dolab ve bahçıvan odası ve kenef ve samanlık ve ahuru müştemil mültefit el-'eşcar bostan tabir olunur mülk bahçeyi..."[14] Demek ki bu iki meyve bahçesi bugünkü Belgrad Kapu, Panagia Rum Kilisesi (Belgrad Kilisesi) ve Hacı Piri Camii arasında kalan üçgen içindedir ve surlara yapışıktır.[15] Halihazırda (5 Temmuz 2013 tarihinde başlayarak) Fatih Belediyesi'nin İstanbul Büyükşehir Belediyesi ile ortaklaşa yürüttüğü Yedikule- Silivri Kapı arası park ve rekreasyon alanı projesi kapsamında yıktığı bostanlar ve kapatmaya niyetlendiği su kuyuları ve havuzlar bu vakfiyede zikredilen yapılardır.

17. yüzyıl ortalarında İstanbul tarım arazilerinin kent içinde genişlemesini ve üretimdeki artışı, 500 nefer ağaç aşıcısı olduğundan bahseden Evliya Çelebi de doğrulamaktadır.[16] Bu rakamlar ne kadar abartılı olsa da Evliya Çelebi'nin anlatımı şehir içinde çok aktif bir tarımsal faaliyete ve

1634-35 tarihli Bayram Paşa Vakfiyesi'nden (TT.d 759 s. 42 (104_ 1634-1635).

ürün çeşitliliğine işaret etmektedir. Örneğin bahçelerde üretilen meyvelerden armut, nar, kayısı, incirin yanı sıra şeftalinin çeşitliliği kayda değerdir: dilberan şeftalisi, papa, sultânî, cânî, baba, derrâki, çelebi, cüce şeftalileri.[17] Evliya Çelebi birçok mahalledeki meyve çeşitliliği hakkında bilgiler verirken Yedikule'de yetişen ürünler hakkında bilgi vermemektedir.

Yedikule bostanları hakkında en detaylı ve kapsamlı bilgilere 1735 tarihli bir Kefil Defteri'nde ulaşıyoruz. Defter İstanbul sur içindeki bostanların bir tahriri olup, bostancılar, kiracılar ve memleketleri hakkında bilgiler vermektedir. Defterde İstanbul sur içindeki 344 adet bostandan Yedikule Kapısı'ndan Silivri Kapı'ya kadar uzanan sur dibi bölgesi ve çevresinde 9 tane bostan ve sur içinde çalışan toplam 1.381 bostancının 52 neferinin bu bölgede çalıştığı kayıt edilmiştir.[18] Söz konusu bölgede çalışan bostancıların büyük çoğunluğu Hıristiyan olup Makedonya bölgesinden -Sarıgöl, Ostrovo, Vodina, Selanik, Manastır, Ohri, Pirlepe, Eğridere, Nikita- gelmişlerdir ve ayrıca isimlerinden Slavca konuştuklarını tahmin etmekteyiz.[19]

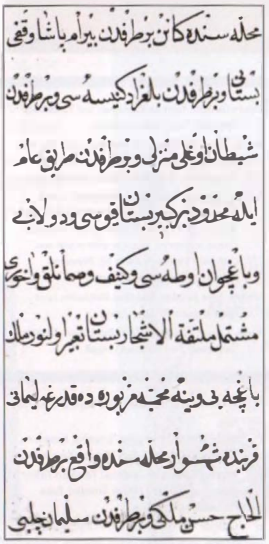
Bu bostanlar Hacı Evhad ve Hacı Piri mahallelerinde ve ayrıca Horoslu Çeşme mahallinde olup, bazılarını 1786 tarihli Kauffer ve J. B. Le Chevalier'in haritasından doğrulayabiliyoruz.[20] Bu haritada Yedikule'de sur içinde gösterilen İsmail Paşa Bahçesi bu defterde İsmail Paşa Saray Bostanı adıyla geçmektedir. Kefil defterinde, yukarıda bahsedilen vakfiyelerde isimlerine rastladığımız Bayrampaşa Bostanı (2 adet) ve Hazinedarbaşı Süleyman Bostanı'nı tespit ediyoruz. İsmail Paşa, Bayram Paşa, Hazinedarbaşı Süleyman Ağa 17. yüzyılın rical-i devlet arasındadır: Bayram Paşa IV. Murad'ın sadrazamı, İsmail Paşa 1688'de sadrazam, Hazinedarbaşı Süleyman Ağa ise II. Mustafa'nın saray hazinedarıdır. 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bölgede hızlanan tarımsal faaliyetlerin 17. yüzyılda yoğunluğu artmıştır ve yukarıdaki devlet yöneticileri elimizdeki kaynaklardan edindiğimiz izlenimlere göre bu bölgeye yoğun bir yatırım yapmışlardır. Ve muhtemelen 1734 yılına gelinceye değin bölgede boş arazi kalmamıştı. Bu deftere göre Yedikule bölgesinde (Hacı Evhad, Hacı Piri ve Horoslu Çeşme) 29 tane bostanda 140 nefer bostancının çalıştığı tespit edildi. Bu bostanlardan kaç tanesinin vakıflara temlik edildiğini tespit edemesek de bu süreçte daha çok yönetici sınıfın vakıflarının bölgeyi paylaştığını söyleyebiliriz. Evliya Çelebi'nin döneminde ise Yedikule bölgesinde yoğun bir tarımsal faaliyet olmamasından dolayı, *Seyahatnâme* daha çok Langa, Narlıkapı, Çukurbostan ve Yenibahçe bağlarından bahsediyor. Zaten Evliya'nın çağdaşı olan Bayram Paşa'nın vakfı bu dönemde

henüz bölgeye adımını atmıştı. O sıralarda gelişme halinde olan bu bölgenin meyvesi Evliya'nın dikkatini çekmemiş olsa gerek.

17. yüzyıl sonunda kent içinde yeni tarımsal alanların açılmasını ve kentsel yapılaşmanın izini sürmek için bölgenin topografyasını anlamamız gerekmektedir. 16. yüzyılın meşhur tarımsal alanları olarak bilinen Langa bostanlarının topografyası sonraki yüzyılda yeni yeni ortaya çıkan bostanların topografyasından farklıdır. Lykos Deresi'nin denize döküldüğü ağızda yer alan Langa bostanları denize yakınken ve yükseltisi daha azken, Belgrad Kapı ve Silivri Kapı civarında tespit ettiğimiz ve 17. yüzyılda vakıflara temlik edilen yeni bostanların dere yatağından uzakta ve yüksek irtifada konumlandığı gözlemlenmiştir. Yeni bir topografyada açılan yeni bostanlara sarf edilen emek ve sermayeyi tamamen tespit etmek mümkün değildir. Ancak bir önceki dönemde açılan tarım alanlarına nazaran daha yoğun emek ve sermayenin sarf edildiğini söyleyebiliriz. Yoğun tarımsal üretimin icra edildiği bu işletmeler su kaynaklarına uzak olduklarından dere yatağında olan bostanlara nazaran suya erişimleri muhtemelen daha zordu.

Yedikule-Silivri Kapı hattındaki tarım arazisi kanal sulamacılığından yoksundur ve Yedikule bostanları sur dışındaki derenin oluşturduğu vadinin doğu eteklerinde yer alıp, bölgedeki yeraltı suları sur civarındaki tarım alanlarını su kuyuları vasıtasıyla besliyordu. Yedikule'den Silivri Kapı'sına doğru iç ve daha yüksek bölgelere doğru ilerledikçe ve dere yatağından uzaklaştıkça açılan kuyuların derinliği muhtemelen artmaktadır.

Ayrıca sur içinde denize yakın olan topraklarda taban suyuna ulaşmak için kazılacak kuyuların derinliğine nispeten, Kocamustafapaşa yamacına tırmandıkça taban suyuna ulaşmak daha da zorlaşmakta olabilir. Zaten bahsini ettiğimiz Bayram Paşa ve Hazinedar Süleyman'ın bostanları bunun tipik bir örneğidir. 17. yüzyılın ilk yarısında kurulan Bayram Paşa meyve bahçesi ve yarım asır sonra kurulan Hazinedar Süleyman'ın meyve bahçesi suya erişimin çok daha kolay olduğu araziler üzerinde yer almıştır. Hazinedar Süleyman'ın meyve bahçesi Belgrad Kilise'ye daha yakındır ve Bayrampaşa'daki bostanlardan daha yüksek irtifadadır. Yedikule sur içindeki deniz kenarı ve sur dışında dere yatağında olan araziler zaman içinde vakıflar tarafından parsellendikçe, bu bölge çevresinde bostan arazisine sahip olmak isteyen herhangi bir talip için daha yüksek irtifadaki alanlar -örneğin Kocamustafapaşa yamaçları- kalmıştı. 16. yüzyıl İstanbul'unun

en önemli tarımsal alanı ve büyük bir parçası Süleymaniye Vakfı'na ait olan Langa bostanları ise Likos Vadisi'nin denizle buluştuğu noktada bulunmaktadır.

Yedikule-Silivri Kapı hattında uzanan bölgede tarımsal ürünlere yapılan yatırımın yükselmesi, pazarda tarım ürünlerine olan talebin yükselmesi nedenine bağlı olabilir. Buna ek olarak, üretime yapılan masrafların düşmesine neden olabilecek işgücü fazlasını bir diğer değişken olarak alabiliriz. Örneğin daha önce bahsettiğimiz 1735 tarihli defter 51 nefer kefilsiz bostancıyı belirtmiştir ve bu işgücü fazlası şehir dışına gönderilmiştir. Bunun yanı sıra bu yeni topografik düzende tarımsal alanların açılmasını kolaylaştıran yeni bir teknolojik değişimin olup olmadığı araştırılmayı beklemektedir.

İstanbul'un kent içi tarımsal üretiminin kent içindeki dağılımını anlamak için İstanbul topografyası üzerinde düşünmek gerekiyor. Yeraltı sularını daha iyi anlayabilmek için bugün mevcut olan Yedikule civarındaki kuyuların daha ayrıntılı bir incelemesi zorunludur. Maalesef Fatih Belediyesi'nin 'Yedikule Kapı ile Belgrad Kapı arasında Kara Surları İç Koruma Rekreasyon Projesi' adı ile uygulamaya koyduğu park ve rekreasyon alanı projesi bölgenin topografyasını değiştirmektedir. Bu proje uygulandığı takdirde bölgedeki bostanlar, kuyular ve Osmanlı İstanbul'unun kentsel tarım mirasından günümüze ulaşabilmiş diğer nadir yapılar ve pratikler yok olacaktır. Tarihsel metinlerde anlatılıp, günümüz şartlarında karşılığını zor bulduğumuz bu türden yapıların yok edilmesi aynı zamanda Osmanlı döneminde kent içi tarımsal üretim konusundaki bilimsel çalışmaların niteliğini de etkileyecek, bu konuda alan araştırmalarının yürütülmesini imkânsız kılacaktır.

1709 tarihli Hazinedarbaşı Süleyman Ağa'nın Vakfiyesi.

Bu çalışmamızda Bizans döneminde bölgedeki tarımsal faaliyetleri göz ardı etme niyetinde olmadık. Daha ziyade Osmanlı dönemi metinleri ve haritaları üzerinden 15.- 18. yüzyıllarda Yedikule bölgesi hakkında tespitler yapmanın imkânını aradık. 1453'ten sonra İstanbul'un büyümesini anlamak, kent içindeki tarım alanlarıyla birlikte gerçekleşen değişikliği göz önünde bulundurmakla mümkün olur. Vakfiyelerden ve diğer arşiv belgelerinden gözlemlediğimiz kadarıyla kentleşme ve kentin büyümesi, kent içinde belirli bölgelerde zirai faaliyetlerin yoğunlaşması ile ilerlemiştir. 17. yüzyılda Yedikule-Silivri Kapı bölgesinin yoğun tarımsal faaliyetlerin gerçekleştiği bir alan olarak ortaya çıkması, devlet yöneticilerinin bölgeye olan yatırımlarının bir sonucu idi. Bu tarımsal arazinin en belirleyici özelliği daha yüksek bir irtifada ve Lykos Deresi gibi su kaynağına uzakta

1786 tarihli J. B. Le Chevalier'in haritası.

konumlanmış olmasıdır. Muhtemelen bu yeni kent içi tarım alanında yeraltı sularından faydalanmak için daha yoğun emek gerekmekteydi. Varlığını 17. yüzyıla kadar takip edebildiğimiz bu alanda mevcut su kuyuları, su havuzları ve diğer yapılar bizlere Osmanlı tarım teknolojisi hakkında daha kapsamlı ve gözlemlenebilir bilgiler sunmaktadır. Konu üzerinde daha kapsamlı topografya araştırmaları şart olmakla birlikte İstanbul Büyükşehir ve Fatih belediyelerinin bu bölgeye müdahalesi nedeniyle bu fırsatı kaçırmak üzereyiz.

ALEKSANDAR SHOPOV
HARVARD ÜNİVERSİTESİ
AYHAN HAN
MASTIR ÖĞRENCİSİ, BİLGİ ÜNİVERSİTESİ

KAYNAKLAR

Barkan, Ömer Lütfi. *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri: 953 (1546) Tarihli*. İstanbul: Baha Matbaası, 1970.

Canatar, Mehmet. *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri: 1009 (1600) Tarihli*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 2004.

Eldem, Edhem, Daniel Goffman, and Bruce Masters. *The Ottoman City Between East and West: Aleppo, İzmir, and Istanbul*. Cambridge University Press,1999.

Evliya Çelebi b. Derviş Mehemmed Zilli (2006). *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*,Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 304 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini, Vol.I,ed by Robert Dankoff, Seyit Ali Kahraman and Yücel Dağlı (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları)

İnalcik, Halil. *The Survey of Istanbul 1455: the text, English translation, analysis of the text, documents*, İş Bankası Kültür Yayınları, 2012.

Faroqhi, Suraiya. "Supplying Seventeenth – and Eighteenth Century Istanbul with Fresh Produce", *Nourrir les Cités de Méditerranée: Antiquité-Temps Modernes*, (eds.) Brigitte Marin and Catherine Virlouvet. Paris. NJ: Princeton University Press. 2003, s.273-301.

Kubilay, Ayşe Yetişkin, *İstanbul Haritaları 1422 -1922*, Denizler Kitabevi, 2009.

Müller-Wiener, Wolfgang, *İstanbul Limanı* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları) , 1998.

Olivier, Rolin, *Türkiye Seyahatnameai (1790 Yıllarında Türkiye ve İstanbul)* (Çev. Oğuz Gökmen), Ayyıldız Matb. Ankara 1977.

Whittaker, C. R. (1990) 'The consumer city revisited: The Vicus and the City", *Journal of Roman Archaeology* 3. s. 110–18.

Osmanlı Arşivi

A.DVNS.MHM d 32
D.BŞM1841
EV.VKF 24/11
TS.MA.d. 6946
TT d 759

DİPNOTLAR

1 Olivier, Rolin, *Türkiye Seyahatnameai (1790 Yıllarında Türkiye ve İstanbul)* (Çev. Oğuz Gökmen), Ayyıldız Matb. Arıkara 1977. ss. 49-50.

2 Eldem, Edhem, Daniel Goffman, and Bruce Masters,, *The Ottoman City Between East and West: Aleppo, İzmir, and Istanbul*. Cambridge University Press,1999

3 Whittaker, C. R. (1990) 'The consumer city revisited: The Vicus and the City", *Journal of Roman Archaeology* 3. s. 110–18.

4 Ayrıca şehrin çevresinde uzanan arazilerin tarımsal üretime açılması ve şehrin kendisinin tarihsel süreç içinde bu tarım arazilerine doğru yayılması İstanbul kent tarihinin önemli bir unsurudur.

5 "Langa Yeni Kapusu kurbünde müceddeden küşâd olunan kapu hariçinde vâkı' cedâ-ı hısn cânibinde olan terbi'en on bir bin dört yüz altmış sekiz zirâ' arsasının Ayasofya-ı Kebir Câmii Şerifi Vakfı'nasene viüç yüz akçe mukâta'alı ve mâ'adâ terbi'en altmış sekiz bin yedi yüz yiğirmi dört zirâ' arsası müceddeden sedd ü bend ile deryadan doldurma emlâk-ı hümayûndan olub... terbi'en seksen bin yüz doksan iki zirâ' bostan..." EV.VKF 24/11 ve.no 1/5-6 (29.Z.1178/ 19 Haziran 1765).

6 Bu defterde Hassa Bahçeleri nedeğinilmemiştir. Hassa Bahçeleri ile birlikte söz konusu 344 adet bostan, İstanbuikent içindeki tarım alanlarının büyüklüğünü ve tarımsal üretimin niteliğini anlatmaya yeterlidir. D.BŞM 1841 s.62 (15.Za.1147/ 8 Nisan 1735).

7 İnalcik, Halil. *The Survey of Istanbul 1455: the text, English translation, analysis of the text, documents*, İş Bankası Kültür Yayınları, 2012. s. 359.

8 Müler-Wiener, Wolfgang , *İstanbul Limanı* (İstanbul; Tarih Vakfı Yurt Yayınları),1998. s.4

9 Barkan, Ömer Lütfi. *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri: 953 (1546) Tarihli*. İstanbul: Baha Matbaası, 1970.s. 78.

10 Canatar, Mehmet. *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri: 1009 (1600) Tarihli*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 2004. s. 617.

11 a.g.e. s. 601.

12 A.DVNS.MHM.d 32 s.10 (8.R.993/ 9 Nisan 1585).

13 Ayrıca Kadırga Limanı'nda içerisinde meyve ağaçlarının olduğu bir bostan da Bayram Paşa Vakfı'na temlik edilmiştir. TT.d 759 s. 42 (104/ 1634-1635).

14 TS.MA.d. 6946 s.14 (29.Z.1120/ 11 Mart 1709).

15 Özet olarak bu alıntıda bahsedilen bahçe Hacı Piri Mahallesi'nde olup, mescid duvarı, Ebubekirpaşa'nın vakfettiği odalar, Mehmet Efendi'nin mülkü, sur duvarı ve yollarla sınırlanmıştır. Bu vakıf bahçesindeolan yapılar ise: bir havuz, iki dolab kuyusu, mutfak ve ahırdır. Ayrıca bu meyve bahçesi Yedikule Surları'ndan Hacı Piri Mescidi'ne kadar uzanmaktadır. Hazinedar Süleyman Ağa Vakfiyesi'nde olan bahçenin sınırları Hacı Piri Mahallesi'ndeki vakıf mülkünün sınırları ve konumunun Belgrad Kilise ve Bayram Paşa Bahçesi ile sınırlı olduğunu biliyorduk. Belgrad Kilise Belgrad Kapısı'ndan 200 metre uzaklıkta surlar içinde bir kilisedir. Bugün mevcut olan Hacı Piri Mescidi kiliseye çok yakın olup, tarihi surlara paralel olarak uzanmaktadır. Ayrıca hem kilise hem de mescit Kocamustafapaşa Tepesi'nin eteklerindedir ve ikisi de aynı irtifadadır. Aynı zamanda tarihi surlarla uzaklığı aynıdır. Belgrad Kilisesi ve Hacı Piri Camii arasında kalan bölgenin Hazinedarbaşı Süleyman Ağa Vakfı ve Bayram Paşa Vakfı tarafından mülk edinildiği anlaşılmaktadır.

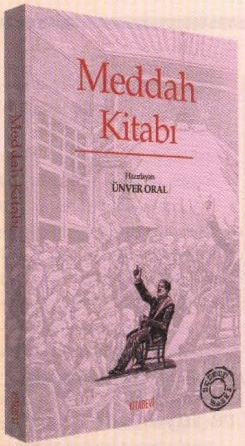
16 Evliya Çelebi b. Derviş Mehemmed Zilli (2006). *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 304 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini, Vol.I,ed by Robert Dankoff, Seyit Ali Kahraman and Yücel Dağlı (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları) p.263.

17 a.g.e. s.300.

18 Bostan-ı Ramazan Çavuş karib-I Yedikule, Bostan-ı Çolak Mehmet Ağa karib-i Yedikule, Bostan-ı Hüseyin Ağa Liman , karib-i Yedikule Kolluğu, Bostan-ı vakf-i Bayram Paşa (2 adet), Bostan-ı Hazinedarbaşı ittisalinde, Bostan-ı İsmail Paşa saray bostanı dimekle ma'ruf, Bostan-ı sandık emini Mehmet Efendi karib-i İsmail Paşa, Bostan-ı Hamamcı Hacı Abdi, karibi, Saray-ı İsmail. D.BŞM 1841 s.18-41 (15.Za.1147/ 8 Nisan1735).

19 Domenica Sestini'nin Sclavonians diye tarif ettiği insanlar, muhtemelen günümüz Makedonya şehirlerinden İstanbul'a çalışmak için gelen insanlardır. Ayrıca: Faroqhi, Suraiya ,"Supplying Seventeenth –and Eighteenth Century Istanbul with Fresh Produce", *Nourrir les Cités de Méditerranée: Antiquité- Temps Modernes*, (eds.) Brigitte Marin and Catherine Virlouvet. Paris: NJ: Princeton University Press, 2003, s.285.

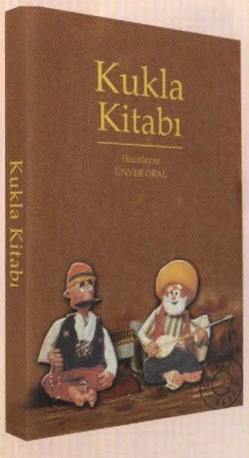
20 Kubilay, Ayşe Yetişkin, *İstanbul Haritaları 1422 -1922*. Denizler Kitabevi, 2009, s.118.

Meddah Kitabı

Meddah ve meddahlık hakkında yazılmış yazılardan, şiirlerden ve oyun metinlerinden seçmeler yapılarak hazırlanmış olan Meddah Kitabı, geleneksel tiyatromuzun bu sahadaki önemli bir eksikliğini tamamlamak amacını gütmektedir. Meddahlığın tarihî gelişimi, sanat kıymeti, geçmişte yaşamış ünlü meddahlar orijinal anekdotlarla okuyucuya sunulmaktadır.

Hazırlayan: Ünver Oral ISBN:978-975-7321-84-1

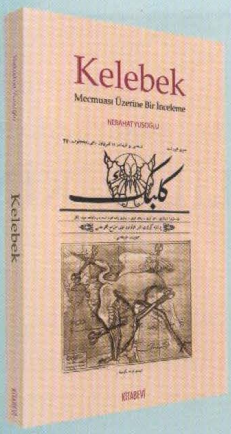

Kukla Kitabı

Hazırlayan: Ünver Oral ISBN:978-975-6403-58-7

KİTABEVİ
www.kitabevi.com.tr

Çatalçeşme Sokak No:46/A
Cağaloğlu - İstanbul
Tel : (0212) 511 21 43
Tel : (0212) 512 43 28
Fax : (0212) 5137726

Kelebek

Mecmuası Üzerine Bir İnceleme

Kelebek Mecmuası, mensubu bulunduğu İstanbul matbuatının hassasiyetlerini taşıyan ve cemiyette yaşanan büyük değişimin, toplumdaki yankılarını aksettirmede önemli rol oynayan bir dergidir. Kelebek Mecmuası, ele aldığı konular ve işlediği meselelerle kelimenin tam mânâsıyla Ankara'nın başkent ilân edildiği ve İstanbul'un gözden düştüğü yıllarda İstanbul halkının duygu ve düşüncelerinin tercümanı olmasının yanında, onun sosyal hayatının da aynası olmuştur:

"Kelebek dergisi bir edebî mizah dergisidir. Dergide edebi metinlerle mizahî olanlar yan yanadır ve pek çoğu günlük olaylarla ilgili dikkatleri yansıtır. Dergiye büyük katkıda bulunmuş olan Reşat Nuri'nin kaleminden çıkmış yazılar da bu çerçevededir. Yazıların pek çoğu o zamanın gündemini oluşturan sosyal hayatımızda yaşanan değişimler, intiharlar, inkılâplar, eğitim öğretim meseleleri gibi konularda ele alınmıştır."

NebahatYusoğlu ISBN:978-605-5397-82-1

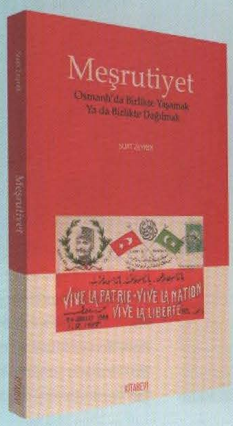
Türk Cogitosu ve Modern Türkiye'de Politik Yaşam

Türkiye'deki politik sistemde aranan bütünlüğü, soyut (ve muktedir, yönetici, yönlendirici) bir varlık olarak değil; tarihsel, düşünsel ve eylemsel boyutları öne çıkan çok yüzlü bir yapı olarak ele almak gerekmektedir. Bütün bu sahayı, tüm karmaşasına rağmen büyük bir basitleştirme ile özne-nesne, istikrar-değişim, yapı-aktör, devlet-toplum, yerel-küresel, tekilcilik-çoğulculuk, dâhil etme-hariçte bırakma, özgülleşme-eklemlenme, metinsellik-söylemsellik ve/veya kurucu paradigma-parçalayıcı para-digma gibi kavram çiftleri üzerinden tahlil etmek ve birbirinden ilginç tartışmalara zemin hazırlamak mümkündür.

İlk makalede Türk sağına, ikincisinde ise Kemalizm'e karşı takınılan eleştirel tavır; merkez-çevre meselesine gelindiğinde, bir bütün olarak "muktedir olma hâli"ne yönelmektedir. İlerleyen sayfalarda da Türk soluna ve sağına dair eleştirel yaklaşım sürdürülmektedir. Bu eleştireliğin sebebini merak ederler için güncel politik gelişmelere gelişigüzel bir bakış bile, yeterince açıklayıcı olacaktır.

Hasan Aksakal ISBN:978-975-6336-21-2

Meşrutiyet

Osmanlı'da Birlikte Yaşamak Ya da Birlikte Dağılmak

II. Meşrutiyet döneminde ve özellikle de Balkan Savaşı'nın ağır bir mağlubiyetle sonuçlanması üzerine yeniden Osmanlı Devleti'nin çöküşü üzerine değerlendirmeler yapılmaya başlanmıştı. Fakat Meşrutiyeti ilan edenlerin önemli bir çıkmazları vardı. Her şeyden önce kendi meşruiyetleri açısından devirdikleri istibdat devrini felaket bir devir olarak gösterme gayreti içine girmişlerdi. Kendileri gibi inanmayanları mürteci olarak suçluyorlardı. Bir kısım Meşrutiyet aydınları ise gelinen süreci kabul etmeyerek, "Düne kadar Avrupa'yı titreten Türkiye, bugün Avrupa'nın önünde aynı haşyet ve zilletle titriyor" diyorlardı. II. Meşrutiyet devri objektif tarih araştırma ve değerlendirmelerinden yoksun bir dönem sayılabilir.

Suat Zeyrek ISBN:978-605-5397-81-4

NEREDEN GELDİLER, NEREYE GİDERLER?

HEMŞİNLİLER KİMDİR?

CEMİL AKSU

Hemşinliler ve Hemşinlilik son yıllarda daha belirgin bir sosyal ve siyasal ilginin odağı haline geliyor. Hemşinliler üzerine yapılan tartışmalar ve yayınlardaki artış bunun bir göstergesi. **Hemşin Gizemi,*** *bütün bu tartışma ve yayınlara rağmen hâlâ giderilmiş görünmemektedir. Hemşinliler kimdir? Rize'nin Hemşin ve Çamlıhemşin'de yaşayanlara, oralı olanlara verilen bir ad mı? Yoksa farklı bir etnik kimlik midir: –sonradan Müslüman olmuş- Hemşinli Ermeniler mi? Ermenicenin bir diyalekti kabul edilen Hemşinceyi konuşanları mı ifade ediyor? Yoksa hepsi birden mi?*

Hemşinli kadınlar.

Kökenleri Türk mü yoksa Ermeni mi? Türk iseler neden Ermenicenin bir diyalektini konuşuyorlar; Ermeni iseler neden Hemşinli adını kullanıyorlar? Hopa Hemşinlileri ile Rize Hemşinlileri arasında ne gibi bir bağ/fark var? Hemşinliler neden ve ne zaman, nereden geldiler ve nerelere gittiler? Bu sorulara şimdiye kadar net cevaplar verilememiş olmasının sebep olduğu muğlâklık, spekülasyona uygun bir ortam yaratıyor. Bu kısa çalışma, Hemşinlilere dair yapılan araştırma ve tartışmalar için konunun sınırlarının ve ilgili sorunların ortaya ko-

nulması açısından bir girizgâh olarak değerlendirilmelidir.

Günümüzde Doğu Karadeniz'in Artvin, Rize, Trabzon illerinin birçok ilçesinde, ayrıca Erzurum, İzmit, Kocaeli gibi illerde kendilerine Hemşinli diyenlerin oluşturduğu yerleşimler mevcuttur. Genelde, Türkiye'deki Hemşinliler coğrafi olarak Doğu Hemşin ve Batı Hemşin şeklinde iki ana parçaya bölündüğü varsayılmaktadır. Doğu Hemşin Artvin'in Hopa ve Borçka ilçesindeki Hemşin köylerinden oluşmaktadır. Batı Hemşin'in genellikle Rize ili Çamlıhemşin, Hemşin, Pazar, İkizdere, Çayeli ve Fındıklı ilçelerindeki Hemşin köylerini içerdiği düşünülür. Bu coğrafi bölümlenmenin aynı zamanda dil itibariyle kültürel bir ayrımı da ifade ettiği iddia edilmektedir.[1] Batı Hemşin'de Türkçe ağızlar konuşulmasına karşılık Doğu Hemşinlilerin iki dilli olduğu ve "Homşetsma-Hemşince" denilen bir Batı Ermenice ağzını da konuştuğu kabul edilmektedir.[2]

Türkiye dışında, Kırgızistan, Kazakistan, Abhazya ve Rusya'da yaşayan Hemşinli gruplar da mevcuttur. Bu Hemşinliler de kendi aralarında iki gruba ayrılmaktadır. Kırgızistan ve Kazakistan'da yaşayan Hemşinliler, I. Dünya Savaşı sonunda Sovyetler Birliği ve Türkiye arasındaki resmi sınırın belirlenmesiyle Batum ve havalisinde kalan, II. Dünya Savaşı öncesinde de buralara sürgün edilen anadili Homşetsma olan Müslüman Hemşinlilerdir. Abhazya'da yaşayan Hemşinliler ise, kimi hukuk mücadelesi sonucunda kimi de Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Kırgızistan ve Kazakistan'dan bu bölgeye göç edenlerdir. Bu gruptakilerin Hopa Hemşinlileri ile canlı akrabalık bağları olduğu gözlenmektedir. Rusya'da (Krosnodar ve Moskova) yaşayan, Osmanlı döneminde Hemşin'den ayrılmak zorunda kalmış ve 1915'e dek Samsun, Ordu, Trabzon ve Giresun'a göçerek o bölgelerde yaşamış, 1915 kırımından kaçarak bu bölgeye yerleşmiş Hemşinliler, anadili Homşetmayı/Hemşinceyi konuşmakta olan Ermeni apostolik kilisesine bağlı Hıristiyan bir gruptur.[3]

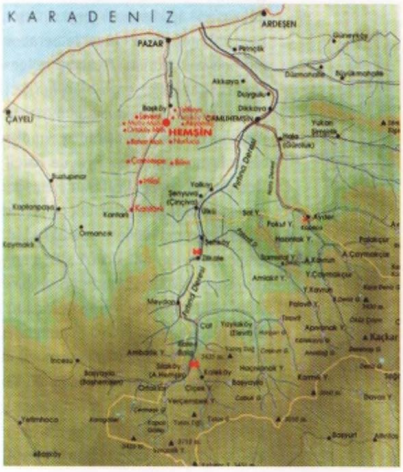

Նկ. 16. Համշենահայոց նուագախումբ. Պարտս, 1957 թ.

Hemşinli düğün çalgıcıları.

HEMŞİNLİLİK: DİL, KÖKEN SORUNU VE 'UNUTULANLAR'

Bu kısa sınıflandırmadan da anlaşılacağı gibi, Hemşinlileri tek yönlü (sadece etnik, sadece kültürel ya da sadece bölgesel olarak) kimliklendirmek oldukça zor görünmektedir. Rusya'da yaşayan Hıristiyan Hemşinliler kendilerini Hemşinli Ermeniler olarak kabul etmektedirler. Oysa diğer Hemşinli gruplar bu netlikte kendilerini tanımlayamamaktadırlar. Hemşinlilik kimliğinin tanımlanmasında karşılaşılan en önemli güçlük dil ile ilgilidir. Dil bir kimliği tanımlamak için önemli bir araçtır. Çünkü bir dilin mevcudiyeti, etnik kimlik tanımlamasında kullanılan diğer araçlar olan, ortak tarih, yurt birliğinin vb. olmasını gerektirir.[4] Günümüzde Batı Hemşinliler dışındaki Hemşinliler günlük yaşamlarında Homşetsma/Hemşince konuşmaktadırlar. Hemşince Ermenicenin bir diyalekti olduğu bu alanda çalışmış dilbilimcilerce kabul görmüş bir anlayıştır.[5] Batı Hemşinlileri ise yer-yöre, kap kacak, bitki vb. adları dışında bildikleri çok az Hemşince kelime var. Bazı araştırmacılar,[6] Batı Hemşin'deki Türkçe ağızlarda Hemşinceden geçen alıntı sözcükler bulunmakla birlikte, bunun bölgede yaşamış olan Ermenilerden kalma olduğunu ve Hemşincenin Batı Hemşinliler tarafından asla anadil olarak konuşulmadığını iddia etmektedir. Diğer yanda, kimi araştırmacılar da,[7] Hemşincenin Batı Hemşin'de anadil olarak konuşulmuş olduğunu ancak bugün tamamen unutulmuş olduğunu iddia etmektedir. Hopa Hemşinlilerinin Hemşinceyi yaşatmayı başarmalarına karşın, Rize Hemşinlilerinin 'unutmuş' olmaları açıklanması gereken önemli bir sorundur.[8] Diğer taraftan, her iki durumda da, en başta cevaplanması gereken ama en sona bırakılan, pek sorulmayan soru şudur: Hemşin'de yaşayan Ermenilere ne oldu? Bu soru

Hemşin haritası.

Ayder Yaylası'ndan bir fotoğraf.

cevaplanmadan Hemşinlilik kimliği tartışmalarına girişildiği için de sorun alan-dışı kaygılar ve korkularla tartışılmaya devam edilmektedir.

"Batı Hemşinlileri" ya da "Rize Hemşinlileri" tanımlaması da sorunludur, dolayısıyla açıklanması gerekir. "Rize Hemşinlileri", Cumhuriyet'le beraber iki ilçeye bölünen Hemşin bölgesinde yaşayan ve oralı olan herkesi kapsayan bir tanımlamadır. Eğer dil üzerinden bir Hemşinlilik kimliği tanımlayacaksak, "Batı ya da Rizeli Hemşinliler"in bir kısmının Hemşinceyi sadece "unuttukları" değil hiçbir zaman öğrenmedikleri de doğrudur. Çünkü tarihten biliyoruz ki, Osmanlı egemenliği altında bu yöreye birçok Müslüman aile yerleştirilmiştir. Osmanlı'nın gerileme döneminde hız kazanan Müslümanlaştırma ve sonrasında Ermeni soykırımı sürecinde Ermenilerden boşalan yerlere göçmenlerin iskân politikası kapsamında birçok aile yerleştirilmiştir. Ayrıca daha önceden ve şimdi burada Lazlar ve diğer yerli ve Kafkas göçmeni halklara mensup ailelerin yaşadığı bilinmektedir.[9]

Dolayısıyla, ne dil ne de yerlilik açısından kendine Hemşinliyim diyenleri kapsayacak bir Hemşinli kimliği tanımlaması yapılması güç görünmektedir. Din, dil, tarih ve diğer kültürel öğeler bakımından birçok farklılık bir aradadır. Bir etnik kimlik olarak Hemşinlilik, "Batı ya da Rize Hemşinlileri"nin hepsini kapsamamaktadır, Lazca konuşan/bilen Lazlar dışındaki Hemşinliler (yani Ç. Hemşin ve Hemşin ve diğer ilçelerde yaşayanlar, oralılar) için kimin etnik kimlik olarak Hemşinli olup olmadığını ortaya koymak, ancak Osmanlı döneminde buralara yapılan iskânlarla ilgili belgelere bakarak ailelerin soyağaçlarının çıkarılmasını gerektirmektedir. Rusya'daki Hemşinliler için Hemşinlilik zaten oralı olma/oradan gelme anlamına gelmektedir ve etnik köken tartışmasının dışındadırlar; kendilerini Ermeni olarak kabul etmekteler ve Ermeni apostolik kilisesine bağlılar.

GORDİON DÜĞÜMÜ: HOPA HEMŞİNLİLERİ

Hemşinli kimliği tartışmasında kilit halka Hopa Hemşinlilerinin durumudur. Çünkü sadece Hopa Hemşinlileri Hemşinceyi yani Ermeniceyi konuşmaktalar. Buna karşılık Hopa'ya nereden (Çamlıhemşin?), ne zaman ve niye geldiklerine dair henüz gün yüzüne çıkmış bir bilgi yoktur. Hopa Hemşinlileri, farklı dil, gelenek-görenekleriyle açıkça bir etnik grup görünümü vermelerine rağmen, Rize Hemşinlileri kadar araştırma konusu edilmemiştir. Hopa Hemşinlilerine dair saha araştırmalarına yer veren *Biryaşam*[10] dergisinin bu açıdan önemli bir adım olduğuna dikkat çekmek gerekir. *Biryaşam* dergisinde yayınlanan folklorik derlemeler ve yazılar, söyleşiler Hopa Hemşinlilerine dair önemli bilgiler sunmaktadır bize.

Hopa Hemşinlilerinin ne zaman, hangi nedenlerden ötürü ve hangi yolla buralara geldiğine dair yazılı bir kaynak yoktur. Konu ile ilgili sözlü tarih çalışmaları çok yeni olduğundan, yerleşim konusunda çok fazla geriye gidilememektedir. Hopa köylerinde yaptığımız araştırmada, birçok ailenin 3. 4. kuşak atalarına dair bilgilere erişilememiştir (Hopa'nın en büyük Hemşinli köyü olan Başoba'da Osmanlı dönemine ait 5 adet mezar tespit edilmiştir). Bölgeyi 1640 yılında dolaşmış olan Evliya Çelebi, buradaki halkın tamamının Laz ve bir kısmının da Rum olduğunu belirtmiştir.[11] Fahrettin Kırzıoğlu, Yavuz Sultan Selim dönemine ait 1516 tarihli "Trabzon Mufassal Tapu Tahrir Defteri"ne dayanarak, bu tarihlerde Hopa'nın Arhavi'ye bağlı bir nahiye olduğunu, buralarda yaşayan 23 Hıristiyan "ra'iyyet"in "martalos"[12] kaydedildiğini belirtmektedir.[13] Kırzıoğlu,"Trabzon Sancağı Mufassal Tapu Tahrir Defteri"e dayanarak, "Nahiye-i Laz" hakkında "Arkhave", "Viçe", "Khopa", "Makriyalu", "Miso-

potamya", "Yakovid" dâhil 35 köyden oluştuğunu ileri sürmektedir.[14] Zeki Koday'ın çalışmasında Başoba (bugün Hopa'daki en büyük Hemşinli köyü) olduğunu belirttiği "Vilayeti Bagobit" hakkında ise Kırzıoğlu aynı belgeye dayanarak şunları aktarıyor: "Vilayet-i Bagobit ki (Başoba Köyü-Z. Koday) haric-i ez-defterdir. Hopa ile şimdiki sınıra yakın Kemalpaşa (Makri-Yalu) arasındadır; hepsi beşi bulan köylerin (Başköy, Esenkıyı, Yoldere, Çavuşlu, Koyuncular-Z.Koday) geliri yerli Hıristiyan 'martolos'lara bırakılmıştır."[15] Kırzıoğlu, yukarıda adı geçen belgeye dayanarak 1966 yılında *Türk Folkloru Araştırmaları* dergisinde yayınlanan yazısında "Vilayet-i Bagobit"in köylerini şöyle aktarmaktadır: "1) Bagobit, halkı Hıristiyan; Martolos tımarı. 2) Lukhabe, Martolos tımarı. 3) Erçid, Martolos tımarı. 4) Şokh-Khibe, Martolos tımarı. 5) Âbıs-Çine, Martolos tımarı. 6) Bakho."[16] Zeki Koday, 1486'da Kemalpaşa'nın 47 hane Hıristiyan'dan oluştuğunu ve Yagobit nahiyesi olarak adlandırılan (Başoba-Hopa) merkezde 68 hanenin bulunduğu ayrıca bu merkezin 1515 yıllarında daha yeni kurulduğunu aktarmaktadır. Aynı defterde 1520 yılında Yagobit (Başoba) ve İskele (Hopa)'nın nahiye merkezleri olduğu, Yagobit'in bir merkez ve altı köyden, İskele'nin (Hopa) ise bir merkez ve sekiz köyden oluştuğu belirtilmiştir.[17]

Yukarıdaki bilgilerden 1515 yılında yeni kurulan bir köy olan Başoba'da yaşayanların Lazlar ve Rumlar olduğu anlaşılmaktadır. Sözlü tarih çalışmaları da Başoba'daki arazilerin Lazlardan Hemşinlilere geçtiği bilgisini desteklemektedir. Bugün hâlâ Hemşinlilerin yaşadığı köylerdeki bazı yerlerin Laz sahiplerinin isimleri bilinmektedir. Bazı Hemşin köylerinin isimleri de Lazcadır (Yoldere'nin eski adı Jürpici'dir ve "iki kardeş" demektir). Yine de Hemşinlilerin Hopa'ya göçlerinin ne zaman başladığına dair kesin bilgilere ulaşmış sayılamayız. Hemşinliler üzerine yapılan tarih çalışmaları da Hemşin'den Müslümanlaştırma sürecindeki göçlerin batıya doğru olduğu bilgisine yer verilmektedir.

Makrevis'teki Deliemet Konağı.

Gurbet Postası, Uğur Biryol, 2007, İstanbul, İletişim.

Eşleri gurbete giden Hemşinli kadınlar, çocuklarla birlikte köyü 'beklemişler'.

Gurbet Postası, Uğur Biryol, 2007, İstanbul, İletişim.

Hemşinlilerin 15. yüzyıldan itibaren, Trabzon'dan başlayarak tüm Doğu Karadeniz'in Osmanlı İmparatorluğu'nun eline geçmesiyle İslam'ın etkisine girdiği düşünülebilir. Fakat sürece dair yeterli bilgi mevcut değildir. Genel kanı Müslümanlaşma sürecinin 18. yüzyılın ortalarında tamamlandığı, Hıristiyan kalmayı tercih edenlerin ise başta Trabzon olmak üzere diğer Karadeniz kentlerine dağılmış oldukları yönündedir.[18] Hemşinlilerin Müslümanlaş(tırıl)ma sürecine dair önemli bir belge yakın zamanlarda Sergey Vardanyan tarafından yayınlanmıştır.[19] Venedik Mkhitar Manastırı üyesi Poğos vardapet Meheryan, hayatını anlattığı kitapta 1776 yılında Hemşin'deki Khevak köyüne gidişini ve köyde yaşadıklarını aktarmaktadır: "[...]yanıma Ter Petros'u, Ter Avetis'i ve Hemşinli Ter Serobe'yi alıp Hamamşen'deki Khevak köyüne gittik[...] Köye girince köydeki Türkleşmiş erkekler ve kadınlar sağdan-soldan elimi öpüyorlardı. Serobe'nin evinde kaldık. Varlıklı amcaları vardı. İlkin evde masa kurduk ve [...] ayin yaptık. Ayini görmeğe Türkleşmiş olanlar da geliyorlardı. Onlara, 'Burada kilise var mı' diye sordum. 'Evet, var, ama yıkık' dediler. Kiliseyi tamir etmenin kolay olduğunu görünce hemen tamir ettiml...] ve üç papazla ayin düzenledik. Gel gör ki ayin zarfında dinlerini değiştirenler kiliseyi doldurdular."[20]

Hıristiyan geçmişten günümüze pek bir şey kalmamış gibidir. "Kara gemi ön gider/ön gider de yan gider/Hemşin'in gelinleri/İslam'a kurban gider"[21] gibi birkaç masal, mani, kilise ve manastır kalıntıları..., Hemşin'deki manastır ve kiliselerde yazılan Ermeni alfabesiyle Hemşince metinlerin Küdus'teki Ermeni Patrikhanesi'nde olduğu belirtilmiştir.[22] Rize Hemşinlileri eski bir Hıristiyanlık geleneği olan Vartavor'u bir yayla şenliği olarak hâlâ devam ettirmelerine karşılık Hopa Hemşinlilerinde Hıristiyanlık

Tahran'da Şah döneminde çok popüler olan Hacaloğulları'nın Cafe Jale restoranı.

Gurbet Postası, Uğur Biryol, 2007, İstanbul, İletişim.

dönemine ait neredeyse hiçbir iz yoktur. Bugünkü Hopa Hemşin köylerinin bazılarında "Kilise" olarak adlandırılan yer isimleri bulunmakla birlikte bunların Hemşinlilerden önceye ait olması ihtimali yüksektir. Dolayısıyla Hopa Hemşinlilerinin bu bölgeye Müslümanlaşma sürecinden sonra geldikleri ileri sürülebilir.

Bugün Hopa ve Kemalpaşa'da birçok Hemşin köyü vardır. Başoba/Ğigoba, Yoldere/Jürpici, Çavuşlu/Çavuşin, Koyuncular/Zaluna, Eşmakaya/Ardala, Güneşli/Tzağista, Balıklı/Zendit, Hendek/Garç, Pınarlı/Ançuroğ, Kaya Köyü/Ğalvaşi, Çamurlu/Çançağan, Şana, Üçkardeş, Köprücü, Osmaniye, Karaosmaniye/Ğetselan, Akdere/Çölüket, Kazimiye/Veyi Sarp. Hemşin köylerinin genelinde kardeş aileler/sülaleler yaşamakla birlikte Başoba, Ardala ve Hendek köylerinin birbirinden bağımsız ailelerden oluştuğu, dolayısıyla yerleşim süreçlerinin de farklı zamanlarda olduğu sanılmaktadır. Sadece Üçkardeş ve Köprücü'de Hemşinliler Lazlar ve Rizelilerle beraber yaşamaktadırlar. Akrabalık ilişkileri üzerine yaptığımız araştırmalardan Kemalpaşa'daki Hemşinlilerin Hopa'dan giderek oraya yerleştikleri anlaşılmaktadır. Yani Hemşinliler ilkin Hopa'nın köylerine yerleştikten belli bir süre sonra Kemalpaşa'ya yerleşmeye başlamışladır. Bu yerleşimlerin, tarıma ve hayvancılığa daha elverişli olan Kemalpaşa'daki arazilerde tarım işçiliği ya da yarıcılık yapan Hemşinlilerin sonraları işledikleri arazileri sahiplerinden satın alarak başladığı anlaşılmaktadır. Kemalpaşa köylerindeki sülalelerin bir kısmı Hopa'dadır ve burılar 'ana ocaklarının' Hopa'daki köyler olduğunu söylemektedirler.

'MODERN' DÖNÜŞÜM: ASİMİLASYON

Sosyo-ekonomik gelişmeler Hemşinlilerin kültürel ve siyasal hayatlarını da belirlemiştir. Hopa Hemşinlileri, Hemşince konuşan tek Hemşinli gruptur. Hopa Hemşinlilerinin dillerini koruyabilmiş olmaları genellikle kapalı köy yaşamına bağlanmaktadır. Tarım ve hayvancılıkla sürdürülen içe dönük köy yaşamı, dilin kuşaktan kuşağa aktarımına ve belli geleneklerin sürdürülmesine olanak sağlamıştır. Bu durum, Cumhuriyet dönemiyle değişmeye başlamıştır. Cumhuriyet'le beraber merkezi eğitim ve öğretim sisteminin kurulması ve gelişmesi Türkçeyi öğrenmeyi zorunlu hale getirmiştir. Diğer taraftan ekonomik olarak artık kentleşmeye ve ticarete atılanlar ticaretin 'dili'ni öğrenmek, itibarlı mesleklerde çalışmak için devletin resmi dilini anadili gibi öğrenmek durumunda kaldığını, en azından bu faktörün asimilasyonda 'doğal' bir faktör olarak etkili olduğunu çıkarsayabiliriz.

Orta ve üst yaş gruplarından kişilerle yaptığımız görüşmelerde birçok Hemşinli Türkçeyi okulda öğrendiğini ifade etmiştir. Bu durumun 1980'lere kadar sürdüğü anlaşılmaktadır. Okullarda Türkçe dışında bir dil kullanımının yasak olmasının yanı sıra okul yönetimleri aileleri de ev ortamında çocuklarla Türkçe konuşmaya zorlamışlardır. Çocuklarının iyi bir eğitim alarak itibarlı mesleklerde çalışmasını isteyen aileler de ev ortamında Türkçe konuşmaya başlamışlardır. Buna rağmen Hemşince de konuşulmaya devam edilmiştir ama Türkçe konuşma baskısı Hemşincenin zayıflamasına, fakirleşmesine neden olmuştur. Eskiden herkes Hemşince konuşur ve anlarken, şimdilerde

yeni nesilden birçok çocuk Hemşinceyi çok az anlamalarına karşılık konuşamamaktadırlar.

Önceleri Hopa merkezde hemen hemen hiç Hemşinli yokken, 1970'li yıllardan itibaren tarım ve hayvancılığın gerilemesiyle beraber artan ticari etkinliklere bağlı olarak bugün artık nüfusun yarıya yakınını oluşturmaktadırlar. Hemşinlilerin Hopa ilçe merkezine 'inmeleri' hiç de kolay olmadığı anlaşılmaktadır. Hopa'nın Laz ve Hemşinlileri arasında, bugün bile hafızalarda yerini koruyan ve güncel gelişmelerde "Laz-Hemşin ayrımı/çatışması" olarak zuhur eden geçimsizlikler yaşanmıştır. İlçe merkezindeki Laz ağalarının kendilerini Hopa'ya sokmadıkları, satmak amacıyla pazara götürdükleri mallarına bu ağaların adamları tarafından el konulduğu, kendilerine karşı şiddet uygulandığı yönlü 'anılar' Hemşinlilerin toplumsal hafızasında yerini korumaktadır.[23]

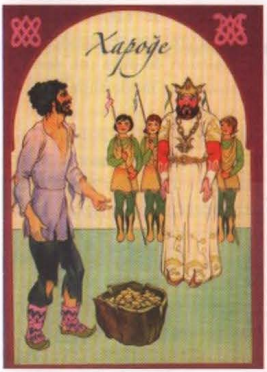
Yunus Şişman eşiyle gurbet yollarında.

Gurbet Postası, Uğur Biryol, 2007, İstanbul, İletişim.

Hopa, 1972'de açılan liman işletmelerinden önce ticaret açısından çok faal bir yer olmamasından dolayı diğer Hopalılar gibi Hemşinliler de Ardahan, Murgul, Batum, hatta Zonguldak gibi çevre il ve ilçelerde işçilik yapmışlar, oralarda öğrendikleri zanaatlarını sonradan Hopa'da ve başka yerlerde sürdürmüşlerdir. 1970'li yıllarda bölgede devlet teşvikiyle çay tarımının başlamasıyla mısır ve bahçe tarımından vazgeçilmiştir. İlk başlarda çaya verilen teşviklerin yüksek olması bütün tarıma elverişli arazilerin çay bahçesi yapılmasını getirmiştir. Çay tarımı aynı zamanda hayvancılığa da alternatif oluşturmuştur.

Önceleri ekonomik faaliyet alanı mısır ve bahçe tarımı ile hayvancılık ve orman ürünleri olan Hemşinliler, zamanla zanaat işlerinde ve taşımacılık sektörlerinde ticarete başlamışlardır. Ailelerin büyüyerek parçalanması, uzun yıllar sürüler için kışlık yatak işlevi gören Batum ve çevresindeki Hemşinlileri 1940'larda sürgün edilerek sınır geçişinin katı bir şekilde kapatılması, Ardahan, Ispir, Oltu gibi yerlerdeki yaylalarda sürdürülen hayvancılığın koşullarının zorlaşması, Hemşinlilerin de yüzlerini yavaş yavaş kentlere ve ticarete çevirmelerini getirmiştir. Hemşinlilerin zanaatçılık ve ticaret alanındaki gelişimleri açısından uzun yıllar Hopa merkezde fırıncılık ve pide ustalığı yapan Hızır Yazıcı şunları anlatmaktadır: "1935 yılında fırıncılığa başladım. Altı tane fırın vardı o zaman. Hemşinli olarak beş tane esnaf vardı, Hopa'da. Koyunculardan Muhammed, Yağcılardan iki kardeş, Şükrü Akbıyık'ın dedesi de fırıncıydı. Zendit'ten Topal Cemal'in babası Harun, bir de Mehmet Topaloğlu vardı. Altıncı ben oldum. Gerisi hep Lazlardandı. Kibaroğli, Tosunoğlu, Mustoğli, Vacoğli... bunların hepsinin sürüleri vardı. 40'lara kadar böyle."[24]

"...Köye girince köydeki Türkleşmiş erkekler ve kadınlar sağdan-soldan elimi öpüyorlardı. Serobe'nin evinde kaldık. Varlıklı amcaları vardı. İlk'in evde masa kurduk... ayin yaptık. Ayini görmeğe Türkleşmiş olanlar da geliyorlardı... 'Burada kilise var mı' diye sordum. 'Evet, var, ama yıkık' dediler. Kiliseyi tamir etmenin kolay olduğunu görünce hemen tamir ettim... ayin düzenledik. Gel gör ki ayin zarfında dinlerini değiştirenler kiliseyi doldurdular."

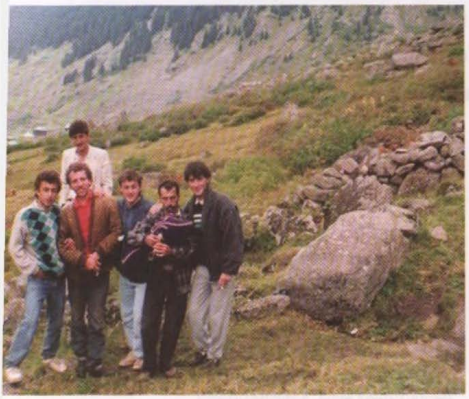

Hemşince bir masal kitabının kapağı *Xapoge*.

Hopa Limanı'nın açılması ve çay tarımı ile birlikte taşımacılık sektörü hızla gelişmeye başlar. Bu süreçte birçok Hemşinli de taşımacılık sektörüne girmişlerdir. Şoförlük ve fırıncılık adeta Hemşinlilerle özdeşleştirilmektedir hâlâ. İlk başlarda başkalarının yanında şoför olarak başlayan süreç zamanla kimi ailelerin ortaklık kurması yoluyla şirketleşmelerle tekâmül etmiştir. Koyuncular, Yalçınlar, Dalkılıç, Yenigüller gibi birçok Hemşinli nakliyat firması sektörde önemli bir ağırlık kazanmışlardır. Özellikle 1990'lı yıllarla beraber eski Sovyet ülkelerine ticaretin başlamasıyla kârlarını hızla katlayan taşımacılık sektöründeki şirketler yavaş yavaş sanayici olmaya başlamışlardır. Bugün artık bütün ticaret alanlarında Hemşinli girişimciler varlıklarını sürdürmektedirler.[25]

Ekonomik alandaki artan etkinliğe bağlı olarak siyasal ve sosyal yaşamda da Hemşinliler öne çıkmaya başlamışlardır. Hopa Belediye Başkanlığı'na ilk kez 2004 yılında bir Hemşinli seçilmiştir. Şoförler Odası Başkanı Israfil Kotil, Hopa Ticaret ve Sanayi Odası'nın başkanı Engin Koyuncu Hemşinlidirler. Bürokrasi-

Rize'nin Artvin sınırındaki ilçesi Fındıklı'dan bir görüntü.

Geleneksel çalgıları tulumla eğlenen Hemşinliler. Çamlıhemşin, Rize.

de, eğitim ve sağlık alanı gibi devlet memurluklarında birçok Hemşinli bulunmaktadır.

Türkiye açısından önemli bir siyasal dönemeç olan 1974-1980 arası ve 1980 askeri darbesinin etkilerinden çıkılmaya başlandığı 1990'lı yıllardan sonra sağda da solda da 'partizanlık' yapanlar Hemşinliler olmuştur. Bu durumu açıklamak için çok katlı bir yol tutturmak gerekir: Birinci olarak, Hemşinliler sosyal ve ekonomik olarak piyasa ve kentleşme süreçlerine sonradan dâhil olmuşlardır. Örneğin ilçe merkezinde yaşayan Lazlar devletle iç içe iken (kentli olmanın avantajıyla modernleşme sürecine daha erken dâhil olmuşlardır) Hemşinliler bu sürece çok geç girmişlerdir. Hemşinliler, 1980'lerde bile kendi köy yollarını imece ile yapmışlardır. İkinci olarak, devletin "tek dil (Türkçe), tek millet (Türk)" anlayışına karşı ayrı bir anadilleri olan Hemşinliler 'doğal' olarak bir ötekileşmenin öznesi olmuşlardır. Dolayısıyla onların sosyal ve siyasal talepleri daha çok muhalif siyasetlere, 1970'li yıllardan itibaren de "Karaoğlan" Bülent Ecevit'in CHP'sine ve özellikle gençlik kesimleri de daha çok devrimci sol siyasetlere meyletmişlerdir.[16]

Diğer taraftan, Hemşinlilerin önemli bir kesimi de, ekonomik alanda yükselmenin bir yolu olarak devlet çizgisindeki partilere yakın durmayı tercih etmektedirler. Aslında bu 'devletçi çizgi'nin bilinçaltında başka bir 'kaygı'nın yattığını söyleyebiliriz: Ermenilik. Hemşinliler, kendilerinin Müslümanlaşmış Ermeniler olarak görüldüklerinin farkındalar ve bazıları bu imajdan kurtulmak için sağ partilere yakın durmak istemektedirler.

'POSTMODERN' DÖNÜŞÜM: KİMLİĞİNİN KEŞFİ

Hemşinliler açısından kimlik konusu asıl olarak 90'lı yılların sonuna doğru gündemleşmeye başlamıştır. Bunda çok farklı etkenler rol oynamıştır. En başta, Kürtlerin kimlik temelli siyasetinin ülke çapında yarattığı sarsılmadır. Kürt hareketlerinin anadil ve kültür konularındaki talepleri, Cumhuriyet rejiminin asimilasyona tabi tuttuğu diğer etnik kimliklerde de 'resmi ideoloji'ye karşı uyanışı sağlamıştır. Kürtlerden sonra, Hemşinlilerle yan yana yaşayan Lazların dil ve kültür alanındaki uyanışları ve özellikle Lazca müzik alanındaki gelişmeler takip etmiştir.

Cumhuriyet tarihi boyunca Türk olmayan etnik kimliklere karşı yürütülen asimilasyon çalışmaları, bu alt kimliklerde farklı psikolojilerin oluşmasına neden olmuştur. Asimilasyon, Türkçeyi devletin dili olmanın yanı sıra modernliğin, kentli olmanın dili ve kültürü olarak da beyinlere kodlamıştır. Dolayısıyla yerel diller bir tür 'yabanilik', geri kalmışlık, köylülük ile özdeşleştirilerek 'utanılacak' bir hal olarak telakki edilmesini sağlamıştır. Kamusal alanda Türkçe dışında bir dil kullanmak ayıplanır hale gelmiştir. Kürtlerin kültür ve dil alanındaki mücadeleleri, sonrasında Lazların onları takip etmeleri en başta bu psikolojinin berhava olmasını sağlamıştır. Farklı etnik kimlikler kendi dillerine, müziklerine daha açık yüreklilikle sahip çıkmaya başlamışlardır.[17]

Hemşinlilerin de yok oluşa giden dillerine ve kültürlerine sahip çıkmaya başlamalarında bir Laz müzisyen olan Kazım Koyuncu'nun albümlerinde Hemşince şarkılara, manilere yer vermesinin büyük etkisi olmuştur. Kısa zamanda çalışmaları ülke çapında popülerlik kazanan Kazım Koyuncu'nun hem Lazlar hem de Hemşinliler için yukarıda tarif edilen psikolojinin dağılmasında büyük katkısı oldu. Kazım Koyuncu'dan sonra birçok Hemşinli genç, o zamana kadar nenelerinin mahfuzlarında saklı kalan, anadillerinin şarkılarını keşfetmeye, hatta Hemşince yeni şarkılar yapmaya başladılar. Teknolojinin imkânlarından da yararlanarak bu şarkıları, sözcük derlemelerini sosyal paylaşım ağlarında yayınlamaya başladılar. Müzik alanında Gökhan Birben, Bizim Yaşar (Kabaosmanoğlu), Aydoğan Topal, Vova, Aydoğan Yılmaz, Salih Yılmaz, Meluses gibi

birçok kişi ve grup Hemşince şarkılardan oluşan albümler çıkardılar. Hemşinlilerle ilgili araştırmalar, derlemeler sosyal paylaşım ağlarında ve bloglarda yayınlandı. Hopa'da yayınlanan *Biryaşam* dergisinde ilk kez Hemşince-Türkçe (iki dilde) yazılara yer verildi. 2012 Mart'ında İstanbul'da HADİG (Hemşin Kültürünü Araştırma ve Yaşatma Derneği) kuruldu.

Kültürel alandaki bu gelişmeler Hemşinliler açısından kimlik sorunlarının çözümü konusunda farklı eğilimler ortaya çıkmıştır. Hemşinli kimliğinin en önemli parçası olan dilin korunması nasıl sağlanacaktır? Bu konuda sadece mevcut kelime dağarcığının korunmasıyla mı yetinilecek yoksa Hemşincenin ana kaynağı olan Ermenice ile temas mı kurulmalı? Kürtler ve diğer etnik gruplar gibi, Hemşincenin yaşatılması için, Hemşinlilerin yaşadığı yerlerde okullarda en azından seçmeli dil olarak okutulması talep edilmeli midir? "Hemşin kültürü" derken ne kastediliyor? Daha birçok soru karşısında Hemşin kimliğine sahip çıkanların kafası karışık durumda.

HEMŞİNLİLER HAKKINDA ÖZET BİBLİYOGRAFYA

1. Ak, Orhan Naci (2000). *Rize Tarihi*. Rize Halk Eğitim Merkezi Müdürlüğü Yayınları.
2. Alexandre Manvelişvili, Biçi Tezelişvili, Ivane Cavalişvili, J. Gogebaşvili, Mariam Lortkipanidze, Mihako Tsereteli, Tsate Baisaşi, Yuri Siharulidze; *Trabzon'dan Abhazya'ya Doğu Karadeniz Halklarının Tarih ve Kültürleri*, Sorun Yayınları (1998).
3. Ali, Aliye (2005). *Tarihin ve Bugünün Aynasında Hemşin Ermenileri*. Belge Yayınları.
4. Vaux, Bert "Hemshinli: The Forgotten Black Sea Armenians" -; Harvard University" (İngilizce). 20 Nisan 1996.
5. Bujişkyan, P. Minas (1998). *Pontos Tarihi*. Chivi Yazıları Yayınevi.
6. Biryol, Uğur(2007). *Gurbet Pastası: Hemşinliler, Göç ve Pastacılık*. İletişim Yayınları.
7. Bostan, M. Hanefi (2012). Arşiv Belgelerine Göre Karadeniz'de Nüfus Hareketleri ve Nüfusun Etnik Yapısı, Nöbetçi Yayınları.
8. Bryer, Anthony (1975). *Greeks and Turkmens: The Pontic Exception*.
9. Cuinet, Vital (2001). *La Turquie d'Asie: géographie administrative, statistique, descriptive et raisonnée de chaque province de l'Asie-Mineure*. Isis Press.
10. Geriş, Adnan (2005). Çalışkan Kadınlar Ülkesi Hemşin; Chiviyazıları Yayınları.
11. Dadoyan, Seta B. (1997). *The Fatimid Armenians: cultural and political interaction in the Near East*. Brill.
12. Dumézil, Georges (1964). *Notes sur le parler d'un Arménien musulman de Hemşin*. Académie royale de Belgique.
13. F. Young, M. Edwards, P. Parvis (2006). *Studia Patristica. Vol. XLI*. Peeters Publishers.
14. Gündüz, Ali (2002). Hemşinliler – Dil, Tarih, Kültür. Ardanuç Kültür Yardımlaşma Derneği.
15. Haçikyan, Levon (1996). *Hemşin Gizemi Hamşen Ermenileri Tarihinden Sayfalar*. Belge Yayınları.
16. Hemşin Ve Hemşinli Ermeniler (2006)- Soçi Konferans Makaleleri, Yerevan, Ermenistan.
17. İ. G. Güvenlioğlu, M. U. Hikyılmaz, M. Gündal, Rize, *Hemşin İlçesi. Tarihi Mezar Kitabeleri*, İstanbul, Kalkınma Yayınları, 2010.
18. Işık, Adem (2001). Antik Kaynaklarda Karadeniz Bölgesi. Türk Tarih Kurumu.
19. Işık, Op. Dr. Yusuf. Kaçkarların Üç Yamacı - Hemşin Coğrafyası, Yeşil Işpir Dergisi.
20. Karaca, İbrahim (2006). *Hemşin / Tarih, Dil, Gelenek Ve Görenek*. Chiviyazıları Yayınevi.
21. Kırzıoğlu, M. Fahrettin (1994). Karadeniz Bölgesindeki Türk Boylarından Lazlar ve Hemşinliler'in Tarihçesi, Rizeliler Derneği.
22. Kırzıoğlu, M. Fahrettin (1998). Osmanlıların Kafkas-Ellerini Fethi (1451-1590), Türk Tarih Kurumu.
23. M. Ali Sakaoğlu - Dünden Bugüne Hemşin Kardeşlerden Bir Tarih (Yeniyurt Yayınları 1991).
24. Öztürk, Özhan (2005). *Karadeniz Ansiklopedik Sözlük 2 Cilt*. Heyamola Yayınları.
25. Ritter, Carl (1848). *Die Erdkunde von Asien*. Reimer.
26. S. Arıcı, *Dambur Tarihi. Hemşin-Purim Etimolojik Sözlüğü*. 1. Basım. İstanbul: Kızkulesi Yayıncılık, 2008.
27. Sahakyan, Lusine (2012). HemşinYeğhovit - Elevit Yerleşim Biriminin Tarihi ve Bu Yer İsminin Etimolojisi. YDU Yayınları, Yerevan-Ermenistan.
28. Simonian, Hovann H. (2007). *The Hemshin: history, society and identity in the highlands of northeast Turkey*. Routledge.
29. Suyski, Hale (1992). Kavimler Kapısı, İstanbul, Kaynak Yayınları.
30. Taşpınar, Ali (2004). *Rize Tarihi*.
31. *Trabzon Vilayeti Salnamesi*, hazırlayan: Kudret Emiroğlu, Ankara, 1993; Serender Yayınları.
32. Yılmaz, Remzi (2003). Hemşin'in Tarihi Köklerine Doğru, Kumsaati Yayınları.

DİPNOTLAR

* "Hemşin Gizemi", 1996 yılında Belge Yayınları tarafından Levon Haçikyan'ın "Hamşen Ermenileri Tarihinden Yapraklar" kitabının Türkçe baskısına verilen addır.

1 Gülsen Balıkçı, "Rize-Pazar/ Akbucak, Ortayol ve Uğrak köylerinin etnik yapıları", yayınlanmamış yüksek lisans tezi, (Ankara:Ankara Üniversitesi, 1997), s. 43, Levon Haçikyan, *Hemşin Gizemi*. (İstanbul: Belge Yayınları. 1996), s. 53; Ali Gündüz, *Hemşinliler*, (Ankara: Ardanuç Kültür Dayanışma Derneği, 2002), s. 54; Peter A. Andrews, *Türkiye'de etnik gruplar*, (İstanbul: Ant, 1992), s. 181-182. Aktaran, Ayşenur Kolivar "Bir Hemşin köyünde konuşulan Türkçe ağız üzerine düşünceler", http://www.biryasam.com.tr/Detay/19; erişim tarihi:25/02/2012

2 Ayşenur Kolivar, agy.

3 Bert Vaux, *"Hemshinli: the forgotten Black Sea Armenians"*, Journal of Armenian Studies, 6.2: 2001, 47-71.
Aktaran, Hemşin ve Hemşinli Ermeniler (Konferans makaleleri), Yerevan, 2007, Ermenistan Cumhuriyeti Bilimler Ulusal Akademisi Tarih Enstitüsü.

4 Kemal İnal, "*Kürt Sorununun Önemli Bir Boyutu Olarak Dil*", Eğitim BilimToplum Dergisi, Cilt:10 Say:37, sf. 79, 2012.

5 Bert Vaux, *"Homahetsma, the language of the Armenians of Hamshen"*, The Hemshin, Edited by H. H. Simonian, s. 257-278, George Dumezil, "Revue des Etudes Arme'niennes", Aktaran, Lusine Sahakyan, Hamşen (Hemşin) mikro yer isimleri", s. 67-9, YDU Yayınları, Yerevan 2012.

6 Ali Gündüz, *Hemşinliler*, (Ankara: Ardanuç Kültür Dayanışma Derneği, 2002), s. 68; Orkun Yaman. "*Etniklik ve Hemşin Üzerine*", Halkbilimi 7:1998, s. 56.

7 Levon Haçikyan, *Hemşin gizemi*, (İstanbul: Belge Yayınları, 1996), s. 55.

8 Bu konuda yapılan örgün çalışmalardan biri Ayşenur Kolivar "Bir Hemşin köyünde konuşulan Türkçe ağız üzerine düşünceler" adlı makalesidir.

9 M. Hanefi Bostan, *Karadeniz'de Nüfus Hareketleri ve Nüfusun Etnik Yapısı*, s. 397 vd. Nöbetçi Yayınevi, 2012.

10 *Biryaşam* Yerel Tarih, Folklor, Biyografi ve Coğrafya Dergisi. 2008 yılında Hopa'da yayınlanmaya başlanan dergi 13 sayı çıktı. Ayrıntılı bilgi için www.biryasam.com.tr

11 Evliya Çelebi, *Seyahatname* Cilt 3'ten akt. Zeki Koday, "*Hopa İlçesi Coğrafyası*" yayınlanmamış doktora tezi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı, Erzurum 1995.

12 Martolos: Hıristiyan tebaadan olup, Osmanlı Devleti için sınır bölgelerinde çalışan kimselere bu ad verilmektedir. Bunlar, casusluk, hububat nakli, geçitlerin korunması, asayiş ve küçük kalelerinmuhafazası gibi işlerde çalıştırılmaktadır.

13 Fahrettin Kırzıoğlu, *Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi (1451-1590)*, TTK (1998'. baskı), s 12.

14 Kırzıoğlu, age. s. 48.

15 age. s. 49.

16 Fahrettin Kırzıoğlu, "I. Selim çağında Hopa ile Arhavi köyleri", Türk Folklor Araştırmaları, cilt 10, s. 201, İstanbul Nisan 1966.

17 M.H. Bostan, *XV-XVI Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat*, (Basılmamış Doktora Tezi) Marmara Üniv. Türkiyat Araştırmalar Enstitüsü Yeni Çağ Tarihi s. 194-195; Aktaran, Zeki Koday, agy, s. 112.

18 Levon Haçikyan, age. s. 57-59.

19 Sergey Vardanyan, "*1776 yılına ait 'Müslüman Hemşinli Ermeniler hakkındaki önemli bir şehadetname*", "Hemşin ve Hemşinli Ermeniler (Konferans makaleleri)", s. 278. Yerevan, 2007, Ermenistan Cumhuriyeti Bilimler Ulusal Akademisi Tarih Enstitüsü.

20 Akt. Sergey Vardanyan, age. s. 283. Yazıdaki "Türkleşmiş" ifadesinin Müslümanlaşmış olanlar için kullanıldığı anlaşılmaktadır.

21 Talin Büyükkarkıcıyan, "Hemşinlilerde unutarak ve gizlenerek var olmak", yayınlanmamış yüksek lisans tezi. İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kültürel İncelemeler Yüksek Lisans Programı, 2011.

22 Levon Haçikyan, age. s. 38, dipnot 30.

23 Hopalı esnaf Hızır Yazıcı ile yapılan görüşme *Biryaşam* dergisi, sayı 2, Temmuz 2008.

24 Agy.

25 Artvin İş Rehberi, ATSO Yayınları, 2012.

26 Cemil Aksu, "*Karadeniz'in sol köşesi: Hopa*", Kararlı Karadeniz içinde, Ed. Uğur Biryol, İletişim Yayınları, 2012.

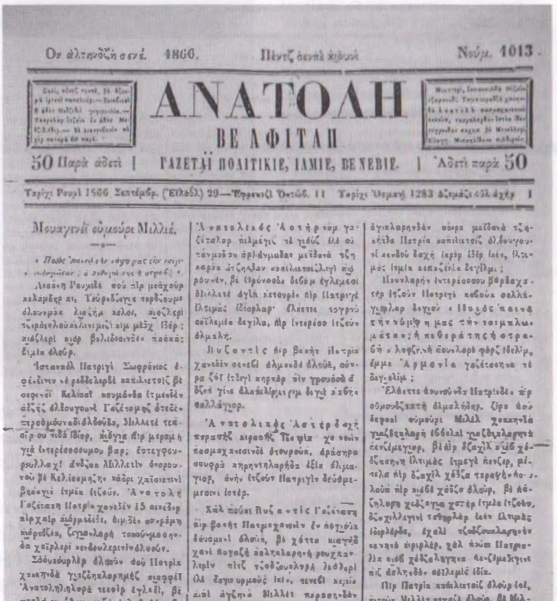
27 Özcan Alper, Cemil Aksu, "Sol, yerellik ve Demokratik Özerklik", *Birikim* dergisi, sayı 259, 2011.

19. YÜZYIL ORTASINDA OSMANLI'DA "SORUMLU" GAZETECİLİK TARTIŞMASI

ANATOLİ VE *VATAN* KAVGASI

STEFO BENLİSOY

19. yüzyıl ortalarında Osmanlı basın tarihinin en eski ve sürekli gazetelerinden biri olan Karamanlıca yayımcılığın sembol ismi Evangelinos Misailidis'in yayınladığı **Anatoli** *(Şark) gazetesi ile bu gazeteyi yalan haber yapmakla itham eden* **Vatan** *gazetesi arasında Osmanlı'da basının rolü üzerine fikir veren bir tartışma yaşanmıştır. Bu tartışma aynı zamanda Girit meselesinin Anadolu'da Müslüman- Hıristiyan cemaatleri arasında yarattığı tansiyonun basına nasıl yansıdığını izleme imkânı sunuyor.*

Οι αλτηπόζη σεγέ. 1866. Πέντζ άσπα χίφτυλ Νούμ. 1013.

ANATOLH

ΒΕ ΑΦΙΤΑΙΗ

50 Παρὰ αδετὶ | ΓΑΖΕΤΑΪ ΠΟΛΙΤΙΚΙΕ, ΤΑΜΙΕ, ΒΕ ΝΕΒΙΕ. | Αδετὶ παρὰ 50

Τεφίγι Ρουμὶ 1866 Σεπτέμβρ. (Έλλαξ) 29—Τεφίγι Οσμὰνὶ 11 Τεφίγι Οσμανὶ 1283 Δζεμαζὶ εὶλὰ ἀχὶρ 1

Μουκαγιεδὶ σὰμπιόρ Μιλλέτ.

Anatoli (Şark) gazetesi. N. 1013- 29.09.1866-1.

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türkçe konuşan Anadolulu Ortodokslara yönelik olarak üretilen Karamanlıca (Yunan harfli Türkçe) basılı eserlerin sayısında önemli bir artış meydana gelir. Bu malzemenin içerisinde Karamanlıca basın ya da süreli yayınlar hâlihazırda pek az incelenmiş bir alan oluşturmaktalar.[1] Bu yayınların okur kitlesini asıl olarak, 19. yüzyıl içerisinde temin-i maişet kaygısıyla başta İstanbul olmak üzere imparatorluğun gelişen ticaret merkezlerine Anadolu'nun çeşitli yerlerinden akın etmiş Türkçe konuşan Ortodoks cemaatlerin mensupları oluşturmaktaydı. Bununla birlikte aşağıda göreceğimiz gibi bu yayınlar posta yoluyla Anadolu'daki cemaatlere de ulaştırılmakta ve buralarda da okurlara sahip bulunmaktaydılar.

Hiç kuşkusuz bu süreli yayınlar içerisinde anmaya değer en önemlisi, Karamanlıca yayımcılığın sembol ismi Evangelinos Misailidis'in[2] (1820–1890) yayımladığı *Anatoli* (Şark) gazetesidir.[3] Misailidis tarafından önce İzmir'de basılan gazete, 1851 yılında İstanbul'da *Anatoli* adıyla yayınlanmaya başlayacak[4] ve

kısa aralıklarla da olsa imparatorluğun sonuna kadar yayınına devam edecektir. Bu anlamda gazete, Osmanlı basın tarihinin en eski ve en sürekli gazeteleri arasında bulunmaktadır. Gazete önce haftada iki kez, Eylül 1866'den itibaren haftada üç kez ve 1895'ten itibaren de nihai olarak günlük olarak yayımlanmaya başlayacaktır.[5] Yukarıda da vurgulandığı gibi *Anatoli*, ağırlıkla İstanbul'daki Anadolu kökenli Ortodokslara hitap etse de Anadolu'daki

abonelerine de ulaştırılmaktaydı. Örneğin 1867'nin hemen başında gazetenin Anadolu'daki abonelerine ilişkin oldukça ayrıntılı bir listeye göre gazetenin abone sayısı 125'le sınırlıdır ve bu durum gazete tarafından da sitemle karşılanmaktadır.[6] Yine de *Anatoli* gazetesi Anadolulu Ortodoksların sesi olduğunu sürekli olarak vurgulayacak[7] ve okur/hemşerilerinin sorunlarını gerek Osmanlı Rum milleti gerekse de daha geniş Osmanlı kamuoyuna aktarma noktasında önemli bir işlev görecektir.

Okumakta olduğunuz yazı, *Anatoli* gazetesinin 1866 ve 1867 tarihli sayılarından hareketle Girit meselesinin Anadolu'da Müslüman-Hıristiyan cemaatleri arasında yarattığı tansiyonun basına yansıma biçimleri ve bunun üzerinden Osmanlı'da gelişmekte olan basının rolü üzerine *Anatoli* ve *Vatan* gazetesi arasındaki polemiğe değinmeye çalışacaktır.

1867 GİRİT BUNALIMI VE BASIN

Girit meselesinin yeni bir safhası 1866'nın ilk aylarında patlak verir. Adadaki Osmanlı idaresinin etkisizliği kadar buradaki Ortodoks nüfusun Yunanistan'la birleşme özleminin de ateşlediği isyan, 1869'un ilk aylarına kadar sürecek ve özellikle adaya akın eden Yunan gönüllüler ve Yunan Krallığı kamuoyunun harekete açık desteği nedeniyle iki ülke arasında yeni gerilimlere sebep olacaktır.[8] Öte yandan büyük güçlerin; Girit'in Yunanistan'la birleşme arzusu veya adada olası reformlar karşısındaki tutumları bölünmüş ve hatta kayıtsız da olsa Bâb-ı Âli, 1859'da Lübnan'da Dürzü ve Maruniler arasında yaşanan çatışmalar ile 9 Temmuz 1860'ta Şam'da Hıristiyanların katledilmeleri üzerine Fransız ağırlıklı uluslararası bir gücün Suriye'nin bir bölümünü işgal ettiği günleri çok iyi anımsamaktadır.[9] Bu askeri işgal, ancak 1861'de, Cebel-i Lübnan'a otonomi veren bir anlaşmanın imzalanmasının akabinde son bulmuştu. Dolayısıyla isyanın devam ettiği dönem boyunca Bâb-ı Âli'nin en önemli kaygısı, büyük güçlerin tümü veya bir kısmının Girit'e Lübnan gibi otonomi ve/veya bir Hıristiyan valinin idaresini öngören bir anlaşma dayatmalarına imkân tanıyacak hadiselerin önüne geçmek olacaktır.[10] Yabancı müdahaleye zemin hazırlayacağı düşünülen en önemli şeyse hiç kuşkusuz imparatorluk tebaası içerisindeki Hıristiyanlar aleyhine davranış ve baskıların meydana gelmesi ve bu tür haberlerin büyük güçlerin gündemine ulaşması olacaktır.

Tüm bu nedenlerden ötürü Bâb-ı Âli özellikle gazetelerin içeriğini daha sıkı denetlemeye çalışacaktır.[11] Örneğin 10 Cemaziyelahir 1283'te Bâb-ı Âli Matbuat Kalemi tarafından İstanbul gazetelerine gönderilen duyuruda, bazı gazetelerin matbuat nizamnamesini hatırdan çıkararak cevaz verilemeyecek birtakım fıkralar yayımladıkları ifade edilir. Matbuat Kalemi, 1864 tarihli Matbuat Nizamnamesi'nin bahşettiği serbestiden bahisle bu nizamnamenin mümkün olduğu kadar itidalli uygulanmaya çalışılmasına rağmen bazı gazetelerin gerek muharrirleri gerekse de yabancı gazetelerden yayımladıkları fıkralar aracılığıyla bu nizamnameyi ihlal ettiklerinden ötürü bunlara hareketlerini düzeltmelerini bildirir.[12]

Anatoli'nin önemli bir işlevi, Anadolulu Ortodoksların maruz kaldıkları şiddet ve suç vakalarının İstanbul kamuoyuna aktarmak ve bu hadiselerin bilinir ve tanınır olmalarını sağlayarak bunların Anadolu Ortodoksları lehine bir sonuca ulaşmalarını sağlamaktı.

Yukarıdaki resmi ilânın gazetelere gönderilmesinin üzerinden henüz bir aydan az zaman geçmişken, *Anatoli*'nin 11 Kasım 1866 tarihli 1024 numaralı sayısında "Girit ahvalinden" bahseden bir makale dolayısıyla bir ay müddetçe yayımının durdurulmasını kararlaştıran Matbuat Kalemi tarafından gönderilmiş "buyrultu" yayımlanır. Buna göre: "Girit cezîresi ahvalinden bahs ile Devlet-i Âliye aleyhine taarwuz-u havi birtakım makalât-ı muzirre derç ve ilan olunmuş iduğine mebni Matbaat nizamnamesinin yigirmi yedinci bendi ahkâmınca" gazetenin bir ay müddetle tatil edilmesine karar verildiği duyurulur.[13]

Gazetenin bir ay tatil olmasına, bahsedilen sayıda *Levand Herald*'ın Girit meselesine dair bir makalesinin iktibas edilmesi neden olmuş gibi gözükmektedir. Bu makalede "milliyet ilkesinin" Avrupa'da giderek egemen olduğundan bahis ve Girit'teki isyana ilişkin aşağıda da yer alan kimi tespitler böylesi bir ceza verilmesine yol açmış olmalıdır:

"Girit ahalisinin başlıca meramı Yonanlılar ile birleşmek olub, ve şu ihtilala başlıca sebeb bu efkâr oldu-

Evangelinos Misailidis (1820 - 1890).

Gazeteci İbar, *Anadolulu Hemşehrilerimiz Kardaşlıklar ve Yunan Harfli Türkçe*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayıncılık, 2010

ğundan, cezire-i mezkure Yonanistane ilave olunmadıkca ihtilalin sonu gelmeyecektir."[14]

Gazetenin tatil edileceğini bildiren duyurunun hemen altında yer alan ve Evangelinos Misailidis imzasını taşıyan kısa notta *Anatoli*'nin Aralık ayının on beşinden itibaren tekrar yayınlanacağı ve bundan sonra daha dikkatli olunarak daha uygun davranılacağı okuyuculara bildirilir.[15] Misailidis'in gazetenin kapatılmasına ilişkin bu alttan alan tavrı, gazete, bir ay sonra yeniden yayımlanmaya başladığında "Girit meselesinden dolayı yanlış bir fıkra yazdığımızı ifade birle, bir mah müddetle Gazetamızı tatil ve bu suretle bizi tedip eyledi, sağ-u var olsun, dua ve sena itmekden başka bir deyeceğimiz yokdur" denilerek sürdürülür.[16] Misailidis, gazetesi ile hükümet arasındaki ilişkinin doğasını paternalist terimlerle izah ettiği yazısındaki belki yegâne yakınma sayılabilecek husus, cezanın "sair Gazetalar" gibi para cezasıyla sınırlandırılmayıp bir ay kapatma cezası verilmesidir.[17]

HIRİSTİYANLARA YÖNELİK ŞİDDET HADİSELERİ

Yukarıda ifade edildiği üzere *Anatoli* gazetesi Anadolulu Ortodoks cemaatler nezdinde sıkıntılarını ve taleplerini taşıyabilecekleri bir zemin işlevi görmekteydi. Gazetenin kendisi de hedeflediği ve temsil etmeye soyunduğu kitleyle bu türden bir ilişkinin tesisini teşvik etmekteydi. Gazetenin önemli bir işlevi, Anadolulu Ortodoksların maruz kaldıkları şiddet ve suç vakalarının İstanbul kamuoyuna aktarmak ve bu hadiselerin bilinir ve tanınır olmalarını sağlayarak bunların Anadolu Ortodoksları lehine bir sonuca ulaşmalarını sağlamaktı. Bu işleve dair bir örneği Fertek ahalisi ibaresini taşıyan 20 Ağustos 1866 tarihli mektup oluşturur. Mektupta Fertek'te yaşanan kolera salgını dolayısıyla belde kaymakamının dahi firar ettiği, dolayısıyla ahalinin ırzı ve mallarının tehlikeye girdiği vurgulanır. Mektupta yazıldığına göre üç ay önce Derviş Avraam adlı zatın evini geceleyin yedi sekiz eşkıya basıp 70–80 bin kuruşluk eşya çalmışlar ve kim oldukları belliyse de bu saldırıyı sorup soruşturan çıkmamıştır. Bundan cesaret alan eşkıyalar, kolera salgınından da istifade ederek on gün önce geceleyin Kara Lazaros'un evine girip burada bulunan Papa Athanasios oğlu Ağapios'un kızı Anastasia'ya tecavüz etmeye kalkışır. Buna rağmen kızın direnmesi ve yarattığı gürültüyle komşuları uyandırması üzerine eşkıyalar yakayı ele vermemek için kızın boğazını kesip vücudunun birkaç yerini yaralarlar. Anastasia, aldığı yaralar neticesinde olaydan dört gün sonra hayatını kaybetse de saldırganlardan birini, Hacı Ahmed Efendi'nin oğlu Hacı olarak teşhis eder. Bu kişinin anlattıklarındansa diğer iki saldırganın "Ak ağanın oğlu Şakir" ve "Viz Ali'nin oğlu Hüseyin" olduğu belirtilir. Mektuba göre bu mesele Niğde meclisinde neticeye bağlanamayacağından Konya Metropoliti Sofronios konuyu Konya valisi ve "İstanbol Patrikhanesi"ne tebliğ etmiş ve Bâb-ı Âli aracılığıyla gerekenin yapılmasını talep etmiştir. "Aşkıya korkusundan gice uykuya gündüz rahata hasret" Fertekliler de, "İstanbolda mukim hemşehrileri"ne yazarak ırz, namus, can ve mallarının korunması ne münasebetle olabilecekse bunu hükümetten talep etmelerini bildirirler.[18] Görüldüğü üzere Anadolu'daki Ortodoks Hıristiyan cemaatler tarafından *Anatoli* ve genel olarak Osmanlı Rum basını, sorunlarını daha geniş bir kamuoyuna duyurma ve bu yolla da kilise ve devlet mekanizmalarını kendi lehlerine olacak şekilde seferber etmenin bir aracı olarak görülmektedir.

Girit'te meydana gelen hadiseler, Anadolu'da Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasındaki ilişkilerde de gerilimlere neden olacaktır. Gazetede 16 Şubat tarihli yayımlanan habere göre Fota yortusu arifesinde, "asrı hazırın politikasına aşina olmayan bazı Islamlar" Konya Kilisesinin kapılarını "mıhlamışlar". Bunun üzerine Hıristiyanlar yetkililere haber vermiş ise de, "bir takım uygunsuz sözler" işitmişlerdir. Bunun üzerine durumu Bâb-ı Âli'ye bildirmesi için Konya Metropoliti Sofronios Efendi'nin aracılığına başvururlar. Haberde bu girişimlere ve olayların üzerinden bir aydan fazla zaman geçmesine rağmen hâlâ hükümete veya gazetelere haber veren olmadığı duyurulur.

Girit'te meydana gelen hadiseler, Anadolu'da Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasındaki ilişkilerde de gerilimlere neden olacaktır. Osmanlı Ordusu Girit'te Arkadi Manastırı'na hucüm ediyor, 1867.

Illustrated London News.

Yine aynı yazıda Ankara'da "hocadan bir zat"ın camide verdiği nasihatlerle "bazı cahillerin ayranını şişir"diğini ve bunların camiden dağıldıklarında Katolik Kilisesini taşladıkları bildirilir. Gazeteye göre hadiseler sadece bunlarla sınırlı değildir:

"Yahyalıda Despot döğerler, Konyada Kilse kapadırlar, Kayseride Kilse kapularına yafta yapıştırırlar, Ankarada Katolik Kilsesini taşlarlar, Adanada Ramazanda çıbık kahve içmeyin ve İslamlar gözü önünde taam itmeyin derler, İncesuda (...) (...) öğleyin karılar hamamında soyunur hâlâ Gazetalara derc itdirmezler ve kasap Hasan balının faslınca iş işten geçtikten sonra uyanırlar."[19]

Gazeteye göre bu tip hareketler "cehalet semeresi" olup, bunlara yeltenenlerin gereği gibi terbiye edilmeleri gerekir. Gazete "saltanat-ı seniyenin nizamat-ı hayriyesi" apaçıkken, yerel hükümet bunların icrasına memur iken, bu hareketlerin kanuna aykırı olduğunu vurgular. Ahalininse kardeş gibi geçinmekle mükellef olduğunun altını çizer:

"Bizler ise cümlemiz gerek İslam gerek milel-i gayrı müslime bir Allahın kulları bir Devletin tebaaları ve bir vatandaş olduğumuz takdirde, karındaş gibi geçinerek üç buçuğun yoluna bakmaya mecburuz. Ve hocalar ve ruhbanler daima ibadullahı muhabbet ve ittifakiyete teşvik-u tahrik itmeye borçludurlar."[20]

Gazetenin bir sonraki sayısındaysa Antalya'dan ulaşan 25 Ocak tarihli imzasız bir mektup aktarılır. Mektupta aktarılanlara göre "bazı edepsizler leylan bir Hristiyan hanesini ellerinde buçak bellerinde silah ile basarak" evdeki karı kocayı darp etmişler ve karının boğazındaki altınları da alıp gitmişlerdir. Mektubu yazan şahsa göre ertesi gün kaymakam Rıdvan Paşa'ya gitmişlerse de kendisi bu hadiseye "kulak asmamış"tır. Gazete mektubun imzasız olmasından ötürü tam metnini yayımlamadıklarını ifade eder. Üstelik gazete, mektupta aktarılanlar gerçek bile olsa ve Rıdvan Paşa "umur-i kumandada bazı mertebe kusur" etmiş bile olsa Antalya çorbacılarının bu durumu Bâb-ı Âli'ye ve gazetelere bildirmeleri gerektiğini vurgular çünkü aksi halde "yarın çorbacıların hanesini de" basacaklardır.[21]

Bir süre sonra gazetede yayımlanan küçük bir notta Bâb-ı Âli'nin valilere şiddetli mektuplar göndererek en ufak uygunsuzluk hâlinde valilerin mesul tutulacağını kendilerine bildirdiği duyurulur:

"Kayseriyede Kilse kapularına yapışdırdıkları yafta, ve Ankarade Katolik Kilsesini taşladıkları ve Konyade Rum Kilsesi kapusunu mıhladıkları, ve Niğde sancağında Yaylalıda Kayseriye Mitropoliti Episkoposuna olan hakaret içun Bab-ı Âlî tarafından eyalat valilerine şedid mektublar yazılmış, ve eğerçi en ufak bir uygunsuzluk zuhur idecek olur ise, nefsi valiler mesul tutulacaklar imiş".[22]

Yine gazeteye Adana'dan aktarıldığına göre İzmir gazetelerinde çıkan Adana'da vali paşanın Ramazan'da kilisenin çanlarının çalınmaması emri mübalağalı bir haberdir. Yapılanın kendilerinden ve Halep vilayeti valisi Cevdet Paşa'dan ruhsat tahsil

İlk resimli gazete *Ayine-i Vatan*'ın 26 Ocak 1867'de çıkan birinci sayısı ve çok geçmeden onun yerini alan *Vatan* (ilk sayı, 24 Mart 1867).

Alpay Kabacalı, *Başlangıcından Günümüze Türkiye'de Matbaa Basın ve Yayın*, Literatür Yayıncılık, 2000.

olmaksızın kiliselere çan takılmaması emri verilmesinden ibaret olduğu bildirilir.[23]

ISPARTA HADİSESİ

Gazetenin 22 Şubat 1867 tarihli nüshasındaysa Isparta'dan ulaştığı duyurulan bir yazının ilk kısmı yayımlanır. Yazıya göre Isparta'da "Mısır yazıya göre ayın beşinde Eğirdir kazasında civar kazalardan toplanmış "aşar emvalinden" zahirelerinin nakli ile meşgul bulunan 8–10 Ispartalı tüccar, bakır akçe tedavülünde yaşanan zorluklardan sorumlu oldukları gerekçesiyle "adeta telef" ve mallarını yağma etmek üzere "ahali-i İslam" arasında bir aydan beri gizlice "fitne" tezgâhlandığı aktarılır.[24]

Anatoli'nin (Şark gazetesi) muhtelif sayılarının ilk sayfaları.

Vatan*'daki yazıya göre* **Anatoli***'nin son iki sayısında "millet-i İslamiye üzerine Hıristiyanların buğz-u adavetlerini davet ider mufassal bir mektub"u, üstelik doğruluğu teyit edilmeden yayımlanmıştır.*

nuhas akçesinin" yasaklanmasından dolayı Osmanlı bakır sikkesinin dahi yasaklanacağı söylentisi sebebiyle ticaret olumsuz etkilenmiş ve birçok malın fiyatı artmıştır. Yazıya göre bahsi geçen durum herkesi ızdırap ve endişe içerisinde bırakmışken "ehali-i İslamden kendini bilmez bazı cühela makuleleri millet-i Hıristiyana sitem ve kahr-ı nazarle infial efkârına" kapılarak bu durumun sebebini Hıristiyan milletine atfeder. Yazıya göre Hıristiyanlarsa devletin sadık tebaasından olduklarının altını çizerek "saltanat-ı seniyenin kavanini şehinşahilerine ümid, ve beldemiz hükümet-i âlisine, ve ashab-ı dirayet ve feraset olan aza-i meclis ve ağalerimizin hamiyetine güvendiğimizden, asr-ı nazikide hiçbir dehşet, ve tasallut çekmeyecek"lerine itimat ettiklerini vurgularlar. Bu inanca rağmen kapanub ve kendilerinin darb olduğunu aslaca aramayarak" bir şekilde aralarından kaçırır, bazı tüccarlar da öldükleri düşüncesiyle oracıkta bırakılır. Kalabalık bununla da yetinmeyerek çarşıya ve hana hücum etmiş, burada bulunan tüccarlar ise korkularından odalarını kilitleyip gizlenmelerine rağmen kapıları kıran kalabalık buradaki tüccarı da darp edip zahire ambarlarını yağma eder. Yine tüccarların odalarında bulunan paralara da kalabalıkça el konulur. Aynı zamanda çarşıdaki bir kısım dükkân sahibi ve esnaf ve orada bulunan "fukaraden Nis ceziresi hristiyanlerinden niceleri" de darp edilir. Anlaşılan hadiseler burada da durmamış ve kalabalıktan bir bölümü Nis Adası'na dahi hücum eder ve "bazı Hıristiyan ve İslam hanelerini basub hayluce hasar" verirler.[25]

Gazetenin bir sonraki sayısında hadiselerle ilgili yazının devamı yayımlanır. Buna göre olayların hükümet tarafından haber alınması ve "milletimiz Dimogerondiası lihtiyar heyetil, ve kezalık Ermenian karındaşlerimiz" tarafından durumun yazılı olarak bildirilmesi üzerine bir meclis azası tayin edilir. Bu kişi kazaya varınca olaylara karıştığı gerekçesiyle 20–25 kişi derdest edilse de getirilenlerin ekserisi "baldırı çıplak ve zuafâ makulesi olduğundan", bir başka aza yanına bir kâtip tayin edilerek asıl faillerin bulunmasına çalışılırken, itham edilenlere "ibret-i nas" için prangalı halde çarşı süpürttürülür. Yazıyı kaleme alan "S. M. D." bu ça-

lışmalardan memnuniyetle bahsetse ve her ne kadar "hükümet tarafından tabib-i mahsuse tayin buyurulmuş ise de" Alanyalı Yakomi ve "Ermenianden hacı Boğos"un durumlarının halen kritik olmasının üzüntüleri artırdığından dem vurur. Yazısının sonunda tüccarların zararlarının tazminini ve "müttehimlerin" gereğince cezalandırılmaları gerektiğini vurgulayarak "merhamet-i padişahi, ve muhafaza-i Şehin şahiye muhtac" bulunduklarını vurgular. Yazar yazısını aksi halde "Patrikhanemizi dahi taciz etmeye mecbur olacağımızdan, inşallah keyfiyet oralara hacet bırakılmaksız efkâr-ı Şahane üzre temamı icrasına muvaffak olacağımızı ümid ederiz" diye bitirir. Bir bakıma bu satırlardan mektup yazarının, zararlarının karşılanmaması hâlinde hadiselerin Patrikhane aracılığıyla İstanbul kamuoyuna ve elbette oradan da uluslararası kamuoyunun dikkatine yansıyacağı uyarısında bulunduğuna hükmedilebilir.[26]

Yazının akabinde "Muharrir" imzasıyla Misailidis, bu "fıkranın mesuliyetini kabul itmeyerek" yayımladıklarını belirterek eğer yazılanlar doğruysa bunun "vahşiyet ve şekavet" anlamına geldiğini vurgular. Misailidis'e göre "dünya medeniyete meyl-ü muhabbet itmeye çalışur iken, bazı beldelerde hâlâ asr-ı mütevassıt vahşiliği eseri" görünmektedir. Fakat yazara göre aktarılanlar gerçeği yansıtmaktaysa hükümetin nizami bir tahkikat yürüteceğine de şüphe yoktur.[27]

MATBUATA DAİR: "HABER VERİCİ MUHBİRLER"

Gazetenin 16 Mart tarihli sayısındaysa *Vatan* gazetesinin birinci sayısında yirmi seneden beri Devlet-i Âliye ve milletine sadakatle hizmet etmekten geri durmamış *Anatoli* gazetesini Isparta'dan gönderilmiş yukarıda bahsedilen mektubu yayımladığı için hedef aldığı ilân edilir. Okurlara "*Anatoli* aleyhinde bir takım garazkârane mülahazat derci ile Devlet ve Milletin buğzuni hakk-ı acizanemizde davet" eylediği bildirilen gazeteye "icab eden" cevabın sonraki sayıda verileceği duyurulur.[28]

"VATAN Gazetasına Cevab" başlıklı bir sonraki sayıda yayımlanan yazıda anılan gazetenin *Anatoli* aleyhindeki yazısına yer verilir. *Vatan*'daki yazıya göre *Anatoli*'nin son iki sayısında "millet-i İslamiye üzerine Hıristiyanların buğz-u adavetlerini davet ider mufassal bir mektub"u, üstelik doğruluğu teyit edilmeden yayımlanmıştır. *Vatan*'a göre, "memalik-i mahruse-i şahanede milel-i muhtelifenin mizac-u telifi esbabının istihsaline canib-i saltanat-ı seniyyeden öteden beru kemal-i derece dikkat-ü itina buyurmakda oldığı halde" *Anatoli*'deki neşriyat, "Girit ihtilalinin" başlangıcından beri Rusya, Yunanistan ve Avrupa'nın değişik yerlerinde basılan birtakım gazetelerdeki devlet aleyhindeki değerlendirmeleri tekrarlamaktadır. *Vatan*'a göre bu türden güvenilir olmayan uydurma ve iftiraların yayımlanması Müslüman ahali aleyhinde kaba ifadelerin kullanılması aracılığıyla halkın tahrik edilmesi teessüf vericidir.

Vatan gazetesinin eleştirilerini sayfalarına taşıdıktan sonra *Anatoli*, bunlara yanıt vermeye girişir. *Anatoli*'ye göre gazeteciliğin gereği devlete, millete ve memlekete yani vatana hizmet etmektir. Bu hizmeti yerine getirmek için sadece haber yayımlamak veya okurlarını eğitmek yetmemekte, vatana kötülük edenleri eleştirmek, hayır işleyenleri de methetmek gereklidir. Dolayısıyla gazeteler adeta hükümete "haber verici muhbirler" oluşturmaktadır. Hükümet de gerekli tahkikattan sonra kötüyü cezalandırmalı, iyiyi de alkışlamalıdır.[29]

Anatoli'ye göre saltanat-ı seniyenin "memalik-i mahruse-i şahanede milel-i muhtelifenin mizaç-u telifi esbabının istihsalına öteden beru kemali derece dikkat-u itina buyur"duğu inkâr edilemez bir gerçektir ve kendilerinin bunu her nüshalarında ilan ettiklerini vurgular. Bununla birlikte bir kısım cahil ve edepsizlerin yaptıklarını ve "ehli fesadın tutulub mahbese yollandıklarını yazmak günah mıdır, millet-i İslamiye üzerine Hıristiyanların buğz-u adavetini davet itmek midir?" diye sormadan edemez. Gazeteye göre tam aksine bu "millet ve memlekete hizmet" etmektir.[30]

Öte yandan *Vatan*'ın bu tür haberlerin yabancı devletlerin Osmanlı aleyhine yalanlarından ve garezlerinden ibaret olduğuna ilişkin eleştirilerini de *Anatoli*'nin amacının halk arasında meydana gelen olayları aktararak

Karamanlı baba ve çocukları. Arkalarında "Mikraasia (Anadolu) Hatırası" yazıyor.

bunu araştırma yetkisi olanlara doğru ve yanlışı göstermek olduğunu, gazetenin bir çeşit "mütercim" olduğunu vurgulayarak yanıtlar. *Anatoli* buranın gazetelerinde Avrupa gazetelerinde çıkmış ve devletin lehinde veya aleyhinde olan bendleri tercüme ederek çirkin ve tekzip edilmesi gerekenleri tekzip ve çürüterek devlete hizmet ettiğini iddia eder.

Vatan'a göre gazetenin kendisince dahi güvenilir olmayan asılsız ve yalan sözler neşrine çalışması ve Müslüman ahali hakkında açık veya örtük birtakım kaba sözler ağza alınması aracılığıyla halkı tahrik etme anlamına gelmektedir. *Anatoli*'ye göre en nihayetinde Isparta'dan gelen mektubun gerçekleri aktarıp aktarmadığını bilmelerine imkân yoktur.

Eğer yazdıkları uydurmaysa kanunların gerektirdiği gibi cezalandırılmasını, yok eğer aktardıkları doğru ise mükafatlandırılması ve "gâvurları asacağız, keseceğiz deyu müdiri dahi döğen edebsizler Müsliman olmış, Hristiyan olmış, Yahudi olmış ibreti âlem içun, ve nizamat-ı hasene-i cariye ahkâmınca şediden tedib olınmalıdır da, işbu asrı maadalet hasrı padişahide şekavet ve vahşiliğin yürümediğini öğrensunler." Öte yandan "VATANA kalur ise, edebsizliği idenler Müsliman ise süküt itmeli, ve hasardide Hristiyanlara sükut iden yalancı, müfterisiniz demeli; Hristiyan ise, borılar ile, çağırub, bağırmalı, bu mudur adalet!!!" diye sorar.[31]

Anatoli'ye göre halkı Müslümanlar aleyhine tahrik etmek bir yana *Vatan*'ın kendisi "Hıristiyanlar ve İslamlar hakkında halkı tahrik" etmektedir. *Anatoli*'ye göre eşkıyayı korumanın kendisi hıyanetle eşdeğerdir. Herkesin yapması gerekenin vatandaşların ittifak ve düşünce birliğine çalışıp yabancı tahriklerine kapılmamak olduğunu bildirir. Öte yandan "vatan"da meydana gelen olumsuzluklar karşısında susmanın, bu olumsuzlukların türlü mübalağalarla Avrupa gazetelerine sermaye olması neticesini verdiğinin de altını çizer.[32]

Vatan gazetesi ikinci sayısında da *Anatoli* aleyhine yayın yapması üzerine gazetenin bir sonraki sayısında tekrar *Vatan*'a cevap verilir. *Vatan* bahsedilen sayısında *Anatoli*'yi yalan haber neşretmeyi ve gazeteyi şayia ve uydurmalarla doldurmayı adet edindiğini vurgular. *Vatan*'a göre *Anatoli*'nin muharriri kendi mizacına uygun ahmak aldatan tarzı yalanları yayımladıktan başka Saltanat-ı Seniyye lehindeki gazeteleri de çürütmeye çalışmaktadır.[33]

Anatoli ise "iki günlük gazeta"nın *Anatoli*'ye dil uzatmaya hakkı olmadığını, kendi okurlarının yirmi seneden beri gazete okuduklarından aldanma ihtimallerinin bulunmadığını belirtir. Misailidis, *Vatan*'a adeta bir yeniyetme muamelesi yapar.[34] Gazeteye göre Isparta Eğridir'de gerçekleşen dehşetengiz hadiseye dair haber yayımlamalarının sebebi Ispartalı "muteber ve mutemed zevat"ından imzalı ve mühürlü mektuplar almış olmalarıdır. Misailidis *Vatan*'ın bu vukuata dair elinde malumatı olmadığını belirterek bu eylemi gerçekleştirenlerle bir haberleşmesi olup olmadığı sorusunu sorar. Misailidis otuz yıldır vatan, devlet ve millet uğrunda çabaladıklarını buna karşılık emeklerinin semeresini göremediklerini iddia edecektir:

"Otuz seneden beru Gazetacılıkla meşgul olub, Vatanımız Devlet ve Milletimiz uğurunda elimizden dilimizden geldiği kadar çalışdık çabaladık bu yolda ihtiyar olduk, ve hatta mesele-i zailede (Kırım muharebesinde) medetkâran-ı Saltanat-ı seniyye düşmene karşı tob tüfenk ile mukabele eyledikleri, Anatoli Gazetası dahi kılıç tarzı kalem ile kavga eyledi, elbette bir mükâfat yakışur idi; teşekkür ideriz şimdi Vatan efendiye ki, Saltanat-ı seniyeye ihtar idiyor, inşallah himmetleri ile yakınen mükâfate müesser olurız."

Anatoli ve *Vatan* gazeteleri arasındaki bu polemiğin ne kadar sürdüğü ve nasıl bir neticeyle sonuçlandığını bilmemiz gazetenin elimizde bulunan 1867 tarihli nüshalarının yetersizliği nedeniyle mümkün değil. Yine de bu iki gazete arasındaki tartışmanın Osmanlı kamuoyunu yaratma ve yönlendirmede giderek daha etkin bir araç olarak ortaya çıkan basının rolü üzerine farklı algılayışlar hakkında söz söylememize olanak sağlıyor. *Anatoli* gazetesi ve Misailidis bir yandan temsil etme iddiası taşıdığı Anadolu Ortodokslarının karşılaştığı sorunları İstanbul kamuoyu ve devlet yetkililerinin dikkatine taşıma gayreti içinde olacaktır. Bunu yaparken Tanzimat ideolojisinin yarattığı çerçeve içinden konuşacak ve bu anlamda hem cemaatine hem de daha genel Osmanlı milleti ve devlete hizmet ettiği iddiasında bulunacaktır. Misailidis'e göre basın, devletin "parasız dellallarıdır" ve ülkede meydana gelen olumsuz hareketleri haber vererek devlete "sadakatle hizmet itmış olurlar". Bundan dolayı "Anatolılı hemşehrileri"ne yani okurlarına her daim "cehalet mahmurluğundan" ayılmaya ve kanun dışı hareketler meydana gelince hükümete müracaat etmelerini ve "ibret-ül alem içun" olayları gazetelere bildirmelerini salık verecektir.[35] Misailidis'e göre basının devlete sadakatinin göstergesi, onun olaylara dair gerçekleri ortaya çıkararak devlet görevlilerinin bu gerçekler ışığında hareket etmelerini sağlamakla ölçülmelidir. Bu anlamıyla Misailidis'e göre basının devlete sadakati onun hadiseleri olabildiğince çıplak biçimde aktarmasıyla ölçülebilir.

Tüm bunlara rağmen devlete sadık olmakla birlikte aydınlanmış ve bağımsız bir basının mevcudiyeti ve gelişimi Osmanlı koşullarında giderek daha güç hale gelecektir. 1867 yılında gerek Girit meselesi gerekse de Âli Paşa'nın iktidarına yönelik özellikle Yeni Osmanlılar tarafından yönlendirilen eleştiriler, paşayı basının faaliyetini daha sıkı denetleme ve gazete kapatmayı kolaylaştırmaya dönük kendi adıyla anılan bir kararname (Kararname-i Âli) oluşturmaya sevk edecektir. II. Abdülhamid rejiminin tesisiyle birlikteyse basın iyice devletin kontrolü altına girecek ve *Anatoli* gibi gazeteler bu yeni koşullara ayak uydurmak zorunda kalacaklardır.

STEFO BENLİSOY
İSTANBUL TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ BÖLÜMÜ

DİPNOTLAR

1 Bu hususta genel bir değerlendirmeleçin bkz. Evangella Balta, "Karamanlı Press, Smyrna 1845 – Athens 1926". Oktay Belli, Yücel Dağlı, M. Sinan Genim (eds) *İzzet Günday Kayaoğlu Hatıra Kitabı Makaleler* (İstanbul: Türkiye Anıt Çevre Turizm Değerlerini Koruma Vakfı, 2005) 27-33.

2 Evangelinos Misailidis için bkz. Ioannis Polyvios, "Evangelinos Misailidis", *Terakki*, sayı 4, 30 Haziran 1888, 54-58; I. Limnidis, Μιχαηλιτικόν Ημερολόγιον ο Αστήρ 1913. (Dersaadet: Protopapa and Sas, 1912) 178-172 ve *Anatoli*, N. 4292, 05-02-1891.

3 *Anatoli* hakkında iki yakın zamanlı çalışma için bkz. Foti Benlisoy & Stefo Benlisoy, "Reading the identity of 'Karamanli' through the pages of *Anatoli*" in *Turcologica 83 Cries and Whispers in Karamanlidika Books*, ed. Evangella Balta & Matthias Kappler (Harrasowitz Verlag: Wiesbaden 2010) 93-108; Şehnaz Şişmanoğlu Şimşek, "The *Anatoli* Newspaper and the Heyday of the Karamanli Press" in *Turcologica 83 Cries*

and Whispers in Karamanlidika Books, ed. Evangelia Balta & Matthias Kappler (Harrasowitz Verlag: Wiesbaden 2010) 109-123.

4 Misalidis gazete Anadolu ahalisine seslenecekğinden ona *Anatoli yani Havadisname-i Şarkiyye* adını vermeyi kararlaştırdıklarını aktarır. *Anatoli*, N. 29, 07-09-1851.

5 Gaeteyi günlük olarak yayımlama girişimleri 1868, 1876 ve 1891 yıllarında yaşanmışsa da bu girişimler mali sorunlar nedeniyle başarısızlığa uğramıştır.

6 "İşte kâffe-i Anatolıda ve Rumelide bulunan hayırhah müşterilerimiz bunlar olup, yekûnü 125 esamidir. Anatolıda ise Anatoli Gazetasını okumaya mecbur en akal 120 000 nüfus çıkabileceği cümlenin malûmu olmağın bu hisabda bin nüfusda bir âdem Gazeta almış oluyor," *Anatoli*, N. 1049, 26-01-1867.

7 "Anatoli cümle Anatolulu hemşehrilerimizindir, bizarada lakat bir alâtız, ve herkim işbu Anatolinin ilerulemesine gayret iderse, bilun Anatolunun şerefine gayret itmiş olur". *Anatoli*, N. 82, 09-1852.

8 Bu isyan hakkında bkz. M. S. Anderson, *The Eastern question, 1774–1923: A study in international relations*, (London: Macmillan, 1972) 159–162 ve James J. Reid, *Crisis of the Ottoman Empire Prelude to Collapse 1839-1878*, (Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2000) 212-225.

9 Eugene Rogan, *The Arabs A History*, (London: Penguin Books 2012) 112–121.

10 Niteklm Girit'teki isyan hareketi de, sadrazam Âli Paşa'nın 1867 sonbaharında yaptığı uzun ziyaret neticesinde bastırılması sonrasında adanın vilayet sistemine geçmesi ve Hıristiyanlara yerel yönetimde daha fazla temsil olanağı sağlayan hususi bir statü elde etmeleriyle sonuçlanacaktı. Roderic H. Davison, *Reform in the Ottoman Empire 1856–1876* (Princetone: Princeton University Press, 1963) 234.

11 Osmanlı hükümetlerinin yabancı ve özellikle yeni gelişmekte olan Osmanlı basınına yönelik tutumuna ilişkin bkz. Roderic H. Davison, "How the Ottoman Government Adjusted to a New Institution: The Newspaper Press", *Nineteenth century Ottoman diplomacy and reforma* (Istanbul: Isis Press, 1999) 361–370.

12 "Devlet-i Âliye mülkinde basılan gazetalar mebahis hahsane hududi dâhilinde bu mertebe serbesti bahş itmiş olan nizamnamede matbuatça her türlü tecavüzatı dahi tasrih ve bunlara dair mücazat-ı şedide tayin itmiş olduğundan, işbu nizamın icrasında mümkin olduğı kadar isbat-ı itidal buyurmuş ise de, bazı Gazetalarını bi mehaba mütecasir oldukları harekate karşu gerek muharrirlerinin eseri olan ve gerek ecnebi Gazetalarından nakleri derc olunan beyitlerin dair nizamnamenin havi olduğu mevad-ı cezaiei ihtar ile tayin eylediği varife dairesine davet ider." *Anatoli*, N 1018, 23-10-1866.

13 *Anatoli*, N. 1031, 27-11-1866.

14 *Anatoli*, N. 1024, 25-10-1866.

15 "Şu tarih maddesi eseflmizi mucib olmuş ise de, emr-i âliye imtisalen Gazetamızın Dekemvriosun [Aralık] on beşinden itibarençıkarılmaya başlayacağı ve bundan böyle dikkat olınarak, daha layıklı olacağı hayırhah müşterilerimizin malûmleri ola" *Anatoli*, N. 1032, 27-11-1866.

16 *Anatoli*, N. 1033, 15-12-1866. Öte yandan Misalidis, gazetesi kapatılıp kendisi de anlaşıldığı kadarıylakırkgün hapisyatmasına rağmen hemşerilerinden/okurlarından yeterli destek görmediğinden yakınmaktadır: "Anatoli Gazetası müellifi 40 gün mahbus ve bir ay tatil oldu, hal-u hatırını sual itmek için olsun yanına oğramadıkları har taraf olsun, şimdi bir ay tatil itti deyu bazı müşterileri özür beyan ider, de gidi vatanperverlik deeeel Anatoli Gazetası müellifi kimin yüzünden mahbus ve tatil olduğuni hesab itmek yok mu?" *Anatoli* N. 1044, 14-01-1867.

17 "Her ata sevdiği veledini terbiye ider, Saltanat-ı seniyye Anatoli Gazetasının şu memalik-i mahrusede bu yolda ibtida ihdas olmuş Gazeta olup, 30 seneden beru Milk ve Millete ne raddelerde hidmet ifdiğini tanımaz mı? Elbette ve pek muhabbetinden naşı şirazeden çıkacağ ande ara sıra şamar urur, bir bu tavrını bet muamele mi ad itmeliyiz estağfurullah! [...] Biz Devletin evladı sayılırız, kamçı yedikçe, daima kolluğuna sokulmaya borçluyuz inşallah bundan sonra kamçı yemeye şayan kusurdan ictinab ilderek, gerek Devleti ve gerek Milleti hoşnud itmeye sayu gayret ideceğiz." *Anatoli*, N. 1033, 15-12-1866.

18 *Anatoli*, N. 1003, 06-09-1866.

19 *Anatoli*, N. 1058, 16-02-1867.

20 *Anatoli*, N. 1058, 16-02-1867.

21 *Anatoli*, N. 1059, 18-02-1867.

22 *Anatoli*, N. 1064, 02-03-1867.

23 *Anatoli*, N. 1070, 16-03-1867.

24 *Anatoli*, N. 1066, 07-03-1867.

25 *Anatoli*, N. 1066, 07-03-1867.

26 *Anatoli*, N. 1067, 09-03-1867.

27 *Anatoli*, N. 1067, 09-03-1867.

28 *Anatoli*, N. 1070, 16-03-1867.

29 "Devlet-ü millet ve memleketine ki, icmalı VATAN dimekdir, fedakârane hidmet itmekdir bu hidmetin ifasına, yalnız neşr-i havadis ve maarif kifayet itmeyub, VATAN-ı umumiye kölülük idenlerin kadht, ve hayır ve hasenat eyleyenlerin medhi dahi gerekdir; bu ecilden gazetalar bedhah ve hayırhahanı VATANI hükümet-i seniyeye habervirici muhbirler olub, hükümet tahkikat-ı lâzımeden sonra, kötüyi teedib, ve eyuyi Tahsin eyler. Gazetacılığın faraızı gazetaların mufessal dua ve senaler ve bir takım elkab ile doldırılması değildir." *Anatoli*, N. 1071, 18-03-1867.

30 *Anatoli*, N. 1071, 18-03-1867.

31 *Anatoli*, N. 1071, 18-03-1867.

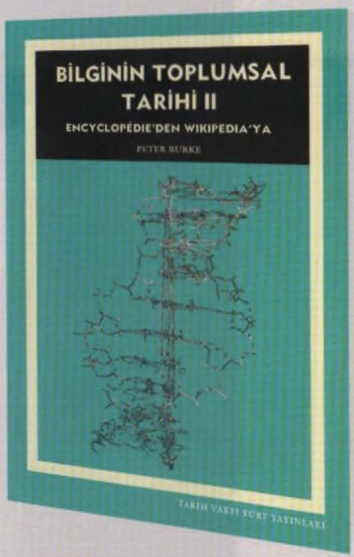
32 *Anatoli*, N. 1071, 18-03-1867.

33 *Anatoli*, N. 1071, 21-03-1867.

34 "Yohsa Vatan kendusini Saltanat-ı seniyenin hayırhahı olan Gazetaların sırasına nı vaz eyledi? Dur bakalım ay efendim.... Yahya ensin, dün belko bugün elendi olur mu? Biz otuz senedir çalışıyoruz da bu isme nail olamayoruz αυτός τούος [bu kim?] daha dun çıkmakle ebleh firibane tarz ile halkı aldatmak mı isteyorsun?" *Anatoli*, N. 1072, 21-03-1867.

35 *Anatoli*, N. 1058, 16-02-1867.

Bilgi tarihi ve bilgiyi üretmenin yöntemlerine dair çağlar boyunca epeyce kafa yorulduğu biliniyor. Fakat yüzlerce yıllık deneyim ve tartışma sonunda ulaşılmışolan sonuçların, günümüzde bilgi toplumu diye adlandırılan süreçte, kabaca son yirmi yıldır çatladığı ve değiştiği izleniyor. Çok açıktır ki, bilgi derleme, tasnif, depolama, araştırma, bilgiye ulasım ve sunma hakkındaki öğrendiklerimiz dlgital teknolojeye bağlı olarak artık neredeyse kullanımdan düştü sayılır. Bilgiye erişim konusunda insanın ihatasını zorlayan hız konusunda ise, Ansiklopedi çağının başındakinden daha derin bir kırılma süreci yaşanıyor. Üstelik günümüzde yaşanan değişimin sonuçlarını görebilmek için ansiklopedi çağındaki kadar uzun süre beklemek de gerekmiyor. Diğer taraftan bilgi teknolojisindeki akıl almaz buluşlar ve bunun avuç içine sığabilen alettere uygulanması nedeniyle, bilgiye ulasma ve bilgi üretimi konusundaki kabul edilmiş çalışma metodları, köklü bir şekilde çok başka bir kalıba dökülüyor. Aynı zamanda, bir şaniye daha fazla beklemeye tahammüllü olmama beklentisiyle donanmış sıradan kullanıcılar ve yeni araştırmacı tipi, eskinin derviş sabrıyla donanmış müdekkikleriyle zorunlu olarak replace ediliyor. Burke, daha önce birinci cildi Tarih Vakfı Yurt Yayınları arasında Gutenberg'den Diderot'ya Bilginin Toplumsal Tarihi adıyla çevrilen ve yayınlanan önemli çalışmasının ikinci cildinde bütün bu süreci gözler önüne seriyor. İkinci cildin alt başlığından anlaşılacağı üzere, Encyclopédie'den (1751-66) Wikipedia'ya (2001) kadar gerçekleşmiş olan değişiklikler hakkında genel bir yorum sunuyor.

MYRA

Vakıf Merkezi
Zindankapı Değirmen Sokak No:15 Eminönü / İstanbul
T (212) 522 0202 F (212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr / info@tarihvakfi.org.tr

Ankara İrtibat Bürosu
Selanik Caddesi Tankut İş Merkezi No:82/3006420 Kızılay-Ankara
T (0312) 42405 10 / 4240050

TARİH VAKFI

TİP KONGRELERİ, KÜRT SORUNU VE E. J. HOBSBAWM

ZAFER TOPRAK

12 Mart ertesi TİP yargılamaları sürerken bir tür gayrı resmi "müdahil bilirkişi" sıfatıyla ünlü tarihçi Eric Hobsbawm'dan görüş istenmişti. Hobsbawm'ın cevabı mektubun çevirisi bugün Tarih Vakfı TİP Arşivi'nde saklanıyor. Mektup Hobsbawm'ın bir dünya tarihçisi olarak Türkiye'deki gelişmeleri ne denli yakından izlediğini kanıtlıyor.

10 Ekim 1965 seçimlerinde 15 milletvekili çıkaran TİP'in genel başkanı Mehmet Ali Aybar İstanbul Spor Sergi Sarayı'nda seçim toplantısı esnasında.

Cumhuriyetin 75 Yılı, 2. cilt, 1999, İstanbul, YKY

1961 yılında kurulan TİP başlangıçta sendikacıların etkin olduğu bir siyasal örgüttü. Kurucu sendikacılar Mehmet Ali Aybar'ı genel başkanlığa davet etmişler. 1962 Nisan ayında yapılan tüzük değişikliği ile TİP sosyalist bir çizgiye girmişti. 9-10 Şubat 1964'te İzmir'de yapılan I. Büyük Kongre ile birlikte kamuoyu TİP'i tanımış oldu. Bu kongrede "kafa işçileri" ile "kol işçileri"nin partideki ağırlıkları ana sorunlardan birini oluşturdu. Her iki kökenden gelenlerin eşit bir biçimde temsili söz konusu olmuşsa da parti içinde ilk uzlaşmazlık bu konuda belirmişti. 20-24 Kasım 1966'da Malatya'da toplanan II. Kongre'nin gündeminde ise "milli demokratik devrim" ya da "sosyalist devrim" tartışması yer aldı. Parti içinde derin görüş ayrılıklarına neden olan bu ikilemin özü Türkiye'de ilerici hareketin öncülüğünün kimler tarafından yapılacağıydı.

Bu arada 1965 seçimlerinde, TİP "milli bakiye" sisteminden yararlanarak % 3 oyla Meclis'e 15 milletvekili göndermişti. Bu beraberinde "parlamentarizm" ve pasifizm sorunlarını getirmişti. MDD'ci kanat, demokrasi mücadelesinin anti-emperyalist mücadeleden ayrılamayacağı, "anti-kapitalist mücadele"nin henüz erken

Behice Boran, Tarık Ziya Ekinci ve TİP'lilerle birlikte Doğu Mitingleri'nde. Batman 1967.

Lice'den Paris'e Anılarım, Tarık Ziya Ekinci, 2010, İstanbul, İletişim.

olduğunu ileri sürüyordu.Türkiye azgelişmişti; dışa bağımlı bir burjuvazisi vardı; büyük toprak sahipleri egemendi. Bu nedenle Avrupa'dakilere benzer bir sosyalist partinin şansı olamazdı.

1967 yılından itibaren TİP'in yerel örgütleri Doğu Anadolu illerinde "Doğu Mitingleri" düzenlediler. Silvan, Diyarbakır, Batman, Hakkâri, Siverek ve Lice'deki mitinglere TİP yöneticileri, yörelerin Kürt aydınları Kürt kökenli üniversiteli aydınların kurdukları Devrimci Doğu Kültür Ocakları (DDKO) ve Fikir Kulüpleri Federasyonu - daha sonra Dev-Genç - Doğu Mitingleri'nde aktif rol oynadılar.

MALATYA KONGRESİ VE DOĞULULAR

1966 Malatya Kongresi, ilk kez "Doğulular"ın da boy gösterdikleri bir toplantıya dönüşmüştü. MDD'ye karşı, sendikacılar, "Doğulular" Mehmet Ali Aybar, Behice Boran ve Sadun Aren'in başını çektiği aydınlara omuz vermişlerdi. Kongre kararı o güne değin Türkiye'de herhangi bir sol partinin ortaya koymakta cesaret edemediği bir sorunu kâğıda geçiriyor, TİP'in "emekçi halkımızın, sosyalist aydınlarımızın, her ana davamızda olduğu gibi, maddî ve manevî alanda sömürülen Doğu'nun meselelerini de çözmek için birleşecekleri yegâne siyasi kuruluş olduğunu vurguluyordu. Türkiye'de sanayileşmenin ön safta yer aldığı "kapitalist olmayan bir düzen"in inşası kaçınılmazdı. Bunun için emekçiler ve sosyalist aydınlar ırk, dil, din ve mezhep farkı gözetmeksizin bir araya gelmeliydiler.

1967 yılından itibaren TİP'in Doğu'daki yerel örgütleri Doğu Anadolu illerinde "Doğu Mitingleri" düzenlediler. Silvan, Diyarbakır, Batman, Hakkâri, Siverek ve Lice'deki mitinglere TİP yöneticileri, yörelerin Kürt aydınları - ki bunlar arasında 1965'te Diyarbakır'da gizli olarak kurulan Kürdistan Demokratik Partisi'nin (KDP) Kürt milliyetçisi yöneticileri de vardı - Ankara ve İstanbul'da Kürt kökenli üniversiteli aydınların kurdukları Devrimci Doğu Kültür Ocakları (DDKO), keza üniversite bünyelerinde faal olan Fikir Kulüpleri Federasyonu - daha sonra Dev-Genç - Doğu Mitingleri'nde aktif rol oynadılar.

9-12 Kasım 1968'de Ankara'da toplanan III. Kongre TİP içerisinde önemli bir yol ayrımının başlangıcı oldu. Bir yanda Mehmet Ali Aybar, öbür yanda Behice Boran ve Sadun Aren yer alıyordu. O sırada Prag Baharı da bu ayrışmada önemli bir rol oynadı. Aybar'ın Sovyetler Birliği'nin Çekoslovakya'yı işgalini kınaması ve "güleryüzlü", "hümanist" bir sosyalizmden yana olduğunu açıklaması, parti içerisinde büyük tepkilere neden olmuştu. Buna rağmen Aybar kanadı seçimleri rahatlıkla kazandı. Bir önceki kongrede görülen uyum çözüldü. Ama yine de TİP'in "Doğu Meselesi"nde görüşleri giderek netleşiyordu. Kongre kararları "Anayasamızın vatandaşlar arasında dil, ırk, siyasi düşünce, felsefi inanç, din ve mezhep ayrımı gözetilmeyeceğini ve kanun önünde eşit bulunulduğunu belirten ilkesine karşın, Kürtçe ve Arapça konuşan vatandaşlarımızın bundan dolayı horlanmalarını, ezil-

TİP'in ilk kongresinde Mehmet Ali Aybar solda önde, ikinci sırada ortada Behice Boran.

Cumhuriyet'in 75 Yılı, 2. cilt, 1999, İstanbul, YKY.

Behice Boran'ın savunmasını bilimsel temellere oturtması, mahkemede hemen herkesçe ilgiyle ve hayranlıkla izleniyordu. Hatta Boran'ın sözü bittiği zaman hâkim "sizi tanımak şerefi de sizi yargılamak bedbahtlığı da bize nasip oldu" demişti. Tabii bu sözünden dolayı söz konusu hâkim bir celse sonra görevden alınmıştı.

melerini, ikinci sınıf vatandaş muamelesi görmeleri"ni kınıyordu. Evet, Doğu ve Güneydoğu sorununun çözümünde ekonomik ve sosyal köklü kararlar alınmalıydı; ama bunlarla birlikte psiko-sosyolojik faktörler de göz önünde bulundurulmalıydı.

29-31 Ekim 1970'te Ankara'da toplanan TİP'in IV. Büyük Kongresi ile yeni bir dönem başlıyordu. Bu kongrede Behice Boran genel başkanlığa seçilmiş ve Türkiye'de bu göreve gelen ilk kadın siyasetçi olmuştu. Mehmet Ali Aybar, milletvekili oluşu nedeniyle kongrenin doğal delegesiydi. Ama kongreye katılmamıştı. Doğulu aydınlar, çeşitli eğilimlerin temsil edileceği bir genel yönetim kurulu oluşturulmasını önermişlerdi, ama son kertede yönetime gelen Boran-Aren ekibi bu öneriye sıcak bakmamıştı. Buna karşın IV. Büyük Kongre'de TİP'in "Doğu Sorunu"na bakışında belirgin bir netlik oluşmuştu. Kongrede kabul edilen kararlarda, Devrimci Doğu Kültür Ocakları (DDKO) ve TİP'li "Doğulu" gençler etkili olmuşlardı. Kongre sırasında Türkiye'nin Doğu'sunda "Kürt halkı"nın yaşadığı ve bu halk üzerinde zaman zaman "baskı, terör ve asimilasyon" politikaları uygulandığı söylenmiş, "Doğu Sorunu"nun sadece bir bölgesel kalkınma sorunu olmadığı vurgulanmıştı. Bu doğrultuda "Kürt halkını anayasal vatandaşlık haklarını kullanmak ve diğer tüm demokratik özlem ve isteklerini gerçekleştirmek yolunda mücadelesi"nin destekleneceği kaydediliyordu. TİP için, "sosyalist devrim mücadelesi"nin tabanında tek bir "devrimci dalga" olmalıydı. Kongre sırasında sık sık "Doğu'da özgürlük", "Halklara özgürlük", "Kahrolsun şovenizm" sloganları atılıyordu. Nitekim yapılan görüşmeler sonunda komisyonun hazırladığı karar tasarısında "Kürt ve Türk sosyalistleri parti içinde omuz omuza" çalışmaları gerektiği cümlesi yer alıyordu. Böylece, TİP, o günlerde hâlâ bir tabu olarak nitelenen "Kürt Sorunu"na dikkat çekmiş, bu arada bir siyasal risk göze almıştı. Güneydoğu'da Kürdistan Demokratik Partisi'nin etkisi giderek artıyordu. TİP bunu göz ardı edemezdi. Kürt sorununda daha etkin bir rol oynanmadığı takdirde Kürt halkı milliyetçi bir bataga saplanabilirdi. TİP'in kararında Güneydoğu halkının sosyalist bir çizgiye çekilme kaygısı önemli bir rol oynuyordu.

12 MART VE KÜRT SORUNU

12 Mart 1971 Muhtırası TİP için büyük bir darbe olacaktı. 12 Mart rejiminin getirdiği yasaklamalarla genel başkan ve yöneticilerinin tutuklanması sonucu Türkiye İşçi Partisi fiilen çalışamaz konuma sokuldu. Kısa bir süre sonra, 11 Haziran 1971 günü Türkiye İşçi Partisi'nin tamamen kapatılması istemiyle Anayasa Mahkemesi'nde dava açıldı. TİP hakkındaki dava Siyasi Partiler Kanunu'nun siyasi partilerin, Türkiye Cumhuriyeti'nin ülke bütünlüğünü bozmak amacı güdemeyeceklerini hükme bağlayan 87. maddesi ile siyasi patilerin Türkiye

Cumhuriyeti üzerinde milli veya dini kültür farklılıklarına yahut dil farklılığına dayanan azınlıklar bulunduğunu ileri süremeyeceğini, siyasi partilerin, Türk dilinden ve kültüründen gayrı dil ve kültürleri korumak ya da geliştirmek veyahut yaymak yoluyla Türkiye Cumhuriyeti üzerinde azınlıklar yaratarak millet bütünlüğünün bozulması amacı güdemeyeceklerini hükme bağlayan 89. maddeye aykırılık iddiası ve suçlamasıyla açılmıştı.

Parti yönetimi "Türkiye'nin doğusunda Kürt halkı yaşıyor" dediği için, "millet bütünlüğünü bozmak suçu"ndan yargılanıyordu. Mahkemede genel başkan sıfatıyla ilk olarak Behice Boran sorguya alındı. Behice Boran sosyologdu, savunmasında da önemli ölçüde bilimini konuşturuyordu: Millet kavramı ancak çağdaş toplumlar için kullanılabilirdi. Bunun için millet tarihi bir kategoriydi. Yeniçağlarda, Batı'da ve daha sonra diğer toplumlarda, kapitalist sosyo-ekonomik sistemin meydana gelmesi ile birlikte millet denilen topluluklar oluşmuş, "milli devlet" denilen devlet şekilleri, milli nitelikteki devlet ortaya çıkmıştı.

Millet olmak için dil birliği, kültür birliği önemliydi. Tarih birliği, bir toprak parçası üstünde bir arada yaşama milletin oluşumunda önem arz ediyordu. Kapitalizm öncesi kavimler de böyle yaşamış ama millet olamamışlardı. Türkiye'de de millet son asrın ürünüydü. Behice Boran savunmasını şu satırlarla sürdürüyordu: "Türkiye Misak-ı Millî hudutları içinde, Türkiye Cumhuriyeti olarak meydana geldiğinden beri hızlı bir kapitalistleşme süreci içerisindedir. Bu kapitalistleşme süreci son yirmi yıl zarfında bilhassa artmıştır. Yani Türkiye'nin bugün hukuk kurallarında ve emellerinde, amaçlarında öngörülen milli birlik ve bütünlüğü perçinleyecek, üstüne düğüm vuracak ve istikrarlı ve sürekli yapacak objektif, gerçek temeller, sosyolojik temellerle oluşmaktadır. Ne var ki temelde bundan 30-50 yıl öncesine nispetle birliği ve bütünlüğü daha perçinleyecek objektif toplumsal gelişmeler meydana gelirken, bunu aksatan, bunu sosyo-psikolojik düzeyde, yani gönüllerde ve iradelerde oluşmasını engelleyen birtakım eğilimler de belirmiş ve bu eğilimler de işte bizim mücadelesini yaptığımız anayasanın 'dil, din, mezhep, felsefi inanç ve saire ayırımı gözetilmeksizin herkes kanun önünde eşittir' demesine rağmen doğudaki Kürtçe konuşan yurttaşlara hatta daha az ölçüde Alevi olan toplumuna ayırım gözeten muamelelerin yapılması, baskı ve şiddet unsurlarının uygulana gelmiş olması ve anayasanın öngördüğü eşitliğin ve özgürlüğün hayata geçmemiş olmasıdır."

Toplumsal ve siyasal hareketler toplumun nesnel koşullarından, ihtiyaçlarından doğardı. İnsan bilinci bu nesnel durumlara ve gelişimine göre şekillenirdi. Mahkemenin kararı her ne olursa olsun, bu gerçekler er geç su yüzüne çıkacaktı. Behice Boran'ın savunmasını bilimsel temellere oturtması, mahkemede hemen herkesçe ilgiyle ve hayranlıkla izleniyordu. Hatta Boran'ın sözü bittiği zaman hâkim aynen "sizi tanımak şerefi de sizi yargılamak bedbahtlığı da bize nasip oldu" demişti. Tabii bu sözünden dolayı söz konusu hâkim bir celse sonra görevden alınmıştı.

ANAYASA MAHKEMESİ VE KAPATMA KARARI

Anayasa Mahkemesi, dava sonunda verdiği kararda 87. maddeye aykırılık görmemiş, ancak TİP'in IV. Büyük Kongresi'nde, Türkiye'nin doğusunda Kürt halkının yaşamakta olduğunu belirterek, partinin Kürt konusundaki tavrını açıklayıcı kararını, Siyasi Partiler Kanunu'nun 89. maddesine aykırı bulmuştu. Nitekim partinin kapatılması kararının sonuç bölümünde "Anayasa'ya aykırı davrandığı anlaşılan Türkiye İşçi Partisi'nin, Anayasa'nın 57.ci maddesi, Siyasi Partiler Kanunu'nun 89.cu maddesi ile 111.ci maddesinin iki sayılı bendi uyarınca temelli kapatılmasına... " satırları yer alıyordu.

Anayasa Mahkemesi'nde görülen dava siyasi bir davaydı. Partiyi kapatmak için kırk günlük bir yargılama yetmişti. Ancak, gerekçeli kararın açıklanması aynı hızla gerçekleştirilememişti. 11 Haziran-20 Temmuz arası görülen davanın gerekçeli kararı parti kapatıldıktan beş buçuk ay sonra, 6 Ocak 1972 tarihinde yayınlanabilecekti. Behice Boran'a göre davanın hukuk yanı değil, siyasal yanı ağır basıyordu. Bu yüzden de dava hukuk düzeyinde bir türlü tutarlı, sağlam bir zemine oturtulamıyordu. İddia makamı, mahkeme, Askeri Yargıtay Dairesi ve Daireler Kurulu birbiriyle çelişik, birbirini eleştiren görüşler ve gerekçeler ileri sürüyorlardı. 12 Mart düzeninin herhangi bir sosyalist partiye tahammülü yoktu. TİP'in ve onun temsil ettiği sosyalist hareketin tasfiyesi kaçınılmazdı.

Başta Mehmet Ali Aybar olmak üzere kimi sosyalist çevreler TİP'te Kürt sorununun zamansız gündeme getirildiğini ileri sürdüler ve partinin kapatılmasında Behice Boran'ı birinci derecede sorumlu tuttular. Bu görüşler ilk bakışta haklı serzenişler gibi gözükse de, IV. Büyük Kongre'de alınan kararlar, "Doğu'da insanlar asimile ediliyor, asimilasyon uygulanıyor" denmiş olması işin bahanesiydi. 12 Mart rejiminin TİP'e tahammülü yoktu.

TİP'in 20 Temmuz 1971'de Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmasını Genel Başkan Behice Boran ve diğer parti yöneticilerinin yargılanması izledi. 26 Temmuz'da Ankara 1 no'lu Sıkıyönetim Mahkemesi'nde dava açıldı. Ancak TİP Siyasi Partiler Kanunu'nun 89. maddesine göre kapatılmışken, 1 no'lu Sıkıyönetim Mahkemesi'nde TİP yöneticileri farklı bir gerekçeyle yargılanacaklardı. İddianamenin özü şuydu: Sosyal bir sınıfın diğer sosyal sınıflar üzerindeki tahakkümünü tesis etmek, sosyal sınıfları ortadan kaldırmak, memleket içinde müesses iktisadi ve sosyal temel nizamları devirmeye matuf cemiyet kurmak, bu cemiyetin faaliyetini tanzim, sevk ve idare etmek, IV. Büyük Kongre karar tasarısı ile Türk milletini komünizme meylettirmek için bu yolda komünizm propagandası yapmak, milli duyguları kısmen veya tamamen kaldırmaya matuf

cemiyet kurup cemiyetin faaliyetlerini tanzim, sevk ve idare etmek, IV. Büyük Kongre karar tasarısı, "Faşizme Hayır", "Faşizme Karşı Birleşelim" adlı bildirilerle Kürtçülük propagandası yapmak, cemiyetin muhtelif sınıflarını tehlikeli şekilde kin ve adavete tahrik ile halkı suç işlemeye teşvik etmek...

Bu arada hukuk tarihinde benzeri olmayan bir uygulamayla karşılaşıldı. Duruşma devam ederken 6 Ekim 1971 günü Behice Boran ve on sekiz arkadaşı tahliye edilmişlerdi. Tahliye ertesi gelip teslim olmayan beş kişi, tutuklu olanların tahliyesini görünce gelip teslim oldular. Avukat Necla Fertan mahkemede gelip teslim olanların da tahliye edilmeleri gerektiğini vurgulaması üzerine, onların da aynı suçtan yargılandıklarını, bir muadelet (eşitlik) gerektiğini belirtmişti. Muhkeme sırf eşitliği sağlamak için, daha önce tahliye ettiği Behice Boran ve arkadaşlarının yeniden tutuklanmasına karar verdi.

Ana TİP davası ise Ankara 3 numaralı Sıkıyönetim Mahkemesi'nde görüldü. 17 Ekim 1972 günü sonuçlandı. Genel Başkan Behice Boran, MYK üyeleri Osman Sakalsız, Can Açıkgöz, Yalçın Cerit, Necat Ökten, Yavuz Ünal, Hüsamettin Güven ve Turgut Kazan on beş yıl, diğer MYK üyeleri Şaban Erik, Sait Çiltaş, Adil Özkol, Sadun Aren ve Bekir Yenigün on iki yıl altı ay ağır hapse mahkûm olacaklardı. Kararın hüküm fıkrası şu satırlara yer veriyordu:

"Yukarıda izah olunduğu üzere Genel Başkan ve Genel Sekreterle birlikte MYK üyesi on üç sanığın sosyal bir sınıfın diğer sosyal sınıflar üzerinde tahakkümünü tesis etmek ve sosyal bir sınıfı ortadan kaldırmak ve memleket içinde müesses iktisadi ve sosyal temel nizamları devirmeye matuf bir cemiyet haline getirdikleri, bu cemiyetin de kurucuları, faaliyetlerini tanzim ve sevk edici olarak TCK'nın 141/1.ci maddesindeki suçu işledikleri kendi açık ikrarları, dosyadaki yazılı belgeler ile bu mevzudaki Anayasa Mahkemesi kararlarından anlaşılıp sabit görülmekle; bir siyasi parti olarak memleket sathında Devlet idaresine namzet ve demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsurlarından olan bir teşekkülün, gizli gayelerine ulaşmak için sistemli olarak memlekette idari düzen ve tedbirleri bozmak, kanunlara ve bunların tatbikatlarına karşı vatandaşların itimatlarını sarsmak, fakirlik ve sömürü edebiyatı yaparak halkı (...) demokratik ortamın yaratılmasındaki kesif faaliyetleri, memleketi telafisi oldukça zor ve büyük silahımız ve ümidimiz olan gençlerimizin pek çoğunun hayatlarını kaybetmelerine, binlercesinin ise devrimcilik (ihtilal) uğruna tahsillerinden olup, aile yuvalarında tahammülü zor derin yaralar açılmasına, birçok ailenin sönmesine sebebiyet vermeleri ve suçun vahameti, sanıklar hakkında takdiri şiddet sebebi kabul edilerek on beşer yıl ağır hapis cezasıyla mahkûmiyetlerine, TCK 31.ci maddesi gereğince müebbeden amme hizmetlerinden memnuiyetlerine (yasaklı olmalarını), aynı kanunun 33.cü maddesi gereğince ceza müddetleri zarfında kanuni mahcuriyet (kısıtlılık) altında bulundurulmalarına; bunların arasından Erik, Çiltaş, Özkol, Aren ve Yenigün'ün mahkemedeki iyi hal ve tavırları takdiri tahfif (hafifletme) kabul edilerek TCK 59. maddesi gereğince cezalarında takdiren 1/6 nisbetinde tenzilat yapılarak bu sanıkların neticeten on iki yıl altışar ay hapis cezasıyla mahkûmiyetlerine...."

TİP yöneticileri IV. Büyük Kongre kararları nedeniyle yargılanıyorlardı. Kongre kararlarında "Doğu'da asimilasyon politikası uygulanıyor. Doğu'daki insanlar asimile ediliyor" dedikleri için ve bu karar alındığı için suçlanıyorlardı. TİP'lilerin avukatı Necla Fertan, kararın kongrede

12 Mart muhtıracıları Faruk Gürler, Memduh Tağmaç, Celal Eyiceoğlu ve Muhsin Batur.

Cumhuriyetin 75.Yılı, 2. cilt, 1999, İstanbul, YKY.

delegelerin onayıyla alındığını vurgulayarak "bu karar alındığı için yargılama yapılıyorsa ki öyle, o zaman bütün TİP'e kayıtlı üyelerin de yargılanması lazım. Bu karardan sonra istifa etmeyen herkesin yargılanması lazım, çünkü bu karar bütün parti üyelerini bağlayan bir karardır" diyor ve müracaatı üst mahkeme olan Daireler Kurulu'na götürülüyordu.

Daireler Kurulu'nun verdiği yanıt ilginçti: "Evet avukatların bu iddiası ve bu talebi doğrudur. Böyle yargılama yapılması lazımdır. Ama bu kadar insanı alacak salonumuz olmadığı için ..." diyerek kararı tasdik edecekti.

"MÜDAHİL BİLİRKİŞİ" HOBSBAWM

TİP yargılamaları sürerken parti çevrelerince bir tür gayrı resmi "müdahil bilirkişi" sıfatıyla ünlü tarihçi Eric J. Hobsbawm'dan görüş istenmişti. Hobsbawm'a gönderilen mektup 10 Haziran 1971 tarihliydi. Yani 12 Mart ertesi üç ay geçmeden böyle bir görüş istenmişti. Tarih Vakfı TİP Arşivi'nde çevirisi yer alan Hobsbawm'ın cevabi mektubu bir dünya tarihçisi olarak Türkiye'deki gelişmeleri ne denli yakından izlediğini kanıtlıyordu. Hobsbawm "Türk Devrimi" üzerine son derece olumlu görüşleri olan bir bilim insanıydı.

Hobsbawm, ayrıntıya girmeksizin doğrudan Ceza Kanunu'nun 141 ve 142. maddelerine değiniyordu. Her iki madde son derece müphem bir dille ifade edilmişti, Bu maddelerle her türlü siyasal faaliyeti cezalandırmak mümkündü. Oysa maddelerin amacı bu olamazdı. Zira her iki madde son kertede "cumhuriyet ve demokrasi ilkeleri"ni savunuyordu. Her şeyden önce bu maddelerin amacı ortaya konmalıydı.

Kanun koyucunun söz konusu maddelerle somutta ne tür bir amaç güttüğünü bilmek için Türkiye'yi iyi tanımak gerekiyordu. Bu tür bir yargıda bulunmak için Hobsbawm yeterli bilgiye sahip değildi. Ancak, "cumhuriyet ve demokrasi ilkeleri"ni korumak için var olduklarına göre, bu maddeler demokrasi ile yönetilen ülkelerin büyük çoğunluğunda var olan siyasal parti yelpazesine açıkça imkân tanımak durumundaydı. Eğer kanunlara uygun olarak kurulmuş parti normal etkinliklerinden dolayı yasaklanır ve liderleri kovuşturmaya uğrarlarsa, bu tür bir ülkedeki rejimi demokrasi olarak kabul etmek olanaksızdı. Böyle bir ülkenin temel insan haklarını gözettiğini söylemek bile son derece sakıncalıydı. Bu nedenle TİP'in 141 ve 142'ye göre kovuşturulabilmesi için bu partinin 141 ve 142. maddelerle korunmakta olan "cumhuriyet ve demokrasi" ilkelerine ters düşmesi gerekiyordu. Bu soruna açıklık kazandırılabilmesi için ise IV. Kongre'de alınan kararlara bakılmalıydı. Kongre kararları özetle şunu diyordu;

Türkiye tarihsel bir dönüşüm evresindeydi; ancak emperyalizmin baskı ve sömürüsü altında çarpık ve dengesiz bir gelişim gösteriyordu. Bu koşullarda ise Türkiye'de çağdaş, toplumsal ve ekonomik kalkınma düzeyi gerçekleştirilemezdi. TİP'in "Türkiye'yi çağdaş düzeye çıkarma" özlemi 141 ve 142. maddelere aykırı olamazdı. Karar tasarısı tarihsel değişim sürecinde Türkiye'nin önündeki alternatif yolları gösteriyordu. Bu alternatiflerden biri sosyalizmdi. TİP'in Türkiye için teklif ettiği yol da buydu. Özetlemek gerekirse TİP'in faaliyetleri demokrasi ile yönetilen bir ülkede bir siyasi partinin benimseyeceği meşru yollar arasındaydı.

Öte yandan TİP'in karar tasarısı "bir toplumsal sınıfın diğer toplumsal sınıflar üzerinde egemenlik kurması" biçiminde yorumlanamazdı. İddianame sosyal bir sınıfın diğer sosyal sınıflar üzerindeki tahakkümünü tesis etmek, sosyal sınıfları ortadan kaldırmak, memleket içinde kurulu iktisadi ve sosyal temel nizamları devirmeye matuf cemiyet kurmak, bu cemiyetin faaliyetini tanzim, sevk ve idare etmekten söz ediyordu. TİP'in karar tasarısı bir sınıfın tahakkümünden söz etmiyor, fakat çeşitli sınıfların ve "emekçi yığınları"nın ittifakını öngörüyordu. "Bir toplumsal sınıfın yok edilmesi" söz konusu değildi. Karar tasarısında yer alan büyüyen bir bunalım ortamında ekonomik ve toplumsal düzenin değişimi ve gelişimi satırları ülkede kurulu temel ekonomik, hukuki ve siyasal düzenin toptan ortadan kaldırılacağı şeklinde yorumlanamazdı. Maksat, ekonomik, hukuki ve siyasal düzeni devirmek değil, bunları sağlam bir temel üzerine oturtacak yolu bulmaktı. Karar tasarısı bunu "emekçi kitlelerin sorunlarına geçerli çözümler getirerek ve ülkeyi, gerçek bir sanayileşmeyle, hızlı kalkınma yoluna sokup kısa zamanda çağdaş, en ileri ekonomik ve sosyal gelişme düzeyine ulaştırarak" yapmayı öngörmekteydi.

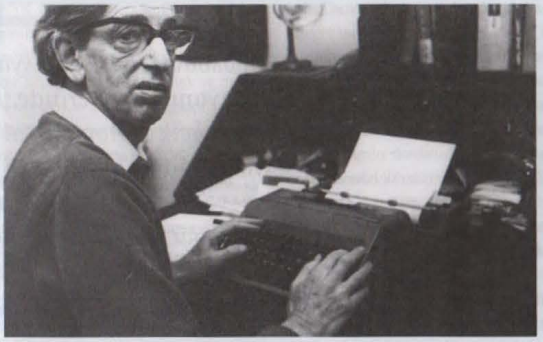
Geriye kalan tek sorun TİP'in çözüm yolunun, yani sosyalizmin, 141 ve 142. maddelerle bağdaşıp bağdaşmadığını araştırmaktı. Sosyalizm, şu veya bu biçimiyle, dünyanın her yerinde, emekçi kitlelerin gündeme aldığı ekonomik ve toplumsal gerilik sorunlarına çözüm getirme yollarından biri olarak kabul edilmekteydi. Bu yüzden, sosyalizmin savunulmasının, demokrasinin hüküm sürdüğü bir ülkede, fiilen cezai müeyyidelere tâbi tutulması düşünülemezdi.

Hobsbawm'a göre sosyalizm, şu veya bu biçimiyle, dünyanın her yerinde, emekçi kitlelerin gündeme aldığı ekonomik ve toplumsal gerilik sorunlarına çözüm getirme yollarından biri olarak kabul edilmekteydi. Bu yüzden, sosyalizmin savunulmasının, demokrasinin hüküm sürdüğü bir ülkede, fiilen cezai müeyyidelere tâbi tutulması düşünülemezdi.

Hobsbawm'ın mektubu

Bu savunma herhalde "mahkeme" kapısından içeri girmemişti. Ama, o tarihte Hobsbawm'ın Türkiye'yle ne denli yakından ilgilendiğinin kanıtıydı. Hobsbawm'ın satırları emek sorununun küreselliğini bir kez daha gündeme getiriyordu.

Eric Hobsbawm.

Sayın Efendim,

10. 6. 1971 tarih ve 71/289 referans sayılı mektubunuza karşılık.

Türk Ceza Kanununun 141. ve 142. maddelerinin TİP'in 4. Büyük Kongresi'nde alınmış karar tasarısına uygulanabilirliği konusunda aşağıdaki gözlemleri yapmaktayım.

1 - Söz konusu iki madde, 141 ve 142, öyle müphem bir biçimde formüle edilmiş ki, eğer lâfzına göre yorumlanacak olursa, her türlü siyasal faaliyeti cezalandırma imkânını yaratmaktadır. Fakat maddelerin amacı bu olamaz; çünkü öyle olsaydı her iki maddenin de saklı tuttuğu "cumhuriyet ve demokrasi ilkeleri"ne ters düşülmüş olunurdu. Bu yüzden,

a) Bu maddelerin amacının ne olabileceğini,

b) 4. Büyük Kongre'de kabul edilen karar tasarıları ile formüle edilen TİP faaliyetlerinin, demokratik bir cumhuriyette bir siyasal partinin meşru hedeflerini aşıp aşmadığını görmeliyiz.

2. Söz konusu maddelerin amaçlarını değerlendirecek yeterli bilgiye sahip değilim. Bu nedenle bu konuda yorum yapamam. Fakat, "cumhuriyet ve demokrasi ilkeleri"ni korumak için var olduklarına göre, bu maddeler demokratik cumhuriyetlerin büyük çoğunluğunda var olan bu tür siyasal partilerin faaliyetleri için açıkça imkân vermek durumundadır. İşçi ve sosyalist partiler, demokratik cumhuriyetlerin çoğunda vardır. Gerçekte de, normal faaliyetlerinden dolayı böyle partiler kanun yolu ile yasaklanır veya liderleri kovuşturulursa, birçok gözlemci, böyle partileri kanun yolu ile yasaklayan ve liderlerini kovuşturan bir ülkeyi demokrasi olarak kabul edemeyecektir. Böyle bir ülkenin yeterli madeni hakları gözettiğini söylemek bile son derece şüphelidir. Bu yüzden, TİP'in bu maddelere göre kovuşturulabilmesi için, ancak, karar tasarılarında formüle edilen amaç ve faaliyetlerinin, böyle bir parti için normal ve meşru sayılan sınırı aştığını veya 141. ve 142. maddelerde korunmakta olan amaçlarla özellikle çatıştığının gösterilebilmesi gerektiği sonucuna varmaktayım.

3. Anladığıma göre, karar tasarısı, Türkiye'nin, bir tarihsel değişim süreci içinde olduğu, fakat "emperyalizmin baskı ve sömürüsü altında çarpık ve dengesiz" bir gelişme çizgisi içinde bulunduğu ve bu nedenlerle de "gerçek kalkınmayı, yani Türkiye'yi çağdaş, toplumsal ve ekonomik kalkınma düzeyine çıkarmayı" gerçekleştiremeyeceği varsayımından hareket etmektedir. Bir tarihçi olarak bana öyle geliyor ki, ileri sürülen hedef, yani "Türkiye'yi çağdaş düzeye çıkarma vb" 141. ve 142. maddelere aykırı olamaz. Karar tasarısından anladığıma göre, bunlar tarihsel değişim sürecinde olan Türkiye'nin önünde alternatif yolları göstermektedir. Bu inkâr edilemez. Bu durumda bu süreci devam ettirme alternatiflerinden birisi sosyalizm olmaktadır ve TİP'in Türkiye için teklif ettiği yol da budur.

4. Bu "bir toplumsal sınıfın diğer toplumsal sınıflar üzerinde egemenlik kurması" biçiminde yorumlanamaz. Sadece şu nedenle ki, karar tasarısı bir sınıfın değil, fakat çeşitli sınıfların ve "emekçi yığınları"nın ittifakının zaferini öngörmektedir. Karar tasarısı, "bir toplumsal sınıfın yok edilmesinden" söz etmemektedir. Karar tasarısı, ekonomik ve toplumsal düzenin değişme ve gelişme süreci içinde ve büyüyen bir bunalım durumunda gördüğü için, "ülkenin kuruluş temel ekonomik, hukukî ve siyasal düzenini toptan ortadan kaldırmak" biçiminde yorumlanamaz. Maksat bunlardan herhangi birini "devirmek" değil, onların sağlam bir temel üzerine "oturtulabilme" yoluna keşfetmektir. Karar tasarısı bunu "emekçi kitlelerin sorunlarına geçerli çözümler getirebilecek ve ülkeyi, gerçek bir sanayileşme, hızlı kalkınma yoluna sokup kısa zamanda çağdaş, en ileri ekonomik ve sosyal gelişme düzeyine ulaştırılarak" yapmayı öngörmektedir.

5. Bu yüzden geriye kalan tek soru, TİP'in çözüm yolunun, yani sosyalizmin, 141. ve 142. maddelerle bağdaşıp bağdaşmadığını araştırmaktır. Sosyalizm, şu veya bu biçimiyle, bugün dünyanın her yerinde, "emekçi kitlelerin" ve ekonomik ve toplumsal gerilik sorunlarının mümkün çözüm yollarından biri olarak kabul edilmektedir. Bu yüzden, sosyalizmin savunulmasının, bir demokratik cumhuriyette, fiilen cezai müeyyidelere tâbi tutulması düşünülemez.

6. Karar tasarısı, devletin gelecekteki "siyasal ve hukuki düzeni" konusunda bütünüyle özlemde bulunduğu için, düzenin toptan yıkılmasını savunduğu gösterilemez. Böyle bir şeyi amaçladığı da ihtimal dâhilinde değildir. Çünkü Parti açıkça bir anarşist parti değildir.

7. Bana göre, itham edilebilecek tek nokta "milli duyguları zayıflatma" sorunu ile ilgilidir. Fakat görmekteyim ki, karar tasarısı milli duyguların kendisine karşı çıkmamakta, - sanıyorum TİP kendi milleti ile en az Türk halkının diğer bir kesimi kadar iftihar eder - fakat, milli görüşlerin deformasyonu olarak anladığım "şöven milliyetçi" görüşlere muhalefet etmektedir. Ümit ediyorum ki herhangi bir demokratik cumhuriyet, milli duyguların böyle kötü kullanılmasını eleştirme hakkını medeni haklar arasına sokacaktır.

Saygılarımla,

E. J. HOBSBAWM
(DOKTOR, STOCKHOLM'DAN ŞEREF DOKTORU, AMERİKAN SANAT VE BİLİMLER AKADEMİSİ YABANCI ŞEREF ÜYESİ, LONDRA ÜNİVERSİTESİ EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH PROFESÖRÜ)

AVRASYA
AMBALAJ® İSTANBUL 2013
19.Uluslararası Ambalaj Endüstrisi Fuarı

www.packagingfair.com

Reed | TÜYAP
Reed Tüyap Fuarcılık A.Ş.

AMD TESID KASAD MASD SEPA

12 - 15 Eylül 2013

İSTANBUL
GIDA-TEK
2013

8. Gıda ve İçecek Teknolojileri,
Gıda Güvenliği, Katkı ve Yardımcı
Maddeler, Soğutma, Havalandırma,
Depolama Sistemleri ve Lojistik Fuarı

www.istanbulgidatek.com

Reed | TÜYAP
Reed Tüyap Fuarcılık A.Ş.

İGEB ufi İTFYD TÜRKİYE FUAR YAPIMCILARI DERNEĞİ
TÜYAP İSTANBUL
TÜYAP FUAR VE KONGRE MERKEZİ
Büyükçekmece, İstanbul / Türkiye

ARLAR 5174 SAYILI KANUN GEREĞİNCE TÜRKİYE ODALAR VE BORSALAR BİRLİĞİ (TOBB) İZNİ İLE DÜZENLENMEKTEDİR

SÖZLÜ TARİHE İLİŞKİN BİR UYGULAMA

'GEÇMİŞTE VE GÜNÜMÜZDE DÜĞÜNLER': KÜÇÜK TARİHÇİLER/ÖĞRENCİLER TARİH YAZIYOR

YÜCEL KABAPINAR - MERYEM KAYA

Sözlü tarihin akademik boyutunun ötesinde öğrenciler tarafından eğitim amaçlı kullanılan başka bir boyutu vardır. Bu 2005 yılı sonrasında ülkemiz Sosyal Bilgiler dersi öğretim programlarında kendini göstermiştir. Sosyal Bilgiler dersinin vizyonuna uygun olarak yeni programda ve ders kitaplarında sözlü tarih ve yerel tarih yöntemlerinden dördüncü sınıftan itibaren yararlanıldığı görülmektedir. Sözlü tarihte yer alan konuların ortak özellikleri arasında, öğrencinin geçmişte yaşayan sıradan insanların hayatları ile ilgili bilgi sahibi olması ve günümüz ile geçmiş arasında karşılaştırma(lar) yaparak değişim ve sürekliliği görmesi sayılabilir.

Herodot ve Thukydides'ten beri sözlü tarih var olagelmiştir. Rönesans'ta yazılı kaynakların yanı sıra bu yöntem de kullanılmaktayken 19. yüzyıl itibariyle "belge yoksa tarih de yoktur" anlayışıyla sözlü tarih yöntemi görece daha az kullanılır hale gelmiştir. Görüşme teknikleri sosyoloji gibi sosyal bilimlerin yöntemi sayılmış ve tarihin araştırma yöntemlerinden çıkarılmıştır. II. Dünya Savaşı sonrası yaşanan teknolojik gelişmeler ve sıradan insanların tarihe dâhil edilmesiyle sözlü tarih yönteminin kullanılması yeniden gündeme gelmiştir. Sosyal tarih anlayışı da, büyük adamların -kralların, komutanların- yaptıkları önemli işlerin anlatılmasını konu alan askeri ve siyasi tarihten farklı olarak aşağıdakilerin (*history from below*), sıradan insanların (*layman*) tarihin konusu olmasını sağlamıştır. Sözlü tarih, dede ve ninelerin anıları, göç eden veya geri dönen göçmenlerin, mültecilerin, yemek tariflerinin, dua ya da ayinlerin ve daha birçok olanağın kullanıldığı kaynak olmuştur. Aslında sözlü tarih geleneksel tarih içinde seslerini duyuramayanların ifade aracıdır denilebilir (Frendo, 2003; 21-29). 1960'lı yıllardan itibaren tarihin aslında alçaklar ve kahramanlardan oluşmadığı anlaşılmıştır. Sözlü tarih ile artık sıradan insanlar tarih sahnesine çıkmıştır. Britanya ve Batı ülkelerinde gittikçe önem kazanan sözlü tarih yakın döneme ışık tutmaktadır (Tosh, 2008; 202). 1970'lere gelindiğinde ise yayınlanan çalışmaların sayısı giderek artar ve gelişmiş ülkelerde kısa zamanda sözlü tarih toplulukları oluşur (Say, 2012). 1970'lerden sonra sözlü tarihin daha sık kullanılma nedenleri, teknolojik gelişmeler ve özellikle kadın tarihinin önem kazanmasıdır (Demircioğlu, 2010; 103). 1970'lerden sonra sözlü tarihin daha sık kullanılma nedenleri, teknolojik gelişmeler ve özellikle kadın tarihinin önem kazanmasıdır (Demircioğlu, 2010; 103).

Sözlü tarihin akademik boyutunun ötesinde öğrenciler tarafından eğitim amaçlı kullanılan başka bir boyutu da vardır. Bu boyut 2005 yılı sonrasında ülkemiz Sosyal Bilgiler dersi öğretim programlarında kendini göstermiştir. Gerçekten de 2005 yılı ve sonrası Türk eğitim sistemi için önemli dönüşümleri işaret etmektedir. İlköğretim birinci basamağındaki derslerin program ve ders kitapları ile başlayan değişim daha sonra ikinci basamak ile devam etmiştir, Bu çerçevede Sosyal Bilgiler dersinin öğretim programı ve ders kitapları da bu değişimden payına düşeni almıştır. Bu değişim sürecinde Sosyal Bilgiler dersi programı ve kitaplarında yeni yaklaşım ve öğretim yöntemleri kendini göstermiştir. Bunlar içerisinde görece en yeni ve bilinmeyenlerin başında sözlü tarih gelmektedir. Sözlü tarih, tarihi belgelerden yararlanarak, araştırmacı ile görüşmecinin birlikte oluşturdukları, ses veya görüntü kaydı ile yapılan bir anlatının araştırmacı tarafından çözümlenmesi (Neyzi, 2009) ve işlenerek tarih bilgisi haline getirilmesidir denilebilir. Bu çerçevede ilköğretim seviyesinde Sosyal Bilgiler dersinin vizyonuna uygun olarak yeni programda ve ders kitaplarında sözlü tarih ve yerel tarih yöntemlerinden dördüncü sınıftan itibaren yararlanıldığı görülmektedir. Geçmişteki yaşam biçimleri, evdeki yaşam, bayramlar, düğün-

ler, eğitim, açlık, yoksulluk, çalışma hayatı, soyadların kökenleri ve anlamları, önemli günler gibi konular sözlü tarih konuları arasındadır. Sözlü tarihte yer alan konuların ortak özellikleri arasında, öğrencinin geçmişte yaşayan sıradan insanların hayatları ile ilgili bilgi sahibi olması ve günümüz ile geçmiş arasında karşılaştırma(lar) yaparak değişim ve sürekliliği görmesi sayılabilir. Yine yukarıdaki konular incelendiğinde savaş ve siyasi tarihin kıskaç ve sınırlılığının ötesinde gündelik yaşamı kapsadığı görülebilecektir. Yakından uzağa ilkesinin ilköğretim ve lise düzeyinde gerçekleştirilebileceği bir çalışmadır. Bu anlamda sözlü tarih tüm eğitim basamaklarında öğretim yöntemi olarak yer alabilen ve öğrencilerin geçmiş ile günümüzü karşılaştırabilecekleri konuları içeren bir öğretim yöntemidir. Sözlü tarih sürecini dört basamağa ayırmak olanaklıdır. Aşağıda her bir basamak ve bu basamaklarda yapılması gereken işlemler özetlenmiştir (Kabapınar, 2007).

Konunun belirlenmesi,

1. Hazırlık Aşaması

- Birinci/ikinci el kaynakların incelenmesi
- Görüşme yapılacak kişilerin belirlenmesi
- Görüşme sorularının belirlenmesi

2. Uygulama Aşaması

- Soruların sorulması ve yanıtların kaydedilmesi
- Kaydedilen verilerin çözümlenmesi

3. Rapor Edilme Aşaması

- Verilerin düzenlenmesi
- Birinci/ikinci elden kaynaklarla karşılaştırılması/desteklenmesi
- Raporun yazılması

4. Sınıfta Sunum Aşaması

- Hazırlanan çalışmanın öğrencilere sunulması

Sözlü tarih sürecini öğrenci adım adım uygulasa bile sözlü tarih sürecinde dikkat edilmesi gereken noktalar vardır. En önemlisi öğrenciler böyle bir çalışma yaparken tarihçilerin karşılaştıkları problemlerle karşı karşıya gelmiş olurlar. Yani bir tarihçiden beklenilen beceriler öğrencilerden de beklenmektedir. Ingram'a göre sözlü tarih çalışmasında güçlükleri ortadan kaldırmak için öğretmenin yapması gerekenler şöyledir:

- Araştırmaya başlamadan önce konu ile ilgili kabul görmüş fikirlere ve bilinen olgulara ilişkin öğrencilere genel bakış açısı kazandırılmalıdır. Bunu yaparken bilgilerin doğruluğunu kabul edip benimseme yerine konuya eleştirel bakabilme, aykırılıklara dikkat çekme şeklinde olmalıdır.

- Bulgular toplandıktan sonra bilgileri ayıklamada öğrencilerin eleştirel yeti sahibi olması sağlanmalıdır.

- Ayıklanmış bulguları değerlendirme ve bütünleştirip yeni bir anlatı oluşturmada öğrencilere destek verilmelidir. Bu yönlendirmeler ile öğrencinin tarih kavrayışını güçlendirmenin yanı sıra gelecekleri için önemli beceriler kazandırılmış olacaktır (Ingram, 2003).

Sosyal Bilgiler Programı'nda yer alan tarih konularının öğretimi, öğrencilerde tarihsel sorgulama becerisini geliştirmeye odaklanmıştır. Bu amaç doğrultusunda tüm eğitim basamağında sözlü tarih yöntemi ile yapılan etkinlikler yoluyla öğrenciler, çok sayıda beceri kazanabilir. En basit haliyle sözlü tarih çalışması ile öğrenciler birer tarihçi olurlar ve eleştirel düşünme kapasitelerini geliştirirler. Özellikle geçmişte değişimlere sahne olmuş dönemlerin, bu değişimleri yaşayan insanlar aracılığıyla doğrudan anlatılması ile sözlü tarih, sıradan insanların gözüyle döneme ışık tutabilmektedir. Tarih öğretiminde önemli olan süreklilik ve değişim gibi kavramların öğretilmesine de yardımcı olmaktadır.

Sözlü tarihin bir proje olarak uygulanabilirliğini kolaylaştırma adına 'akran danışmanlığı' önerilebilir. Akran danışmanlığı, seçilen deneyimli öğrencilerin saptanan konuda akranlarına yardım ettikleri ve geribildirim verdikleri bir süreçtir. Öğrencilerin birçoğu yaşadıklarını öğretmeni ile paylaşmak yerine yaşıtlarıyla paylaşmayı uygun bulur (Aladağ ve Tezer, 2007). Buna göre bu araştırmanın amacı, öğrencilerin akran danışmanlığı alarak, teoriden uygulamaya, sözlü tarihe ilişkin yöntemin gerektirdiği tüm süreçleri deneyimlemesi ve tıpkı küçük bir tarihçi gibi saptanan konuda bilgi ve bakış açısı oluşturması/geliştirmesidir.

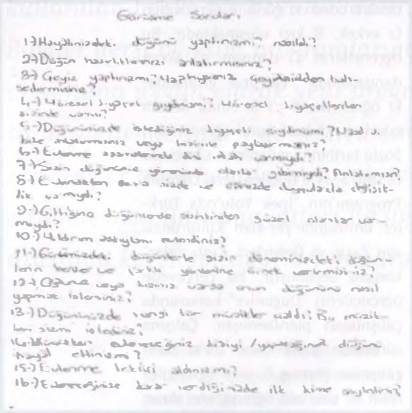
Araştırmanın çalışma grubu İstanbul ili Şişli ilçesindeki özel bir okula devam eden 10 gönüllü öğrenciden (2 erkek, 8 kız) oluşmaktadır. Bu öğrencilerin 5'i danışan, 5'i akran danışmanıdır. Çalışma grubundaki öğrencilerin 5'i 8. sınıfa devam ederken, 5'i ise 6. sınıf öğrencisidir. Sözlü tarihin uygulanması sürecinde 6. sınıf Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı'nın "İpek Yolu'nda Türkler" ünitesinde yer alan "Kültürümüzün Yaşayan Değerleri: Kutlamalar" konusu seçilmiştir. Bu çerçevede öğrencilerin "Düğünler" konusunda çalışmaları planlanmıştır. Çalışma sürecinde daha önce sözlü tarih çalışması yapmış 8. sınıf öğrencilerinin 6. sınıftaki öğrencilere akran danışmanlığı yapmaları planlanmıştır. Yukarıda da belirtildiği üzere çocuklar/öğrenciler, öğretmenlerine göre akranları ile daha çok etkileşim halindedir. Bu çerçevede deneyimli öğrencilerin görece daha deneyimsiz öğrencilere yardım etmesi düşünülmüştür. 8. sınıf öğrencilerine akran danışmanlığı hakkında bilgilendirme yapılmış ardından öğrencilere araştırmacılar tarafından geliştirilen Sözlü Tarih Çalışma Yönergesi verilmiştir.

Öğrencilere verilen yönerge, "konuya ön hazırlık", "görüşme teknikleri", "verilerin düzenlenmesi", "sunu hazırlama" gibi bölümlerden oluşmaktadır. Konuya ön hazırlık bölümünde, ikincil kaynaklardan bilgi edinilmesi, görüşülecek kişilerin belirlenmesi ve görüşme sorularının oluşturulması yönünde bilgilere yer verilmiştir. Görüşme teknikleri bölümünde, görüşme materyallerinin hazır hale gelmesinden soru yöneltme yöntemlerine değin bilgilere yer verilmiştir.

Verilerin düzenlenmesi bölümünde öğrencilerin görüşmeden elde ettikleri verileri nasıl yazılı hale getirecekleri ve ikincil kaynaklardan elde edilen bilgiler ile görüşmelerden elde edilen bilgilerin nasıl kullanılacağı açıklanmıştır. Son olarak sunu hazırlama bölümünde ise sunumun yapılması için gerekli hazırlıklardan bahsedilmiştir.

Öğrencilerden sözlü tarih kapsamında 45 yaş ve üstü en az dört kişi ile görüşme yapmaları istenmiştir. Bu çerçevede öğrenciler toplam 20 kişi ile görüşme yapmışlardır. Öğrenciler görüşmeleri kamera ya da ses alma cihazı ile kaydetmişlerdir. Araştırmanın güvenilirliğini artırma noktasında öğrencilerin sözlü tarih çalışma sürecinden bazı kesitler sunulacaktır. Bu kesitler sunulurken sözlü tarih çalışması yapan 6. sınıf öğrencileri Öı, Öz ..... Ö6 olarak şeklinde nitelenecektir.

Sözlü tarih ödev süreci

Görüşme Soruları

1) Hayalinizdeki düğünü yaptırdınız mı? nasıl?
2) Düğün hazırlıklarınızı anlatırmısınız?
3) Gerçek yaptırdınız? Hayalinizdeki düğünden farklı mıydı?
4) Mahreli hayatı yaşıyor? Mahreli hayatı yaşarken zorlandınız mı?
5) Düğününüzde ekstra ödemeli uygulamalı? Varsa o hakkında bilgi verirmisiniz? Neden böyle bir uygulama?
6) Evlenme aşamalarında ailenizden yardım gördünüz mü?
7) Sizin düğününüz gününde ekstra yaşadınız mı? Anlatırmısınız?
8) Evlenmeden sonra nişan ve evlilikte hayatınızda değişiklik var mıydı?
9) Gününüzde düğünden sonra ilişkilerinizde değişiklik var mıydı?
10) Çocuk sahibi misiniz?

Akran danışmanlığı yapacak öğrenciler seçildikten sonra akran danışmanlığı ile ilgili bilgiler verilmiştir. Akran danışmanlığı yapacak öğrencilerle danışmanlık alacak öğrenciler bir araya getirilmiş ve birbirlerini tanıma fırsatı verilmiştir. Bu süreçte sözlü tarih çalışması yapacak öğrencilere sözlü tarih çalışması hakkında bilginin yanı sıra araştırmacılarca önceden hazırlanan "Sözlü Tarih Ödev Yönergesi" verilmiştir. Öğretmen, akran danışmanlarına rehberlik etmiş, akran danışmanları da öğrencileri yönlendirmiştir. Akran danışmanı, öğretmen ve sözlü tarih çalışması yapacak olan öğrenciler öğretmence önerilen "Kültürümüzün Yaşayan Değerleri: Kutlamalar" adlı konuya uygun olarak düğünlerin araştırılmasına karar vermişlerdir. Konuyla ilgili olarak öğrenciler, kitap, internet gibi ikincil kaynaklardan düğünlerle ilgili bilgiler toplamış, bu bilgileri çalışmalarında kaynak göstermişlerdir. Sözgelimi öğrencilerin kullandığı kaynaklardan bazıları;

- *Oktay Berber. Türk Kültüründe Eğlence ve Birlik Unsuru Olarak Düğünler*
- *Mahmut Tezcan. Türk Ailesi Antropolojisi*
- *Cemalettin Y. Çapuroğlu. Fırat Havzası Evlilik Kültürü I: Düğün Öncesi. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'dir.*

Benzer kaynaklardan da bilgi toplayan öğrenciler bu aşamanın sonunda konuyla ilgili bilgi sahibi olmuş, bundan hareketle görüşme yapmak için soru hazırlamışlardır. Her bir öğrenci görüşme sorularını kendisi hazırlamıştır. Soru hazırlama aşamasında ne öğretmen ne de akran danışmanı her hangi bir sınırlandırma getirmemiştir. Öğrencilerce oluşturulan soru formlarından biri yanda sunulmuştur.

Öğrencinin soruları incelendiğinde genellikle geçmişteki düğünlerle ve görüşme yapılacak kişilerin o dönemdeki duygularıyla ilgili olduğu görülmektedir. Dikkati çeken sorulardan biri "günümüzdeki düğünlerle sizin döneminizdeki düğünlerin benzer ve farklı yönlerine örnek verir misiniz?" sorusudur. Öğrenci, bu soruyla geçmiş ve günümüz düğünleri arasında karşılaştırma yapmayı amaçlamıştır. Örtük amacının düğünler noktasında zaman içindeki değişim ve sürekliliği ortaya çıkarmak olduğu söylenebilir. Diğer öğrencilerin görüşmeler için hazırladıkları sorularda da benzer boyutlar görülmektedir.

Görüşmeler için ön hazırlık adına kamera ya da ses kayıt cihazı, cihazın bataryası ve şarj cihazı öğrencilerce hazır bulundurulmuştur. Görüşülecek kişilerin ailе, akraba ya da komşulardan olması ilkesi saptanmıştır. Öğrenciler saptadıkları kişilerden önceden randevu almışlardır. Görüşme mekânıyla ilgili herhangi bir sınırlama getirilmemiş, öğrencilerin öncelikli görüşülecek kişinin rahat etmesi olmuştur. Öğrencilerin yaptıkları görüşmelere ilişkin iki fotoğrafa aşağıda yer verilmiştir (çalışmada kullanılan görsel materyaller için izin alınmıştır).

Öğrenciler görüşmelerde salt sözlü veri elde etmemişlerdir. Sözlü veriden başka, kanıt amaçlı olarak fotoğraf, çeyiz eşyası (dantel, patik), davetiye gibi materyalleri görüşmecilerden temin etmişlerdir. Solda öğrencilerin görüşme sürecinde edindikleri düğün fotoğrafları, davetiye, çeyiz sandığı gibi fotoğraflara yer verilmiştir.

Soldaki fotoğraflardan da görüleceği üzere öğrenciler sadece görüşme sürecinde ekle ettikleri sözlü bilgilerden değil, aynı zamanda fotoğraf, çeyiz eşyası (dantel, patik), davetiye gibi fiziksel kanıtlardan da yeni bilgi ve deneyimler elde etmişler, dönemin atmosferi ile kişilerin duygu ve heyecanlarını daha iyi duyumsamışlardır. Bu fiziksel kanıtların öğrencilerin daha nitelikli tarihsel empati yapmalarında işlevsel olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Anlaşılacağı üzere sözlü tarihin öğrencide geliştirebileceği becerilerden biri de hem güncel hem de tarihsel boyutta empati kurabilmesidir. Bu çerçevede öğrencinin tarihsel empati kurarak farklı zaman ve mekânlarda yaşayan insanları anlayabilme yeteneği kazanmış olması da önemli bir beklentidir (Demircioğlu, 2010: 19). Nitekim araştırmaya katılan Ö5, baba ve annesinin düğünü ile babaanne ve dedesinin düğününü ayrı ayrı ele almış, ardından hem bu iki farklı kuşağın düğününü hem de günümüz düğünleriyle ilgili karşılaştırmalar yapmıştır. Ö5'in çalışmasında yer alan dört fotoğrafa yanda ve aşağıda yer verilmiştir.

Fotoğraflarda da görülebileceği üzere sözlü tarihin kuşaklararası anlayış ve birlikteliğe katkı sağladığı, aile, akraba ya da komşuların geçmişleriyle ilgili detayları, duyguları ve zaman içindeki değişim ve devamlılıkları görüp anlayabilmeye, hissedip duyumsamaya yardımcı olduğu söylenebilir.

Görüşmelerin ardından ses kayıtları öğrenciler tarafından çözümlenerek yazıya geçirilmiştir. Görüşmeler ve görüşme sürecinde edinilen fiziksel materyaller birinci elden kanıtlar olarak işlev görmüştür. İnternet, kitap gibi ikinci el kaynaklardan elde edilen bilgilerle, görüşmeler ve materyallerden elde edilen veriler öğrenciler tarafından karşılaştırılmış ve çalışılan konuyu anlamlandırmada kullanılmıştır. Ayrıca geçmiş ile günümüz arasında karşılaştırma yapan öğrenciler tıpkı küçük birer tarihçi gibi düğünler konusunda değişen ve aynı kalanı ortaya çıkarmaya çalışmışlardır. Öğrencilerin akran öğrencilerle yaptıkları çalışmalardan kesitlere iki fotoğrafta yer verilmiştir.

Tüm bu çalışmaların ardından öğrenciler ikinci kaynaklardan (kitap, internet gibi) ve birinci kaynaklardan (görüşme ve görüşme sürecinde elde ettikleri materyallerden) elde ettikleri verileri kullanarak ödevlerini yazmışlardır. Aşağıda öğrenci ödevlerinden bazı kesitlere yer verilmiştir. Öi ödevinde yaptığı çalışma ile ortaya çıkardığı sonucu şöyle özetlemiştir:

Öğrenci Öi kendini nitelerken yeni neslin temsilcisi olarak görmüştür. Bundan hareketle günümüzle geçmiş düğünlerini (dini nikah/dini-resmi nikah; görücü usulü evlenme/yıldırım aşkı evlenme; köy düğünü/günümüz düğünleri; yöresel kıyafetler/modern kıyafetler; davul-zurna/modern müzik gibi) karşılaştırmıştır.

Öğrenciler geçmişten hareketle kendi hayatları ile ilgili istek ve düşüncelerini dile getirmişler; geçmiş ve günümüz düğünleri noktasında değerlendirmeler yapmışlardır. Öğrencinin "ben şahsen" ile "bence" gibi bireysel bakış açısını simgeleyen ifadeleri kullanması da önemlidir. Ayrıca görüldüğü üzere günlük hayatla bağ kurulmuş, öğrenilenlerin uygulanabilirliği öğrenci tarafından ortaya konulmuştur.

Öğrencilerin ödevlerinde süreklilikten çok, değişimi fark ettikleri görülmüştür. Bundan dolayı sürekliliktense değişenin daha kolay fark edildiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Öğrenciler hem ikincil kaynaklardan hem de röportajlardan elde ettikleri bilgileri kendi bilgileriyle bütünleştirmiş ve sonuca varmışlardır. Öş'in analiz ve sentezi sonucu düğünler konusunda değişimi ve sürekliliği ortaya çıkardığı görülmektedir.

Şimdi gelelim esas konuya yani yaptığım röportajlara ve arastırmalara.
Benim yaptığım röportajlardan birisinde kişi sadece dini nikâh yapmış, fakat geleneksel olan düğünlerde ise hem dini hem de resmi nikâh yapılmış.
Başka bir örnekle eskiden görücü usulü ile evlenilmiş fakat şimdi yıldırım aşklarla evlenilebiliyor. Köy düğünlerinde geçişli yarışmalar; komiklikler köy düğünlerinin özelliğidir. Şimdi ise daha sade yapılıyor. Daha başka, olarak eskiden düğünlerde kınalarda ve geyiklerde yöresel kıyafet giyilmiş şimdi ise yeni nesiller yani bizler yöresel kıyafet giymiyoruz. Eskiden düğünlerde müzikler davul zurna olarak çalıyordu. Şimdi ise davul zurna nadir çalıyor. Ben şahsen düğünümde hareketli ve davul zurna isterim. Fakat bence eski zamanlardaki adetler değiştirilmeyip gelecek nesillere aktarılmalı. Ödevimi kısaca anlatma gerek se kısaca bunları diyebilirim.

Öi'in ödevi.

Çeyiz kısmı isteme de hala devam etmektedir. Geçmişte olduğu gibi ziyafet salonunda düğünler artık yapılmıyor. Tanışma olayı ise çoğunlukla arkadaş çevresi sayesinde oluyor. Röportaj yaptığım sadece bir kişide aile tarafından tanıştırılıp evlenme olduğunu gördüm. Düğünlerde daha önce olan hayvan yarışları gibi etkinliklerin olmadığını fakat her düğünden sonra hala aile fotoğrafı çekildiğini fark ettim. Güreş ve ziyafet şeklindeki yemeklerin, saz, bağlama ve cura gibi çalgıların artık kullanılmadığı görülüyor. Özellikle düğünlerdeki dekorlar, müzikler ve dans çeşitleri değişiyor.

Öş'in ödevi.

Öğrencinin ödevinde özellikle dikkat çekmek istediği değişim ve süreklilik boyutu göze çarpmaktadır. Düğünler konusunda zamanla yaşanan değişiklikler (ziyafetlerin olmaması, bazı çalgıların kullanılmaması gibi) ya da zaman içinde devamlılığı olanlar (çeyiz, kız isteme gibi) öğrenci tarafından keşfedilmiştir. Diğer ödevlerde de buna benzer algılamaları görmek olanaklıdır. Örneğin, eskiden görücü usulünün yaygın olduğu fakat günümüzde görücü usulünün azaldığı dile getirilen önemli gözlemlerden biridir. Düğünde çalınan çalgılar, kıyafetlerdeki farklılıklar ve benzerlikler de ödevlerde yerini almıştır.

Öğrencilerin ödev konusuna ilişkin yorum yaptıkları aşamalardan biri de ödevlerini sınıfta sundukları ba-

samaktır. Öğrencilerin değerlendirmesiyle ortaya çıkan sonuçlardan bir diğeri değişimin fazlasıyla yaşandığı, geleneklerin uygulanmasının günümüze doğru giderek azaldığı yönündedir. Öğrencilere göre bunun sebebi şehirleşme ve teknolojinin gelişimidir. Öğrenciler geleneklerin ortadan kalkmasını istememektedir. Onlara göre Türk kültürünün kaybolmaması için geleneklerin devam etmesi ve yeni nesillere aktarılması gerekmektedir. Öğrenciler bu konuda sürekliliği istemektedir. Öğrencilere göre bu durum üzücüdür. Bu konuda Ö4, şunları dile getirdi:

"...yaptığım araştırmalarda tabii ki gene eğlenceler vardı ama çok daha disiplinli yapılıyordu. Mesela Osmanlı'da yapılan düğünler tüm halka duyuruluyordu. Ama bu röportajlarda ise sadece tanıdıklara duyuruluyor. Mesela daha çok hazırlık yapılıyormuş daha çok kişi olduğu için ama günümüzdeki şartlarda ve maddi durumdan dolayı bu kadar şey yapamıyorlar. Sonuç olarak ben şu sonuca vardım. Geçmişte geleneklerin hepsi uygulanıyordu. Ama şimdi günümüzdeki şartlara göre bunlar yapılamıyor ve gerçekten aksamalar oluyor... Sonuçta bazıları hâlâ kalmış mesela kına gecesi yapmak gibi ya da herkesi toplamak gibi bazıları da yok olmuş kaybolmuş. Kaybolanlar mesela at. Mesela diyelim bir gelin atla gitmek istiyordur düğüne ama bunu yapamıyor. Çünkü bir şehirde at o kadar apartmanın arasında olmuyor ama çok kırsal yerlerde yani günümüzde geri kalmış yerlerde bunlar yapılıyor. Çünkü onlar geçmişe daha yakın."

Öğrenci Osmanlı ile başlayıp röportajlardan elde ettiği bilgilerden hareket ederek günümüzü irdelemiştir. Öğrenci sunumda daha çok değişime yönelik ifadelere yer vermiştir. Geleneklerin geçmişte uygulandığını ama günümüzde şartlardan dolayı uygulanamadığını, uygulayanların da geri kalmış bölgeler olduğunu düşünmektedir. Bütün bu değişimin yanında kına gecesi, düğünlere misafir çağrılması gibi geleneklerin günümüzde de devam ettiğini vurgulamıştır. Ö5, sınıfta Ö4'ün düşüncelerine katıldığını dile getirerek konuyla ilgili şunları söylemiştir;

"...Çoğunlukla geçmişteki geleneklerin hâlâ devam etmediğini fark ettim. Bazıları da kına gecesi yapmamış ya da yapma şansı bulamamış. Çoğunlukla geçmişte göz önünde olan adetler de gelenekler de yok olmuş. Aynı zamanda İpek'in dediği gibi şehirdeki günümüzdeki şartlar yüzünden çoğu yapılamıyor. Çoğunlukla aile tarafından tanıştırılıyor, görücü usulü. Çoğunlukla geçmişte kız çocuklarının çok çevresi olmadığı için okula gitmedikleri için insanları tanıyamıyorlar ve bu yüzden aileleri tarafından görücü usulüyle evlilik oluyor. Bahriye Yönyüksel'le röportaj yaptığımda bunu görmüştüm ve çoğunluk evliliğinden memnun değildi. Ama o memnundu, mutluydu. Geçmişteki düğünlerde çoğunlukla bütün halkla beraber düğünler ve özellikle yönetici olanların çok kalabalık ve güzel düğünleri olurmuş, ziyafet verilirmiş, bütün halk gelirmiş çok neşeli düğünler olurmuş ama bu günümüzde çok az sadece aile içinde oluyor, arkadaşlar geliyor. Günümüzdeki düğünlerde çevre çok az oluyor, çok az insan geliyor. Çok insan olsa bile toylardaki kadar olmuyor. Toylarda tanımadıkları insanlara bile bütün halk ziyafet veriliyor. Ama günümüzde sadece tanıdık insanlarla birlikte kutlama yapılıyor. Çoğunlukla arkadaşlar ve aile ortamında oluyor. Daha önce ben de biliyordum, Türk kültüründe olan şeylerin günümüze kadar gelmediğini ama düğünlerde bu kadar çok olduğunu fark etmemiştim. Kına gecesi bile yapılmıyor o kadar az. Ceren'in de dediği gibi, yöreye göre kıyafetler ve kutlama şekilleri de değişiyor. Mesela Nezihe Yönyüksel'le yaptığım röportajda bindallı kıyafeti giymediği. Tekirdağ yöresine ait bir elbise giydiğini söyledi. Yani yöreye göre çoğunlukla değişiyor bunlar. Geçmişteki düğünler bence daha kalabalık, daha eğlenceli oluyor. Çok daha uzun sürüyor. Kına gecesi, kız isteme falan daha neşeli ve eğlenceli oluyor bence."

Ö5 de düğünle ilgili geleneklerin devam etmediği sonucuna varmış ve bunların nedenleri noktasında bazı sosyolojik analizler de yapmıştır. Buna engel olarak şehir yaşantısı gösterilmektedir. Bir diğer ulaşılan sonuç da geçmişte kızlar okula gitmediklerinden çevre edinememişler bu nedenle de görücü usulü ile evliliklerin yaygın olduğudur. Öğrencilerin çoğu yaptıkları röportajlardan bu sonucu çıkarmışlardır. Yine öğrenciler yaptıkları araştırmaya göre düğünlerde yemek kültürünün olduğunu ama günümüzde bunun kaybolduğunu düşünmektedir. Öğrencinin yaptığı görüşmelere atıf yapması ve bu görüşmelerden elde ettiği verileri kullanması önemlidir. Yaptıkları araştırmanın bir sonucu olarak eski düğünlerin daha kalabalık ve neşeli olduğu düşüncesini dile getirmişlerdir. Hatta Ö3 kendi düğününü geleneksel düğünler gibi yapmak istediğini söylemiş, ancak buna yine de güncelden bir ekleme yapmıştır. Ö3;

"Şimdi evlenecek olsaydım eski düğünleri tercih ederdim. Bir de o zaman balayı da yoktu. Ben ikisini karışık isterdim mesela. Eski düğünler ama bir de balayı olsa..."

Eskiden düğünlerin kır düğünü olarak yapıldığını ve atın önemli bir unsur olduğunu öğrenciler düşünmektedir. Ö3, yaptığı röportajda eski düğünlerle ilgili şu bilgilere ulaşmıştır;

"...Eski düğünler anlattıklarına göre daha böyle eğlenceli, sesli, müzikli geçiyordu. Böyle düğün evleri gibi yerler yoktu. Daha çok açık alanda, bahçede. Bahçeyi süslerlermiş böyle kurdelelerle atlarla gelinirmiş. O zaman araba, taksi çok pahalıymış kiralamak ya da onları bulmak çok zormuş. O yüzden kendileri atlarla geliyormuş ya da eşeklerin üstüne binip geliyorlarmış. Bir de gelinin üstüne atla gezerken eğer ara sokaklardan geçiyorlarsa önceden tembihliyorlar komşuları diyorlar ki "atlarla buradan geçerken üstümüze çiçekler atın ya da kuruyemişler atın ya da paralar atın" diyorlarmış. Onlar da ara sokaklardan geçerken üstlerinden kurdeleler atılır mıydı bilmiyorum ama kuruyemiş, para falan atılıyor-

muş. Eskiden tatlı olurmuş, sarma ve börek olurmuş düğünlerde. Röportaj yaptığım kişi bugünkü düğünleri çok anlamsız buluyor çünkü kafa şişirmekten başka bir şey olmadığını düşünüyor."

Ulaşım aracı olarak dönem itibariyle atın kullanıldığı ve salon gibi kapalı alanların olmamasından dolayı açık alanlarda düğünlerin yapıldığı sonucuna varan Ö3, ritüellerden de sunumunda bahsetmiştir. Yaptığı röportajlarda çeyizin önemli olduğu sonucuna varan Ö2, eskiden çeyizde bulunması gerekenleri şöyle sıralamıştır:

"Bir de çeyiz hazırlanırken genellikle işlemeler olarak el işleri, kanaviçeler, sarmalar, danteller, el örgülerini ben bütün röportajlarımda gördüm. Herkes farklı yörelerden olsa bile kadınlar o işlemeleri çeyizinin bir bölümüne koyuyorlar. Göz nuru olduğundan dolayı çeyizinin bir kısmını veya sandığını saklıyorlar ve genelde mutluluk bazen hüzün yani bütün duygular bir arada oluyor."

Çeyizde olanların yanı sıra bunların bir sandığa konulduğunu ve uzunca bir süre saklandığını sunumunda Ö2 paylaşmıştır. Yine yukarıdaki ifadeler, öğrencinin görüştüğü kişilerin duygularını (mutluluk ve hüzün gibi) duyumsayabildiğini, üretilen eşlerinin anlamını içselleştirebildiğini ("göz nuru olduğundan dolayı") de göstermektedir. Elde edilen bilgilerden öğrencilerin düğün hazırlıkları ile ilgili bilgilere ulaşma çabasında oldukları da anlaşılmaktadır.

Dikkat çekici bir başka nokta, öğrencilerin hem okudukları kitaplardan hem de görüşmelerden elde ettikleri düğünlere ilişkin verileri ödevlerinde ve sınıftaki sunumlarında görece etkin olarak kullanmalarıdır. Ayrıca bugünkü düğünlere ilişkin gözlemlerine de analiz süreçlerinde yer vermişlerdir. Böylelikle öğrenciler kitaplardan ve görüşmelerden elde ettikleri geçmişe ilişkin verileri ve bugüne ilişkin kişisel gözlemlerini genellikle kullanabilmişlerdir.

Yukarıdaki örnekler ayrıca sözlü tarih sürecini basamak basamak deneyimleyen öğrencilerin inceleme konuları olan düğün üzerine konuşabildiklerini, yorum ve karşılaştırmalar yapabildiklerini, değişimin ardındaki gerekçelerin neler olduğunu ortaya koyabildiklerini, sürekliliğe sahip olan gelenek ve göreneklere ilişkin çıkarımlarda bulunabildiklerini göstermektedir. Yine bir başka olumlu nokta öğrencilerin kişisel bakış açısı ve görüşlerini "bence" diyerek dile getirmeleri; arkadaşlarının katıldıkları görüşlerine de "Ceren'in de dediği gibi" ifadesinde olduğu gibi değer verdiklerini göstermeleridir. Tüm bunlar nitelikli bir Sosyal Bilgiler/Tarih dersinin üretmesi gereken sonuçlar arasında olmalıdır.

SONUÇ YERİNE

Eski öğrenme anlayışı sistematiğinde, Reform ve Rönesans'ın nedenlerini ve sonuçlarını yazmak, Yükselme Devri'nin padişahlarını sırasıyla saymak, Karlofça Antlaşması'nın tarihini ezberlemek, Mondros Ateşkes Antlaşması'nın maddelerini bilmek, Amasya Genelgesi'nin önemini açıklamak öğrencilerin temel ödevi ve eğitimin başat koşulu idi. Ders kitabındaki bilginin tekrarlanması temelli bu eğitim sürecinde öğrencinin sürece 'zihniyle' katılımı son derece sınırlı olup, etkinlik çerçevesi tarih dersi ile özdeşleşmiş "ezber" ile donatılmış idi. Öğrenci sınav için ezberlediği bilgiyi sınavda kâğıdına akıttıktan sonra pasif olarak edinilen bilgiler unutulma sürecine girmekteydi. Bu sürecin öğrencide doğuracağı problem çözme, eleştirel düşünme, yaratıcı düşünme, karar verme ve iletişim becerilerinin son derece sınırlı olacağı varsayılabilir. Bunun sonucu olarak bu anlayışın öğrencide oluşturabileceği doyum, özgüven, kişilik ve kimlik geliştirme boyutları da görece daha zayıf olacaktır.

Yine klasik tarih öğretiminde öğrencilerin önüne getirilen konu kapsamında Yeniçeri teşkilatının yapısı, Bostancıbaşı'nın görevleri, Osmanlı-Avusturya ilişkileri (ki salt savaş boyutuna indirgenmiştir), Rusya'nın sıcak denizlere inme politikası, sömürgeciliğin nedenleri ve sonuçları, I. Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi, Milletler Cemiyeti'nin kurulması gibi konular yer almaktaydı. Bu konular, öğrencinin/çocuğun çocuk gözünden bakan dünyasını çok da kapsamayan/ilgilendirmeyen, yetişkinlerin kendilerine göre önemli gördüklerini çocuklara dayattıkları konular gibi görünmektedir. Oysaki sözlü tarih çerçevesinde, geçmişten günümüze düğünler, oyun ve oyuncaklar, meslekler ve meslek seçimi, eğlenme anlayışları, eğitim, haberleşme, ulaşım, hastalık, komşuluk gibi öğrencinin/çocuğun gündelik yaşamı ile iç içe konular tarih ve tarihin konu kapsamı olarak önüne sunulmaktadır. Bu anlamda Tarih/Sosyal Bilgiler, top ve tüfek sesleri ile kılıç şakırtılarının sınırlılığından kurtulmuş, sıradan insanın gündelik yaşamının zaman içindeki değişiminin/sürekliliğinin de tarih olabileceği algısını çocuğun önüne getirmiştir. Yine bu yapının diğer bir olumlu boyutu da, siyasi ve savaş tarihinin genellikle çocuğun zihninde ortaya çıkardığı biz-öteki ayrışmasından, önyargıların derinleştirilmesinden uzak kalması/durmasıdır. Bu anlamda da bırakalım tarih derslerimizde çocuklarımız daha fazla çocuk kalsın ve başarıklarından keyif alsın.

KAYNAKÇA

Alada, M., Tezer, E. (2007). Akran Danışmanlığı Nedir, Ne Değildir?. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*. Cilt 3, Sayı 27.

Demircioğlu, İ. H. (2010). *Tarih Öğretiminde Öğrenci Merkezli Yaklaşımlar*. Ankara: Anı Yayıncılık

Frendo, H. (2003). *Tarih Öğretiminde Çoğulcu ve Hoşgörülü Bir Yaklaşıma Doğru*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Ingram, P. (1998). Sözlü Tarih. *Tarih Öğretiminde Çoğulcu ve Hoşgörülü Bir Yaklaşıma Doğru*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları. (s. 52-54).

Kabapınar, Y. (2007). *İlköğretimde Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler Öğretimi*. Ankara: Maya Akademi.

Neyzi, L. (2009). *"Ben Kimim?" Türkiye'de Sözlü Tarih, Kimlik ve Öznellik*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Say, O. (2012). *Sözlü Tarih ve Görüşme Teknikleri*. Boğaziçi Gösteri Sanatları Topluluğu Web Sitesi: http://eski.bgst.org, adresinden 27 Aralık 2012 tarihinde edinilmiştir.

Tosh, J. (2008). *Tarihin Peşinde*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

BEHİCE BORAN'IN MEKTUPLARI I-II

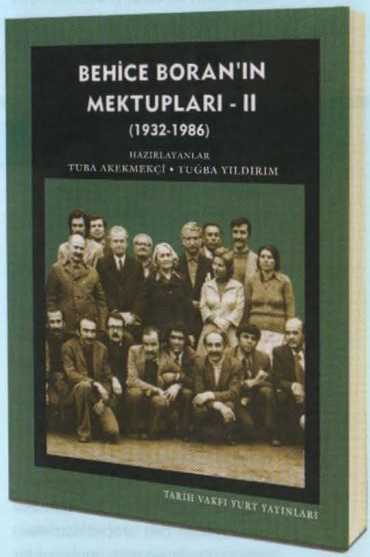
"Bu son mektubunda bahsettiğin 'haklı' olup olmamak meselesine gelince, ben meseleyi böyle telakki etmedim ve etmiyorum. 'Hak' noktainazara göre değişir. Ve sizinle benim aramdaki asıl mesele de bu noktainazar farkıydı. Siz daima benim burada kalıp kalmamam, benim keyfi irademe tabiymiş gibi hareket ettiniz. Ben ise vaziyette benim irademden hariç mecburiyetler, vazifeler gördüm. Mademki burada Amerikalıların verdiği para ile okuyordum, üzerime aldığım işi yarım bırakıp dönemezdim. Bir de ortada mesleki mecburiyet vardı. Ben buradaki okumama sadece bir "mektep tahsili" diye bakmıyorum. Ben tahsil ettiğim sahayı kendime meslek, hayat, iş olarak kabul ettim. Nasıl bir erkeğin kendi mesleğinde bir işler görmek istemesi tabii görülüyorsa, benim de meslek aşkım ve gayelerim tabii görülmelidir. Ben bir süs, gösteriş olsun diye okumuyorum. Döndükten sonra da diplomayı duvara asıp artık çalışmak bitti diye oturmayacağım. Bilakis çalışmak devresi asıl o zaman başlayacak. Benim para, mevki hususunda ihtiraslarım yok; fakat kendi mesleğimde bir iş görmek, kendi sahamda memlekete hizmet, hayatıma istikamet veren bir hedef."

Behice Boran, 9 Ağustos 1938,
Ann Arbor.

"...ben hapis yatmakla ayrı bir çile, meşakkat çekiyor da değilim, bir kahramanlık da değil mahpus yatmak. Bir 'acıma duvarı'nın duvarı da değiliz. Hiçbir yerde, hiçbir zaman sosyalizme giden yol; dikensiz, taşsız, dümdüz, 'şahane' bir yol olmamış. Yüzyılların ötesinden sürüp gelen mücadelede; hapse atılanların, haksızlığa ve bin türlü belaya uğrayanların biz ne ilkiyiz, ne de sonuncusu olacağız. Bir çile söz konusu olacaksa, buna insanlığın genel çilesidir denebilir ancak, içeride de çekilir dışarıda da. Ama ben bu düzeyde ve anlamda dahi 'çile' sözcüğünü ve bu sözcüğün ifade ettiği düşünce ve bakış açısını sevmiyorum. Bilimsel açıdan gerçekçi ve geçerli, ahlaki açıdan haklı bir davaya inanış ve kendini veriştir bu sadece. Ne çile, ne fedakârlık, ne kahramanlık söz konusudur aslında. Bunların hepsi var olabilir, ama sorunun özü, aslı bunlar değildir. Bireysel açıdan ve düzeyde, sadece insan olmanın gereğidir. İnsan olmak da kolay değil elbette. Ama insan olmanın zorluğundan ne yakınılır, ne övünülür. İnsan olmanın gerekterini yerine getirmekten mutluluk duyulabilir, duyulmalıdır ancak. Bu yazdıklarım biraz 'edebiyat', 'süslü sözler' gibi gelebilir. Hatta 'bu da bir çeşit övünme' denebilir. Değil oysa. Gerçekten doğru bildiğim, inandığım bir anlayış bu. Böyle bir 'insan olma' çizgisine ben varabildiğimi de iddia etmiyorum. Ama isterdim, amacımdır."

Behice Boran, 29 Kasım 1973.

MYRA

Vakıf Merkezi
Zindankapı Değirmen Sokak No:15 Eminönü / İstanbul
T (212) 522 02 02 F (212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr / info@tarihvakfi.org.tr

Ankara İrtibat Bürosu
Selanik Caddesi Tankut İş Merkezi No: 82/30 06420 Kızılay-Ankara
T (0312) 424 05 10 / 424 00 50

TARİH VAKFI

MATEMATİĞİN TOPLUMSAL DİNAMİKLERİ - II

BENO KURYEL

Bu makalede, yine pek göze çarpmayan ancak kültürel yansımalar olarak günümüze katılan matematiğin yukarıda belirtilen yaşam bağları irdelenmeye çalışılacaktır. Bilginin üretim süreçlerinde insan ilişkilerini nasıl belirlediği, kültürel ve siyasi bileşenlerin matematiğin gelişimine nasıl yansıdığı ele alınacaktır. Tüm bu gelişmelerin hem matematik öğretimine olan yansımaların hem de yarattığı birçok önyargının güncel örnekler ve anekdotlarla çözümlenmesine gayret edilecektir.

Diğer insanlarla dolaysız bir birliktelik içinde nadiren yürüttüğüm bir etkinlik olarak bilimsel araştırmayı v.b. gerçekleştirdiğimde bile toplumsal bir etkinlik yapmış olurum, çünkü insanidir. Bana toplumsal bir ürün olarak verilen, düşünenin kullandığı dilin kendisi gibi, yalnızca etkinliğimin maddiliği değildir. Kendi varlığım bir toplumsal etkinliktir.

Karl Marx,

The Economic and Philosophic Manuscripts of 1844 (1959, 104)

DEVAM EDERKEN...

Matematiğin toplumsal dinamiklerini araştırmanın amacı yalnızca bilgi arkeolojisini gerçekleştirmek değildir. Bu aynı zamanda bir sorumluluğu da içerir. Matematik ile sorumluluk olgularını yan yana düşünmenin "bugüne" yabancı gelmesi bir paradigmaya denk gelmektedir. Matematiğin tarihsel olarak Platonist felsefi bileşenlerle ayaklarının yerden kesilmesi ve kapitalist toplumsal formasyonun onu araçsallaştırması birbirini besleyen ve bütünleyen bir paradigmada buluştu. Pragmatik yolun aracı durumundaki matematiğe karşı evrilen sorumluluklar, matematiği yeryüzüne indirmeyi, ayaklarının yere basmasını sağlamayı ve matematiksel düşüncenin evrimini insani bir emek sürecinde değerlendirmeyi içerir. Tüm bunlar bilimin tümü için de geçerlidir. Bir önceki yazıda, her gün karşılaştığımız teknolojik gelişmelerde gözle görülmeyen matematiksel yapıların özellikleri kısa örnekler çerçevesinde incelenmişti. Bu makalede, yine pek göze çarpmayan ancak kültürel yansımalar olarak günümüze katılan matematiğin yukarıda belirtilen yaşam bağları irdelenmeye çalışılacaktır. Bilginin üretim süreçlerinde insan ilişkilerini nasıl belirlediği, kültürel ve siyasi bileşenlerin matematiğin gelişimine nasıl yansıdığı ele alınacaktır. Tüm bu gelişmelerin hem matematik öğretimine olan yansımaların hem de yarattığı birçok önyargının güncel örnekler ve anekdotlarla çözümlenmesine gayret edilecektir.

Sorumluluk hem toplumsal hem de bilimsel bir farkındalığın tartışma ortamını açar. Bu durumda çeşitli bilme yollarını, pozitivizmin oluşturduğu sapmaları, toplumsal adaletin ve kültürel gelişimin önündeki engelleri anlayabilme çabaları öne çıkar. Paradigma içinde belirlenen ve onu yeniden üretmek, savunmak üzere yapılanan ve sorgulamadan kabul edilen nesnellik, mantık, rasyonalite, hakikat ve bilim anlayışlarını eleştirel olarak çözümleyebilmeyi kapsar. Nesnellik, mantık, rasyonalite, hakikat ve bilim anlayışları paradigma içinde ya da kapitalist toplumsal formasyonun örgüsünde tartışmasız kabul gören bilme biçimlerine dönüşür. Bilimin ve özelde matematiğin toplumsal dinamiklerine zihnimizi yormak sadece bir merak değil, aynı zamanda özgürce sorgulamayı, farklı bilme yollarını araştırmayı, deterministik önyargıları açımlamayı ve bu sistem üzerinden bilimin, matematiğin kalıplaştığı *bilimcilik* ideolojisiyle hesaplaşabilmeyi içerir.

Tales'e göre birincil soru, ne bildiğimiz değil, onu nasıl bildiğimizdir. Bilgikuramı için ilk söz şöyle olabilir: "Bilgi nasıl bilinir?" Bu soruyu sorarken ve yanıtlarken, yine bir "nasıl bildiğimizden" hareket etmek zorundayız. O halde, bir bilginin bilinmesi çeşitli olabilir. Zaten öyle olduğu için bilgikuramı vardır. Bu ikilem, onun varlığına işaret eder. Bilim, "bilginin" bir örgütlenme biçimidir. Buna göre, bilimsel bilginin ayracı nedir? Ya da olabilir mi? Bilimin sınırları için çok farklı yaklaşımlar var. Neden? Çünkü, bilmek ve bilgiyi ör-

gütlemek kültürel süreçlerdir. Buna göre, bilgikuramı, bilginin nasıl "anlam" kazandığını araştırır. Bilgikuramı için şöyle bir önerme yapabiliriz: "Bilgikuramı (epistemoloji); bilginin kaynağını, ideolojik ve felsefi içeriğini, toplumsal işlevini, bu işlev ya da işlevler için kullanılmasında tanımlanan kültürel yapı ve değerleri, bilginin tarihsel yaşamını, toplumsal ve siyasal bağlantılarını, etimolojik karakteristiklerini incelemeyi dert edinmek durumundadır."

Bugün hüküm süren paradigma, bilimci-pozitivist bir yaklaşımı kapsar. Bilimin ve buna dayanarak üretilen bilginin toplumsal dinamiklerin dışında cereyan eden bir alan olduğunu varsayar. Bilim insanı, beyaz önlüklü ve laboratuvarda çalışan kişidir. Etrafı tüpler, balonlar ve acayip makinelerle çevrilidir. Tüm gününü deney yaparak geçirir. Bir tüpten diğerine kimyasal maddeler aktarır. Teleskopla uzayı gözler. Mikroskopla küçük dünyalara dalar. Bitki ve hayvanlar üzerinde deneyler yapar. Bulgularını siyah kaplı not defterine özenle kaydeder. Araştırarak bilgiye varma uğraşı, bilgiyi örgütlemek, kullanmak ve genç kuşaklara o bilgiyi aktarmak bir bilme biçimi içinde gerçekleşir. Bu bir paradigma içinde oluşur ve bir kültüre işaret eder. Bilimin ebedi hakikatlerin birikimiyle geliştiği savı, bu yaklaşımın dünya görüşünü simgeler. Bugünkü temeliyle, bilim tarafından ifade edilen dünya görüşünün temel görüntülerinden birisi, altını çizerek tanımladığı "olgu"dur. Olguların yalıtılmış olarak ve anlamsal bağlamlarından ve ilişkilerinden ayrılarak ele alınabileceği görüşüne dayanır. Bilimin bu ideolojik ya da felsefi yaklaşımı, "bilimcilik" olarak bilinir. Bu ortodoks yaklaşımda, olgular bir tarafta, değerler diğer taraftadır.

Pozitivizm, bilim tarihçisine kötü rehberlik eder, çünkü fiziğin tarihi ancak bir dizi "metafiziksel" araştırma programı bağlamında anlaşılabilir. Popper'e göre bilim, "süreklilik arz eden bir devrim", eleştiri ise bilimsel girişimin kalbi iken, Kuhn'a göre, bilimsel devrim kendine özgüdür, sıçramalıdır ve eleştiri aslında "normal bilim" ortamında aforoz edilmiş bir kavramdır. Ona göre, eleştiriden tartışmasız kabule giden yol, ilerlemenin yani normal bilimin başlamasına işaret eder. Bir kuramın çürütülüp reddedilmesi saf bir yanılsamadır. Egemen kuramın eleştirilmesi ve yeni kuramsal önerilerin ortaya çıkışı ender anlarda, "kriz" koşullarında gerçekleşir. Mutlak bir doğru veya yanlış yoktur. Kuramlar, değer-yüklüdür. Başka bir deyişle, yaşamın tüm değerlerinden ya da kültürel ağın anlamlarından bağımsız değildir. Paradigma, bir "ethos"tur veya bir yaşam biçimidir, bir kültür örgüsüdür. Entelektüel değerler ve standartlar, ortak pratikler, örgütsel ve mesleksel bağlantılar etrafında uyuşma ve fikir birliği kurulur. Bir paradigma, tanımlı ve belirli bilimsel tekniklerin yönettiği ve gözlemsel ve deneysel verilere nasıl bakılacağının belirlendiği bir ortamı gösterir. Olgular, kuram-yüklüdür. Kuramlar da, değer-yüklüdür. Değerler ise, dünya görüşlerinin öğeleri olarak ideolojiler tarafından oluşturulur. Olgular bir tarafta, değerler diğer tarafta olamaz. Değerler, bilim olarak ifade edilen her şeyde içkindir.

Mevcut pozitivist paradigmada değersel temellere inilmesini, bilimi siyasete çekmek olarak ifade edilir. Yine açıkça görülmektedir ki, pozitivizm bilimi siyasete karıştırmayarak düpedüz siyaset yapmaktadır. Bilim bir kültürdür. Kurumsal bir yapıdır. "Bilimci" paradigmanın bilgikuramı, belirlenimciliktir. Bunun anlamı, bir olguya ait bilginin bilim aracılığıyla mutlaka elde edilebileceğidir. Yöntemi ise, deney ve gözlemlere dayanan araştırmadır. İdeolojik/kültürel örgüde ise, pozitivizm oturmaktadır. Buna göre, bilim kurtarıcıdır. Bu iddia, bilim ve teknolojinin insanlığı "pozitif" yarınlara taşıyacağı iddiasını içermektedir. Görüldüğü gibi, bu görüş ilk bağlamdan oldukça farklıdır. Bilimin nesnel olduğunu öne süren bir bakış açısıyla, bilimin bir kültür olduğunu öneren bir yaklaşım vardır karşımızda. Bilimi bağımsız ve değerlerden arınmış bir araştırma alanı olarak gören bir görüş ile bilimin, iktidardan bağımsız olamayacağını ve siyasal etkileşimlerin kaçınılmaz olduğunu ve bilim insanının tarafsız olamayacağını öne süren bir görüş aynı dünyanın farklı tasavvurlarını temsil etmektedir.

Bugünkü temeliyle, bilim tarafından ifade edilen dünya görüşünün temel görüntülerinden birisi, altını çizerek tanımladığı "olgu"dur. Olguların yalıtılmış olarak ve anlamsal bağlamlarından ve ilişkilerinden ayrılarak ele alınabileceği görüşüne dayanır. Bilimin bu ideolojik ya da felsefi yaklaşımı, "bilimcilik" olarak bilinir. Bu ortodoks yaklaşımda, olgular bir tarafta, değerler diğer taraftadır.

DİNAMİKLER

Kültürel çeşitlilikler arasındaki etkileşimler, kısa sürede dünyanın farklı noktalarına ulaşabilme, insanların ekonomik girdaplarca metropol kentlere emilmesi, dünyada biriken demografik yoğunluklar, matematiğin toplumsal düzeyde örgütlenmesini ve buna göre matematikçilerin yetişme tarz ve anlayışlarını etkilemiştir. Farklı kültürlerin matematik bilgileri, buluştukları ortamlarda etkileşirken okullaşma politikalarının temelindeki teorik süreçlerine arı (pure) matematik egemen olagelmiştir. Bu örgü,

bireysel ve kolektif var oluşumuzun gereksinmelerine göre yükselen sesleri bloke etmiş ve insanları yalnızca kapitalizmin genel anlayışında bir meta olarak görmüştür. Bunun altında yatan felsefe ise, kalkınma politikalarına uygun bireylerin yetişmesine göre uyarlanmış öğretim tasarımlarının ardında gizlenmiştir. Buna matematiğin araçsallaştırılması diyebiliriz. Matematiğin toplumsal dinamiklerinden birisi olan bu bileşenin görmezden geldiği şey, matematiksel bilginin, *formel* veya *informel* ya da *nonformel* olarak herhangi bir ve tüm öğrenme süreçlerinde bulunmasıdır, yer almasıdır. İlk makalede de altı çizildiği gibi matematik yalnızca bir düşünceler sistemi değildir. Matematiksel bilginin evrimi, toplumsal pratikler ve toplumsal etkileşimler sürecinde gerçekleşmiş ve yaşamına böylece devam etmektedir. Matematiksel nesneler ya da soyutlamalar ve matematik uğraşında olanlar üretici güçlerdir. Üretici güçler, çağdaş üretim biçimi, kapitalizm, dâhilinde sistemle bütünleşmişlerdir. Paradigmanın yapılanmasını anlatan bir süreç olduğunun altı çizilmişti (Kuryel, 2013b).

Akademik bilgi içinde ve aracılığıyla kurumsallaşan ve de okullaşma süreçlerinde işlenen arı (pure) matematikte, matematikçilerle öğretmenler arasında bir kopukluk vardır. Aynı zamanda, dünya çapında arı ve uygulamalı matematik araştırma ve uygulamaları birleştirmek konusunda belirli bir başarı elde edildiği de söylenemez. Arı matematik çoğu kez okulda işlenen matematikle aynı addedilir. Ancak arı matematik terimi daha çok, matematiği "ilahi bir ışık" olarak empoze etmek için kullanıldığını söyleyebiliriz (Mesquita ve Restivo, 2013). Küreselleşme sürecinde öğrencilerin karşılaşacağı sorunlara yanıt veren bir matematik tasarlanmasına rağmen özellikle matematiğin "arılığı", "doğruluğu" ve "mutlak hakikatini" unutturmayacak ideolojik bir şemsiyenin inşası kesinlikle ihmal edilmez. Arı matematik anlayışında açıkça bir özcülük (*essentialism*) vardır. Halbuki, matematik toplumsal bir olgudur, matematikçiler, matematik öğretmenleri, mühendisler, fizikçiler dâhil herkes matematiği bir toplumsal ürün olarak üretir. Arı ve uygulamalı matematik arasındaki dinamiklere bakıldığında süregelen paradigma çerçevesinde aralarındaki enerji alışverişini men edilmiş ve yanılsanmış, böylece aralarında sistematik bir dengesizlik oluşagelmiştir (Restivo, 1992). Matematik 19. yüzyıldan itibaren Almanya'dan başlayarak her yerde profesyonelleşmiş ve bürokratlaşmıştır. Arı matematik, profesyonelleşen ve bürokratlaşan toplumsal sistemin matematiğidir.

Öklit-dışı geometrinin gelişimi ve astronomide, görecelik kuramlarında ve kuantum fiziğinde kullanımı, uzam ve zamanla ilgili yeni kavramların oluşumu, bağnaz determinizmin, Marx ve Freud gibi düşünürlerle yıkılıp bilimin insanileştirilmesi yeni bir paradigmanın devreye girmesine ve aydınlanmanın yozlaşmaları olan bilimcilik ve pozitivizmin eleştirel olarak yıkılmaya başlamasını sağlamıştır. Çizgisel epistemolojinin geçersizliğinin gösterilmeye çalışıldığı bu süreçte insan ilişkilerine, fiziksel ve doğal dünyaya yeni bakış açıları kazandırmıştır. Çünkü bunlar, karmaşık, çizgisel olmayan, hem iç hem de karşılıklı etkileşimli ve sistemik ilişiklerle bağlantılıdırlar. Çizgisel düşüncenin yerini, örgü-ağ etkileşimli, çizgisel olmayan, hiyerarşik değil, heterarşik, fraktal ve kaotik paradigmalar almaya başlamıştır. Bilimsel bilgi üretimi derin düşüncenin değil, toplumsal yapıların içinde evrilen ve anlam kazanan bir süreçtir. Bu gelişimler, tarihin, kültürün ve bireysel üretimlerin kesişimlerinden oluşan konfigürasyonlardır. Bilimin *materia prima*'sı, hammaddesi, toplumsal ve kültürel pratiklerin bilimi, üretici güçler ve üretim ilişkileri bağlamında içerikçe dönüştürdükleri ekolojik çevredir. Öyle bir zamanda yaşıyoruz ki, hiçbir anlaşmazlığın bölgesel bir karakteri yoktur ve hiçbir sorumluluğun sınırlı bir niteliği yoktur. İnsanlar tarihin yazarları olarak kendilerini bu sorumluluklardan muaf tutamaz (Mesquita ve Restivo, 2013). Bu durumda, arı matematik dışlayıcı bir etmen olarak görünmektedir. Bu anlayışta matematik, dünyanın dili olarak görülmektedir. Belki de bir iletişim aracı olarak. Ancak, bu iletişim ortamı farklı kültürlerde çeşitlilik göstermektedir. Matematik, Batı'ya özgü bir zorlamanın ötesindedir. Matematiksel çalışmalarda ve matematiksel bilgide, siyasetin, öğretimin ve diğer toplumsal etmenlerin ne denli derin kapsandığını ve çağdaş matematiğin kendisinin nasıl bir toplumsal kurum olduğunu göz önüne alırsak toplumsal ilişkilerin bilginin örgütlenme biçimlerine bağlı olarak nasıl dönüştüğünü görebiliriz.

Matematik tüm kültürlerde problemleri çözmek üzere uygulanan teknikler olarak bulunur. Problemler geleneksel paradigmada iki ayrı biçimde ele alınır: Somut ve soyut. Bu ideolojik boyutlarla bir toplumsal dinamik yaratır. Özellikle de arı matematiğin *soyut* olduğu anlayışı epey yaygındır. Bu noktada, altını çizmek gerekir ki, matematiğin toplumsal dinamiklerini araştırırken tarihsel evrim yanında bu dinamiklerin yerleşik olmasını sağlayan zihniyet ya da kültürel ve ideolojik boyutlar da kapsanmalıdır. Bu zihniyetin tekabül ettiği yer hem felsefi hem de bilgikuramsal çözümlemelerin yaşam bulduğu düşünsel üretimlerdir. Somut ve soyutun ayrılması aslında iki farklı somutluk türünün ayrımıdır. Soyutlama, entelektüel çalışmaların düşünsel ürünlerinde bulunur. Matematik soyut olamaz. Aksine matematik bir soyutlama, belki de bir soyutlama sanatıdır. Ve bu soyutlamalar gerçekte birer zihinsel somutun kendisinden başka bir şey değildir. Dil üzerinden ve toplumsal bir dinamik ve anlaşma dili olarak yapılanır. Matematiksel bilgi, salt soyut ya da soyutlama olarak görülünce, "arılığa" eşlik eden bir düzey yaratılmış olmaktadır. Bu da, matematikte aşkın ve doğaüstü gerçeklikleri aramak ve bu tuzağa düşmek anlamına gelmektedir. Küçük bir örnek vermek gerekirse, etrafımızda gözlemlediğimiz çokluklara bakalım. Birçok ağaç, birçok insan gibi. Bunlar gözlemsel somutlardır. Ancak, bu çokluklara bir anlam vermeye çalıştığımız zaman sayı sistemlerinden yararlanabiliriz. Sayıların evrimi bir

soyutlama sürecidir. Bu soyutlamalar sonucunda sayılar türetilir ve çokluğa beş ağaç, on insan gibi anlamlar geliştirilir. Bunlar da zihinsel somutlardır. Matematiksel bilginin gerek evrimini gerekse bilgikuramsal çözümlemelerini yapmak yerine mevcut paradigma arı matematiği tek bilimsel matematik olarak tanır.

Matematiğin bir toplumsal fenomen ve gerçekten bir toplumsal yapılanma olduğunu söylemek ne anlama gelmektedir? Örneğin, Öklit-dışı (non-Euclidean) geometriye bir göz atalım. Öklit geometrisi, ilkokuldan başlayarak öğrendiğimiz düzlemsel bir geometridir. İki boyutlu uzamın geometrisidir. Karelerin, çemberlerin ve üçgenlerin matematiksel olarak sahneye çıktıkları geometrilerden bir geometridir. Öklit-dışı geometriler ise düzlemsel olmayan yüzeylerden oluşur. Küreler, elipsoidler gibi. Görüldüğü gibi birden fazla geometri vardır ve uzamı anlamak ve anlamlandırmak için geliştirilen yapılanmalardır ve bir toplumsal fenomen olarak evrilen kültürel bir süreçtir. Öklit, İÖ 325-265 yılları dolayımında Mısır'ın İskenderiye'sinde bir geometrik dizge ya da sistem geliştirmişti. Bu noktada, yaklaşık iki bin yıl sonra ortaya çıkan Öklit-dışı geometriler için matematik tarihçisi Carl Boyer'e, ayrıca matematikçi ve matematik tarihçisi olan Dirk Struik'e kulak verelim:

Eşzamanlı keşfin şaşırtıcı bir durumunu 19. yüzyılın ilk üçte birinde biri Alman, biri Macar, biri de Rus olan üç insanın aklına benzer nosyonların gelmesinde buluyoruz (Boyer, 1968, 585).

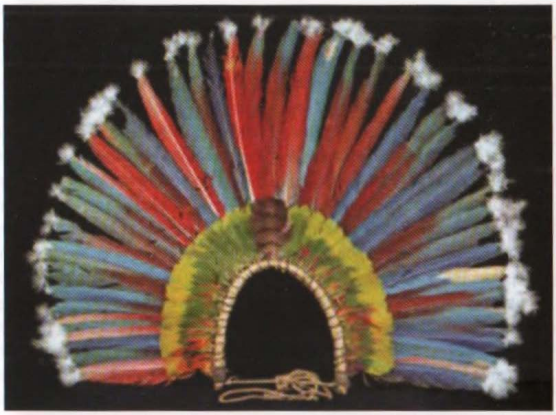
Aynı zaman diliminde, iki bin yıllık bir kuluçka döneminden sonra Göttingen, Budapeşte ve Kazan'da yeni fikirlerin birbirinden bağımsız olarak nasıl türemiş olduğu kayda değerdir. Aynı zamanda onların, matematiksel araştırmanın coğrafi çevresinin kısmen dışında nasıl olgunlaştıkları da dikkat çekicidir (Struik, 1967, 167).

Burada altını çizmek gereken konular var. Özellikle, "şaşırtıcı" ve "dikkate değer" gibi sözcükler, gerçekten kulak vermekte yarar olan yaklaşımları arındırıyor. Çünkü bu ifade ve içerdikleri kavramlar çizgisel bir tarih anlayışını yansıtıyor (Bauchspies ve diğerleri, 2006, 44). Sanki bilgi üretimleri ansal sıçramalarmış gibi algılanıyor. Tarihsel süreçte bilginin ve bilimin evrimini "kabul edilebilir" bir hız olmayıncagöz önüne almaya değer olmadığı düşüncesi yatıyor altında. Matematiğin toplumsal dinamiklerini, "eşanlı" ve "bağımsız" sözcüklerle tümüyle ampirik indirgemecilik taşıyan görüşlerle izah etmek mümkün müdür? Bu sözcük ve içerdikleri paradigmatik anlamlar matematiksel bilginin evrimini karartan etkilere sahip. Aslında, "kuluçka dönemi" ile ifade edilmeye çalışılan devir oldukça hareketli geçen dönemleri kapsar. alıntılarda belirtildiği gibi, hiçbiri bölgesel kısıtlar nedeniyle yalıtılmış durumda değillerdi. Hepsinin Göttingen Üniversitesi'nde bulunan Gauss ile bağlantıları vardı. Çünkü Gauss 1799'a kadar geri giden tarihlerde çalışma arkadaşlarına Öklit-dışı geometri hakkında mektuplar yazıyordu ve kendisi J. Bolyai'nin babasıyla arkadaştı (Bauchsples ve diğerleri, 2006, 44). Sözü edilen bu kişilerin ortak hocaları, "paralellik postulası" üzerindeki anlaşmazlıkların tarihine ilişkin ders veren Profesör Abraham Kastner (1719–1800) idi. Paraleller postulası, Almanya'da Marbourg Üniversitesi'nde profesörler F. K. Schweikart (1780–1859) ve A. L. Gerling (1788–1864) tarafından çalışılmış ve Gauss ile doğrudan ile-

Çizgisel düşüncenin yerini, örgü-ağ etkileşimli, çizgisel olmayan, hiyerarşik değil heterarşik, fraktal ve kaotik paradigmalar almaya başlamıştır. Bilimsel bilgi üretimi derin düşüncenin değil, toplumsal yapıların içinde evrilen ve anlam kazanan bir süreçtir. Bu gelişimler, tarihin, kültürün ve bireysel üretimlerin kesişimlerinden oluşan konfigürasyonlardır.

Öklit-dışı geometrilerin kaynağı, en eski yorumcu ve eleştirmenlerin de belirttiği gibi Öklit'in "paralellik postulası"na dayanır. Teknik ayrıntısına girmeden bu postulaya özetle denebilir ki, bir doğruya dışındaki bir noktadan ancak bir paralel doğru çizilebilir. Öklit'i izleyen iki bin yıl boyunca bu konuya sürekli bir ilgi olmuştur. Teknik içeriklerine bu makalede giremeyeceğimiz bu süreçte şu araştırmacıları sayabiliriz: Saccherei (1667–1733), Lambert (1728–1777), Klugel (1739–1812) ve Legendre (1752–1833). Açıkça ifade etmeliyiz ki, Öklit-dışı geometrilerin bir tarihi ve tarihsel bir bağlamı vardır, hem de çizgisel olmayan bilgikuramı ile izah edilebilecek özellikleriyle.

Alman, Macar ve Rus olarak belirtilen kişiler sırasıyla Reimann, J. Bolyai ve Lobachevsky'dir. Yukarıdaki tişim içinde olmuşlardır. Reimann da (1826–1866) Gottingen'de okumuş ve Gauss'un öğrencisi olmuştur. Ancak, ilk bakışta Lobachevsky okuduğu Kazan Üniversitesi'nde yalıtılmış gibi görünse de matematik bölümünün öğretim üyeleri çoğunlukla tanınmış Alman profesörlerdi. Hocası, J. M. Bartels (1769-1836), Göttingen'de çalışmış ve Gauss'un öğretmenlerinden biriydi. Lobachevsky, geliştirdiği geometrik sistemi "sanal" olarak nitelendirmişti. İlginçtir, geometrik düşüncelerin diğer fiziksel yasalar gibi doğrulanması gerektiğine inanırdı. Fakat başlangıçta Öklit-dışı geometrilerle ilgili açık bir görüşü de yoktu. Aslında Öklit-dışı geometriler, matematikte ve fiziksel fenomenlerin araştırılmasında ortaya çıkan problemlerin çözümü için yaratılmıştı. Örneğin, kuantum fiziğindeki problemler gibi.

Bir simetri örneği olarak Brezilya'da Bororo kabilesinde kullanılan tüylü başlık.

Zanaatçılıkta simetri. Amazon yerlileri.

Tarihsel olarak bakarsak, Öklit-dışı geometrilerin gelişiminde toplumsal bir ağ söz konusudur. Bir açıdan, "deha" ve "yalıtılmış yaşam" yaklaşımları ideolojik bir konumdadır. Ve bunlarla izah edilmeye çalışılan, özellikle matematik tarihi gelişmeleri boş öyküler olarak kalmaktadır. Matematik konusu kapsamında evrilen bilgiyle doğrudan yoğun bir temas içinde olunmasa bile, gerek okul süreçleri, gerekse yaşamın giderek ortaya çıkardığı gereksinimler ve onların anlaşılıp tasarlanması, araştırmacıların yeni düşünce boyutlarıyla yeni adımlar atmasına olanak vermektedir. Bu gibi matematiksel efsaneler bugün de etkisini sürdürmektedir. Öklit-dışı geometriler gibi matematiksel sistemlerin insan zihninin saf yaratımları olduğu ve gerçek dünya problemleriyle bağlantısız olduğu efsanesi çürütülmüş olsa da belirli bir yaygınlığı vardır. Her daim belirttiğim gibi, "ol mahiler ki derya içredirler, deryayı bilmezler." Belirli bir paradigma içinde evrilen insan yaşamına paradigmayı anlatmak zor bir iştir. İşte bu noktada makalenin başında belirttiğim sorumluluk sorunu ve bilim sürecindeki bilginin özgürce sorgulanmasının ışıltıları gündeme gelmektedir.

ETNOMATEMATİKSEL DURUŞ

Daha önce yazdığım bir makalede etnomatematiği tanıtmış ve tarihsel ve kültürel bileşenlerine değinmiştim (Kuryel, 2013a). Burada ise, matematiğin toplumsal dinamiklerini anlamada etnomatematiğin etkinliği üzerinde durulacak ve yarattığı çok bileşenli analiz olanakları kısaca irdelenecektir. Etnomatematik, siyasi ve dönüştürücü bir eylemler ve bir yaşam tarzı olarak toplumsal özgürlük eylemliliğidir. Toplumsal özgürlük diyalojik bir süreçtir. Sürekli bir evrimi söz konusudur. Karşılıklı etkileşim içinde çeşitli kültürler arasında ve her bir kültür içinde devam eden eleştirel düşünce üretimleridir. Mutlakçı ve nedenselci görüşlere karşıttır. Matematiğin bugünkü egemen anlayışı, matematiksel bilginin evrensel olduğunu varsayar. Genellikle matematik "dehaları" yaratan kendi içine kapalı, esoterik bir çatı altında yaşamaya çalışır. Çok küçük yaşlardan başlayan matematik öğretimi, kapitalist toplumsal formasyonun hem bilimine hem de teknolojisine yarayacak bireyleri yetiştirmektir. Aksine etnomatematik, matematiğin herkes tarafından öğrenilmesini hedefler. Mevcut paradigma insanlar arasında eleme yaparken, etnomatematik matematiğin tüm insanlığa ait olduğunu vurgular. Matematiğin totaliter ve muktedir ideolojik renksizliklerine karşın, insanın düşünsel yeteneklerini açığa çıkaran, geliştiren, çok boyutlu düşünmesini sağlayan, somut-soyut-tekrar somut sürecinde yaratıcı nitelikleri ortaya çıkaran, bilginin paylaşıldığı yaşam tarzlarının renkli ufuklarına yelken açar. Bu süreçlerin pratikleri, mekanik, hiyerarşik ve basitçe tümdengelimsel olmayan matematiksel ilişkilerin kurulmasına yardımcı olur. Daha önce de altını çizdiğim gibi, etnomatematik, en genel anlamıyla matematiğin gerçek yaşamla olan ilişkilerini araştıran bir bakış açısıdır. Matematik, insanlar tarafından geliştirilen entelektüel bir üründür. Bu ürünle, gerçek hayat betimlenir ve günlük sorun ve gereksinmelerin çözümü gerçekleştirilmeye çalışılır. Şöyle betimlemek açıklayıcı olabilir: Matematiğin içinde yaratıldığı/üretildiği doğal, toplumsal, kültürel ve sanal ortamı ifade etmek üzere *ETNO*, bir şeyi açıklamak, öğrenmek, bilmek ve üstesinden gelebilmek adına *MATEMA* ve matematiksel düşüncenin içinde evrildiği tarzlar, bi-

çimler, sanatlar ve teknikleri betimlemek üzere *TİK* (*techne*) (Kuryel, 2013a). Burada yeniden ayrıntısına girmeden bir araştırma alanı olarak etnomatematiğin, bu makalenin konusuna kapsamında bazı özelliklerine değinelim:

Etnomatematik belirtildiği gibi, bir araştırma alanıdır. Öğretim için önemi artık açıktır. Çünkü matematiği öğrenmekte olan birey kendi doğasının bir özelliği olan matematik yetisi ile baş başa kalmaktadır. Kendi yetisini tanıma ve uygulama şansı bulmaktadır öğrenen birey. Özellikle disiplinlerarası ve kültürlerarası köprüler kurar. Özellikle, antropoloji, etnografi, kültürel araştırmalar, bilişsel (*cognitive*) bilimler, tarih ve toplumsal dinamikler. Profesyonel ve her günkü pratiklerde, folklorda, zanaatta, giyim kuşamda, halıcılık ve sepetçilikte, oyunlarda, müzik ve dansta ve birçok çevre merkez kültürlerinde içerilen ve temsil edilen matematiksel düşüncelere hayran kalmamak elde değil (D'Ambrosio, 2010).

Matematiği yalnızca okul süreçlerinde değil, aynı zamanda hayatın tümünde nasıl yaşandığına baktığımız zaman farklı dinamiklerle karşılaşırız. Bugünkü matematik öğretimi, yönteme yönelen ve içinde evrildiği dinamiklerden habersiz insanlara bu yöntemler çerçevesinde "eğitim" veren, öğreten değil, bir konumdadır. Burada hem yeni ve özgür dinamikler yaratan bir matematiğin varlığını hem de bugünkü haliyle sadece teknoloji dinamiklerine eleman yetiştiren ortamın hal-i pür melalinin altını çizmek isterim. Artefektlerdeki matematiksel düşüncelerin gerek tanınması, gerekse teorik olarak araştırılması matematiğin toplumsal dinamiklerini anlamak için zengin kaynaklar yaratır.

BİRKAÇ SONUÇ

Matematiksel nesneler ya da soyutlamalar (zihinsel somutlar), toplumsal varlıkların, toplumsal çevrelerde ve verili toplumsal anlamlarda toplumsal araçlarla ve imkânlarla üretilir. Matematik, toplumsal dünyalarda meydana gelir. Bir nesne ya da soyutlama (zihinsel somut) olarak matematiksel bir teoremi, bir heykelden, bir çaydanlıktan veya bir gökdelenden farklı bir şekilde ele alınması için herhangi bir neden yoktur. Matematiksel nesnelerin ya da soyutlamaların (zihinsel somutların) bağımsız ve kendi başına yaratımlar biçiminde oldukları, özünde arı bir yolla ve teknik bağlamda gerçekleştirildikleri düşüncesi ancak yabancılaşmış ve yabancılaşmakta olan toplumsal dünyalarda ortaya çıkabilir.

Notasyonlar ve simgeler (semboller) araçlar ve malzemelerdir. Genelde onlar, toplumsal çıkarlar çerçevesinde ve toplumsal amaçlarla toplumsal olarak yapılandırılır. Anlamlarını, yapılandırılmalarının ve kullanımlarının tarihinden, şimdi hangi yollarla kullanıldıklarından, matematiğin içinde ve dışında kullanım önem ve sonuçlarından ve parçası oldukları düşünce örgüsünden alırlar.

Matematiğin toplumsal dinamiklerinin araştırılması, bugün değişmezmiş gibi sunulan ve sadece teknolojinin hizmetinde olması istenen "dinamiksiz" duruşun karşısında dünyanın farklı boyut ve yaklaşımlarla irdelenebileceğini destekleyecektir. Elbette genel olarak dünyanın kültürel, siyasi ve ekonomik dinamikleri uzun yıllardır araştırılmış ve oldukça zengin bir literatüre imza atmıştır. Bu zenginleşme süreci hızla devam etmektedir. Ancak, matematik üzerinde dinamiklerin araştırılması geleneksel bakışın henüz dışında kalmaktadır. Etkin bir aday etnomatematiktir. Ancak yeterli değildir. Yapılan çalışmalar hem bu derginin kapsamını hem de bir makalenin sınırları dışında kalmaktadır. Tabii ki, toplumsalın tarihini, tarihin toplumsalında buluşturarak bilginin özgürce tartışılmasının birkaç adımını atmak ve bazı temel özelliklerini belirtmek olanağı yaratmış bulunmaktadır.

Dünya, enformasyon ve iletişimde meydana gelen yeniliklerle durmadan dönüşmektedir. Böylece, zaman ve uzay ve de bağlantılarda yeni değerlendirmeler ortaya çıkmaktadır. Yeni toplumsal formasyonlar, ekonomik, kültürel ve politik olanakları zorlarken, matematiksel dinamikleri de, bilim dinamiklerini de yeniden ele almamızı gerektirmektedir.

Matematiği insani boyutlara taşımak için hem tarihsel, hem teknik, hem de toplumsal dinamiklerin araştırılması elzemdir. Bugün matematikte şaşılacak gibi görünen Platonik etki oldukça yaygındır. Matematiğin toplumsal dinamiklerinin, bugünkü egemen bilim anlayışına ve kapitalist üretim ilişkilerine uyumlu bir şeklide yaşam sürmesinde Platonist felsefenin oldukça büyük bir katkısı vardır. O açıdan sözü edilen dinamikleri irdelerken felsefeden bağımsız hareket etmek işin büyük bölümünü boş bırakmak anlamına gelecektir.

KAYNAKLAR

Bauchspies, W. K., Croissant, J. ve Restivo S. (2006): *Science, Technology, and Society-A Sociological Approach*, Blackwell Publishing.

Boyer, C. (1968): *A History of Mathematics*. New York, John Wiley & Sons

D'Ambrosio, U. (2010): *An Ethnomathematics View of Space Occupation and Urban Culture*, Journal of Mathematics & Culture, ICEM 4 Focus Issue (Fourth International Conference on Ethnomathematics. Towson, Maryland, ABD.

Kuryel, B. (2013a): "Matematik Tarihi: Etnomatematik", *Toplumsal Tarih*, 229, 34-41.

Kuryel, B. (2013b): "Matematiğin Toplumsal Dinamikleri-I", *Toplumsal Tarih*, 235, 72-77.

Mesquita, M. ve Restivo, S. (2011), *All Human Beings as Mathematical Workers: Sociology of Mathematics as a Voice in Support of the Ethnomathematics Posture and Against Essentialism*, JUME,1-14.

Restivo, S. (1992) - *Mathematics in Society and History*, Episteme, cilt 20, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht / Neitherlands.

Restivo, S., Van Bendegem, J.P., and Fischer, R. (eds) (1993) *The Social Life of Mathematics*, . 247-78. Math Worlds: Philosophical and Social Studies of Mathematics and Mathematics Education, Sunny Press, Albany / ABD

Restivo, S., (2008/2011):, *Minds, Morals, and Mathematics in the Wake of the Deaths of Plato and God: Reflections on What Social Constructionism Means, Really*, 37-43, Anna Chronaki (ed.), Mathematics, Technologies, Education: The Gender Perspective (Volos, Greece: University of Thessaly Press).

Struik, D. (1967): *A Concise History of Mathematics*. New York, Dover.

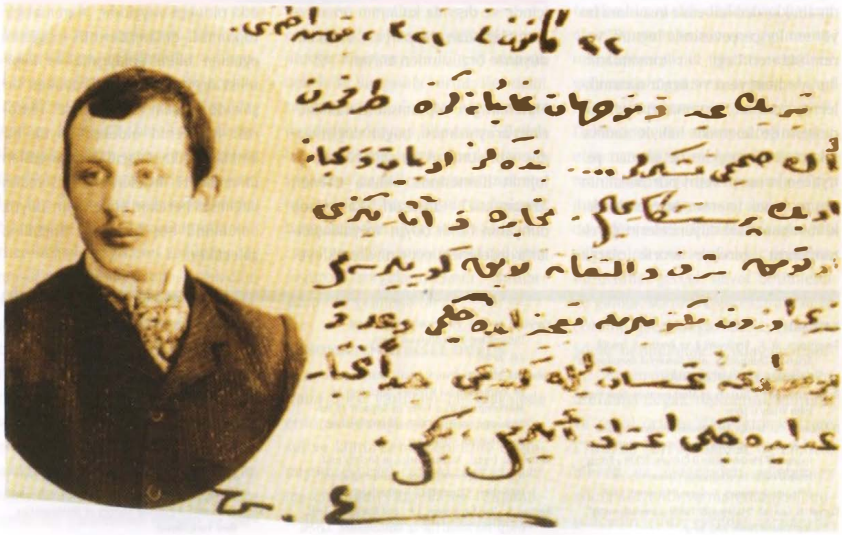
TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNDE IRK(-ÇILIK) VE IRKÇI SÖYLEMLER

TÜRK YURDU DERGİSİ ÖRNEĞİ (1911-1916)*

ÜMİT KURT

Irkı bir insan topluluğunu diğerlerinden ayıran temel nitelikleri biyoloji ve fiziki antropoloji terimleri ile açıklayan bir kategori olarak tanımladığımızda bile, Türk milliyetçiliğinde ırkçı bir söylemin izlerine rastlamak mümkündür. Ancak bunun baskın bir söylem olduğunu söylemek zordur, bu tanımlamanın ırkçılığı dar bir kalıba hapsetmek olduğunu belirtmemiz gerekir. "Kültür milliyetçiliği" kavramı altında latent, hatta bazen açık bir damarın Türk milliyetçiliğinin ideolojik formasyonunda yer aldığını hiçbir zaman göz ardı etmemek gerekir.

31 Ağustos 1911'de yayın hayatına başlayan *Türk Yurdu* dergisi Türk milliyetçiliği fikrinin oluşturulması, sistematikleştirilmesi ve yaygınlık kazanmasında çok önemli bir rol oynayan orijinal bir kaynaktır. Türk milliyetçiliği kumaşının, Türk milliyetçiliğindeki ırkçı damarın ve örüntülerin varlığını, izini dergideki yazılarda analiz etmek mümkündür. Türk milliyetçiliğini teşkil eden bir unsur olarak ırk kavramının, ırkçılığın, ırkçı tınıların ve vurguların dergide mesai harcayan Türkçü entelektüellerin yazılarında ele aldıkları kadarıyla nasıl belirdikleri ve bu örüntünün Türk milli kimliğinin inşa sürecinde ne derece ana bir damar olduğu üzerine bir tartışma önemlidir. Bu yazıda, *Türk Yurdu* dergisinde modern Türk kimliği inşasında kayda değer entelektüel mesai harcamış olan Ahmed Agayef (Ağaoğlu), Ömer Seyfeddin, Feyzullah Sâcid, Kâzım Nâmi ve Yusuf Akçuraoğlu'nun ırk kavramı ve ırkçı unsurların nasıl işlendikleri üzerine bir söylem analizi yapılacak ve erken

Ömer Seyfeddin'in Hakkı Tarık'a(Us) gönderdiği ve üzerinde kendi fotoğrafı bulunan bayram tebriği kartı.

Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi, 1999, İstanbul, YKY.

dönem modern Türk milliyetçiliğinin ırkçı veçhesi üzerine kavramsal bir tartışma yapılmaya çalışılacaktır.

BİR KAVMİYET VE MİLLİYET OLARAK IRK KAVRAMI VE IRK(ÇI) SÖYLEMİN(İN) DEĞİŞİK BİÇİMLERİ

1911-1916 arası dönemde *Türk Yurdu*'na katkıda bulunan Türkçü aydınlar ve yazarlar kavmiyet, milliyet ve ırk kavramlarını "berkitmeye" büyük mesai vermişlerdir. Bu kavramların etrafında biçimlenen "milli emel"e verilen hayati rol de ana gündem maddelerinden biridir. Belki ilk belirtilmesi gereken, *Türk Yurdu* yazarlarının neredeyse tamamının kavmiyet, milliyet ve ırk kavramlarını birbirinin yerine geçebilecek şekilde, herhangi bir ayrım gözetmeksizin kullandıklarıdır. Dolayısıyla objektif ve incelmiş bir milliyet, kavmiyet ve/veya ırk tanımlamasından söz etmek güçtür. Zaten "millet" deyince "Türk milletinin" anlaşılması, bizatihi millet sözcüğünün Batılı dillerdeki *nation*'u karşılayan terim olarak oturması bu kesitte gerçekleşmiştir.[1]

Örneğin Türklüğü bir kavmiyet olarak tanımlayan Ağaoğlu, bu kavmiyetin sınırlarını Türk unsurunun bulunduğu bütün coğrafi alanlara yayar. Türk âleminin sınırları o kadar geniş ve engindir ki, "Asya'nın tam göbeğinde yükselen Altay Dağları'ndan Türk unsuru tarihin müteaddit ve muhtelif devirlerinde zaman taşan seylâb-ı [sel] hayâta kapılarak dünyanın dört tarafına -şark ve garba, şimal ve cenuba-"[2] doğru uzanmış; Çin'in en ücra köşelerinden Finlandiya, Lehistan, Macaristan ve Kuzey Afrika'ya kadar yayılmıştır.

"Hayal kadar vâsi ve yine hayal kadar mübhem" bir uzamda hayat bulan bir tasavvurla karşılaşırız. Bu Türk âlemi tasavvuru Türk kavminin otantik ve yüce karakterine işaret etmek ve milli mefkûrenin izlerini burada aramak gerektiği fikrinden doğar. Türklüğün ezelden ebede uzanan bir süreklilik içinde sabitlenmesi ve özselleştirilmesi, Türk milli kimlik inşasının can damarını oluşturur. Bu "vâsi ve mübhem" sahada Türk unsuru bazen diğer ırklara karışarak bazen de başka medeniyetlere kapılarak kendi şahsiyetini ve kavmi karakterini kaybetmiştir. Ağaoğlu'nun, "Kim bilir bugünkü Hindilerin, Afganilerin, Farsların, Cenubi Rusların, Lehlerin, müsta'reb Cezairlilerin, Tunusluların, Mısırlıların damarlarında akan kanın kaç hissesi Türk ırkına mensuptur"[3] sorusu Türk kavramına ırkçı bir anlam atfetmesi bakımından kayda değerdir.

Ağaoğlu'nun hem fizyolojik-biyolojik hem de kültürel bir anlamı yansıtan "Türk ırkı" kavramı milli kimliği kutsallaştırır, adeta dünyevi bir dine dönüştürür. Ağaoğlu daha da ileri giderek, Türk kanı ile aşılanan insanlığın ve eskimiş anâsırın yeniden hayat bulacağını, bunun bir fermân-ı ilahi olduğunu iddia eder. Ağaoğlu'nun ırk ve kavmiyet kavramlarını aynı anlama gelecek şekilde kullandığını söylemek mümkündür:

"Esasiye-i medeniyetlerini yine Lâtinlerden almış olan İngiliz ve Almanlar Lâtin olan akvama hemşire demiyorlar ve demeye de hakları yoktur. Çünkü kan kardeşi değildirler. Görüyorsunuz azizim ki, burada kan bile kan, kavmiyet, ırk esastır!"[4]

Öte yandan Akçuraoğlu'na göre iki türlü milliyet fikri mevcuttur. Bunlardan biri Fransızların milliyet anlayışıdır. Buna göre milliyet insanların arzusuyla oluşur. Almanların milliyet anlayışına göre ise milliyet bir doğal emir olan ırk birliğinden doğar. Bu anlayışta milliyet arzuya bağlı değildir, mecburidir. Akçuraoğlu, Alman milliyet anlayışını benimser:

"Bir millete mensubiyet, ferdin arzu ve iradesinden değil, kandan, nesilden neş'et eder. Şu muhakkaktır ki, ondokuzuncu asr-ı miladide en çok itibar kazanan, Avrupa tarihi ve coğrafyasını alt üst eden milliyet, ırk ile tefsir olunan milliyettir"[5].

"Hayal kadar vâsi ve yine hayal kadar mübhem" bir uzamda hayat bulan bir tasavvurla karşılaşırız. Bu Türk âlemi tasavvuru Türk kavminin otantik ve yüce karakterine işaret etmek ve milli mefkûrenin izlerini burada aramak gerektiği fikrinden doğar. Türklüğün ezelden ebede uzanan bir süreklilik içinde sabitlenmesi ve özselleştirilmesi, Türk milli kimlik inşasının can damarını oluşturur.

Akçuraoğlu da Ağaoğlu gibi milliyetçiliğin tarihsel oluşumunda ırk kavramını kan bağı anlamına gelecek ve biyolojik ırkçılığı anıştıracak bir şekilde kullanmıştır. Yine Ağaoğlu gibi, Akçuraoğlu da ırk ve millet kavramlarını aynı anlama gelecek şekilde ele almıştır: "Türk ırkının tarihi hayatının bitmiş olduğuna inanmak isteyenlerden değilim; yaşayacak bir ırkta, bir millette her türlü dehalar gibi edebiyat dehaları da, elbet, yetişecektir"[6]. Ancak soy, etnisite ve kan bağına dayalı tanımlama Ağaoğlu'nda tutarlılık ve baskınlık arz etmez. Daha çok "kültürel özcü" bir tutumdan söz edilebilir. Kültürel özcülük ile biyolojik ırkçılık arasındaki fark başlıbaşına bir tartışma konusudur.[7]

Akçuraoğlu, "Büyük Turan ırkı" olarak Türklüğün geniş coğrafyasına uzanarak, Türk Hindistanı'ndan, Çin Türkistanı'ndan ve İran'daki Türklerden bahseder. Ona göre Türk ırkı Asya'nın efendisidir, insanları idare etme ve onlara hükmetme dehasına sahiptir.[8] Türklüğe ontolojik ve

Yusuf Akçura (bulaşık yıkayan) Trablusgarp'taki sürgün günlerinde diğer Jöntürklerle beraber.

Cengiz Kahraman Koleksiyonu.

Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi, 1999, İstanbul, YKY.

aşkın bir değer atfeden bu ırkçı-milliyetçilik, şu iddiaya bağlanır: "Fikrimizde sabitiz: Osmanlı Türklerinde hâkimlik ve idarecilik istidadı henüz kâmilen zail olmamış ise tamamen tükenmemişl, milli ananelerinden elbette ayrılmayacaklardır."[9]

Ağaoğlu ve Akçuraoğlu, beyazbrakisefal Aryan ırkını medeniyetlerin kurucusu ve taşıyıcısı olarak kabul eden, Türkleri "barbar ve geri kalmış" ırklar sınıfına koyan, Gobineau'nun meşhur *Irkların Eşitsizliği Üzerine Denemeler*'inde tafsilatlarıyla işlediği sözde-bilimsel iddiaların egemen olduğu "bilimsel" çerçeveye karşı; Mustafa Celalettin ve Ali Suavi'nin başını çektiği Türkçü aydınların, Türklerin de "üstün ırk" grubuna mensup olduğunu gösterebilmek için başlattığı çalışmaların izinden gitmektedirler. Mustafa Celalettin Paşa, 1870'te kaleme aldığı *Les Turcs Anciens et Modernes* (Eski ve Yeni Türkler)'de Türklerin Aryan ırkına mensup olduğunu ileri sürmüştür. *Muhbir* ve *Ulum* gazetelerine yazdığı yazılarda Ali Suavi de, Türklerin yalnızca askeri zaferler peşinde koşan bir topluluk olmadığını, aksine, dünya medeniyetine hizmet eden bir ırk olduğunu ve tarihteki bazı kavimlerin de Türk kökenli olduğunu söylemiştir.[10]

"MİLLİ HİKÂYE: PİÇ"

Ömer Seyfeddin'in "Milli Hikâye: Piç" başlıklı yazısı Türk milliyetçiliğindeki Batı nefreti ve yabancı düşmanlığının özellikle sert ve grotesk bir biçimde kristalize olduğu çarpıcı bir örnektir.

Hikâye, Mısır'da geçer. Daha baştan, buradaki yabancı kurumlar nefretle resmedilir. Türklük Mısır'da yabancıların esirl olmuş, "meyus ve halsiz" bir hastaya benzetilir. Bu hastanın başında daha kurumamış kan selleri üzerinde keyifler çatan yabancılar oturmaktadır:

"Hep, hep bu yabancı müesseseler bende ağır bir kâbus husûle getirir. Gözle görülen her şeyin yabancı olduğunu, yabancılara ait bulunduğunu düşünmek sinirlerime dokunur. Necip Araplık, yükselmek isteyen Türklüğün o kuvvetli ve mukaddes kanadı, orada kendi vatanında esirden başka bir şey değildir."[11]

Türklük kendi vatanında parya durumuna düşmüştür. Bunun bütün sorumlusu Seyfeddin'in yabancılar olarak kodladığı Avrupalılardır. Emperyalist siyasetin canavarlıklarını ortaya koyduğu Avrupalıları "aç gözlü, kan emici, fesad, hasis ve can düşmanı" olarak tanımlar:

"Türklerin çekilmesiyle beraber hâin ve zehirli bir çekirge bulutu gibi oraya üşüşen Avrupalılar, bu zavallı İslâm memleketinin bütün hayat damarlarını ellerine geçirmişler, doymak bilmez kudurmuş bir açlıkla azgın bir hırsla din kardeşlerimizin kanlarını emip dururlar."[12]

Bu yabancılar Türk ve Müslüman toprağını kirletmektedirler. Şu tasvirde, nefreti hijyenik bir çehre alır:

"Kadınlar, erkekler, çocuklar, yerliler, yabancılar birbirlerine karışmış, gülerek, oynaşarak, ağır ve yavaş akıp gidiyorlardı. Ve üzerlerinde iğrenç ve keskin bir fuhuş ve sefahet kokusu dalgalanıyordu."[13]

Seyfeddin'e göre Batı, Sudan, Fas, Cezayir, Tunus ve Trablus'u ele geçirirken Türklerle beraber Arapları da ezmektedir. Türkler ve Müslümanlar kendi vatanlarında tabi ve azınlık durumuna düşmektedirler:

"Geceleri uykusuz kalır ve bu ıstırap ile balkona çıkar, aşağıda idraksiz bir nehir gürültüsüyle akıp giden ahaliye dalardım. Çokluğu hep şapkalılar, ecnebiler teşkil ederdi."[14]

Bu durum karşısında hiçbir tepki göstermeyen, hakkını aramayan, miskinlik ve uyuşukluğun pençesindeki Türkleri ve Müslümanları alçaklıkla itham eder. Mısır'da yaşamak Seyfeddin için "tevekkül zindanında" yaşamaktan farksızdır.

Seyfeddin'in hikâyesinde yazarımız işte bu koşullardaki Mısır'da ecnebi bir lokantaya girer. Burada eski okul arkadaşı Ahmed Nihad'ı görür. babası Türk olan, Türkçe konuşan bir aileden çıkan, damarlarında Türk kanı akan bir Ahmed Nihad milliyetini değiştiremez. Fransız olamaz, yalnız kendini aldatır."[15]

Seyfeddin milli kimliği açık seçik bir biçimde "damarlarda akan kan" üzerinden tanımlar. Ahmed Nihad'ın Türklüğünü reddederek artık Avrupalı olduğunu iddia etmesi bu nedenle Seyfeddin'in büyük tepkisine sebep olur. Zira "kan", Ahmed Nihad'ı kati surette Türklüğe bağlıyor olmalıdır. Etno-milli kimliğinin değişmez özüne aykırı davranan Nihad, Seyfeddin'in gözünde bir nefret nesnesine dönüşür:

Batılılığı salt şekil olarak anlamak, şekle öykünmek, genel olarak yabancılaşan "Batı hayranlarına" yöneltilen ithamdır. Ömer Seyfeddin, Ahmed Nihad'ı bu şekilciliğin bütün benliğini sardığı bir karikatür olarak çizer. Türklüğünü unutmak ve unutturmak istemesi, bu "patolojinin" doğal sonucudur: "Ve Türk olduğumu düşünmek, kendimi öldürmek arzularını verirdi."[16] Seyfeddin'in muhayyilesindeki Avrupalılık kendi çıkarından başka hiçbir şeyi düşünmez; çıkarcı-materyalisttir. Bu materyalizm Batı'yı her türlü ahlaki değerden yoksun bırakmıştır. Ahmed Nihad da böyledir. Annesini kaybetmiştir, ancak sadece annesinden kalan mirası önemser:

Akçuraoğlu, "Büyük Turan ırkı" olarak Türklüğün geniş coğrafyasına uzanarak, Türk Hindistanı'ndan, Çin Türkistanı'ndan ve İran'daki Türklerden bahseder. Ona göre Türk ırkı Asya'nın efendisidir, insanları idare etme ve onlara hükmetme dehasına sahiptir. "Fikrimizde sabitiz: Osmanlı Türklerinde hâkimlik ve idarecilik istidadı henüz kâmilen zail olmamış ise [tamamen tükenmemiş], milli ananelerinden elbette ayrılmayacaklardır."

Ama Ahmed Nihad eski Ahmed Nihad değildir. Vatanını unutmuş, Türklük ruhunu kaybetmiş ve Avrupalılaşmıştır:

"Şapkanın altından yabancı ve şaklı duran gözlerini hemen tanıdım. Bu, benim mektep arkadaşımdı. Burada ne arıyorsunuz, gezmeye mi geldiniz [diye Seyfeddin'e sorar]. Hayır, geçiyordum dedim. Nereye? Bingazi'ye. Ooo, kahramanlık ha. Fakat boşuna çalışıyosunuz. Artık orası yandı[Seyfeddin cevap verir]. Şapka giyen Türkler öyle sanırlar."[15]

"Şapka giyen Türk" imgesi kendine yabancılaşarak Avrupalılaşmış Türkleri temsil eder. Ahmed Nihad, böyle topyekün bir yabancılaşma, ecnebileşme, soysuzlaşma timsalidir:

"Tanıdığım Ahmed Nihad katolik olabilir. Akidesini esvap gibi değiştirebilen, vicdanını adi bir eşya gibi satan insanlar bu dünyada az değildir. Lâkin İstanbul'da doğan, anası Türk, "Bu milliyetinden çıkmış herif, denizden çıkmış veya patlamış ölü bir köpek balığına benziyordu. Adeta bir taaffün [kokuşmal] duyuyor, iğreniyor, iğreniyordum."[17]

Seyfeddin'e göre Batı, Türklüğü her şeyiyle hakir görmekte, aşağılamaktadır. Batı'nın Türklüğe dair ne düşündüğünü, Ahmed Nihad'a atfettiği şu cümlelerle yansıtır:

"Türk ve Türklüğe benzer her şeyden tiksinir, iğrenirdim. Babam, iri vücudu, geniş omuzları, kuvvetli kolları, ablak çehresi, kalın dudaklarıyla tıpkı budala bir Türk pehlivanını andırırdı. Bütün hareketleri adi, kaba ve bayağı idi. Gayet narin ve nazik bir Çerkes olan annem, ondan nefret ederdi. İstanbul bana zindan gibi gelirdi. Levanten arkadaşlarım olmasaydı belki deli olurdum. Geceleri Avrupa ve garp şehirleri rüyama girer, daima odama kapanır, bağırarak milli parçalar, operalar söyler oynardım."[18]

" 'Anneniz ruhunu teslim ediyor. Size bir vasiyeti var. Gelmezseniz mirasından mahrum kalacaksınız.' Gene aldırmayacaktım, fakat miras meselesi midemi bulandırdı. En nazik damarımı bulmuşlardı. Küçükten beri son derece menfaatimi bilir, menfaatimi her şeye tercih ederdim. Bavulumu bile almayarak şimendöfere atladım. Gene o iğrenç ciğer gibi fesi giyecek, yine budala bir Türk'e kırmızı başlı duygusuz bir şampanya şişesine benzeyecektim."[20]

Annesi ölüm döşeğinde yatarken Ahmed Nihad babası olarak bildiği kişinin gerçek babası olmadığını öğrenir. Onun babası bir Fransız'dır. Annesi, babası olarak bildiği Türk ile evlendikten sonra bir Fransız'la birlikte olmuş ve bu ilişkiden Ahmed Nihad doğmuştur. Bunu öğrenen Ahmed Nihad, müthiş bir arınma yaşar, ruhunun temizlendiğini hisseder. Paris'e gidip gerçek babasının izini sürer, ismini Pierre De Bouva olarak değiştirir. Bu hikâyeyi Seyfeddin'e anlat-

tıktan sonra, onu Türk olmadığına, Fransız olduğuna ikna etmeye çalışır: "Şimdi halis bir Fransız olduğumu anladın mı?" Seyfeddin'in cevabı tüyler ürperticidir: "Anladım, lakin zaten Türk değilmişsiniz ki. Piçmişsiniz."[21] Burada Batı imgesi "eşini aldatan namussuz kadın" olarak tezahür eder. Seyfeddin hikâyesini zihnindeki Batı/Garp algısını özetleyerek bitirir. Avrupa taklit ve şekilcilikten ibarettir, ruhu, özü, benliği yoktur:

"İstanbul'da Türklüğünü inkâr eden, Türklükten nefret eden, Türklüğü hakir görüp bütün varlıklarıyla Avrupalılaşmaya çalışan uzun tırnaklı, son moda esvaplı, tek gözlüklü züppeleri hatırlıyor, içimden 'Acaba bunların da hepsi piç mi?' Hepsinin anneleri Beyoğlu'nda mı gebe kaldı?' diyor, ateş renginde büyük, siyah ve kanlı haçlar görüyordum."[22]

"Kan"sızlığıyla malûl Ahmed Nihad'ın durumuna benzer bir durumu Kâzım Nâmî şöyle aktarır. Vapurla İzmir'e doğru gelirken, Bozcaada önlerinde adadan ayrı bir kayanın üzerinde gördüğü Yunan bayrağı Nâmi'yi derinden yaralar. "Dört beşyüz yıldan beri ak hilâlli kırmızı sancağın ihtizaz ettiği bu yerleri, biz lâyıksız halefler muhafaza etmesini bilemedik"[23] diyen Nâmi kendi neslinden şüphe eder. Bu şüphe o kadar ileriye gider ki Nâmi, bu kaybın "bizim kansızlığımızdan, neslimizin bozulmuş olduğundan"[24] kaynaklandığını söyler.

Her ne kadar *Türk Yurdu*'nda ırk, kavmiyet, etnisite, soy ve cinsiyet kavramları birbirlerinin yerine geçebilecek şekilde kullanılmış olsa da; Türk milli kimliği bilhassa Seyfeddin ve Nâmi'de barizleştiği üzere genellikle soy, "kan" ve etnisite ekseninde tanımlanmıştır. Türklüğe atfedilen kültürel özellikler onun ırki hassasıyla ilişkilendirilmiştir.

Irkçı düşüncenin yaygınlaşmasında önemli rol oynayan Gustav Le Bon'un seciyenin terbiyesinde ırkın büyük bir tesiri olduğu görüşünün *Türk Yurdu* sayfalarında yer bulması, *Türk Yurdu* yazarlarının ırkçı düşün deryasına dalmaya yatkınlıklarının bir göstergesidir.[25] "Kitle psikolojisinin babası" olarak anılan, kitlelere duyduğu güvensizlikle maruf Le Bon gibi bir şahsiyetin[26] *Türk Yurdu* yazarlarınca benimsenmesi ve onun milletlerin ruhunu ırki karakterlerin belirlediği ve bu karakterlerin ancak çok uzun bir zaman diliminde değişebileceği tezinin kabul görmesi; yine *Türk Yurdu* aydınlarının ırk merkezli bakışa yatkınlığını gösteren bir örnektir.

Türk Yurdu'nda ırkçılığın sistematik bir hal almadığı argümanı tartışmaya açıktır. Türk Yurdu yazarlarında ırkçılığın sistemli bir düşün modeli olmadığı ileri sürülebilir, ancak en 'iyicil' yaklaşımla bile ırkçı motiflerin varlığı inkâr edilemez. "Mili ruh" ya da "Türk milli mefkûresi", kullanılan semboller, kültürel ve etnik öğelerle kan ve ırka raptedilmiştir.

"SÜTÇÜ BULGARLAR, DOMUZ ÇOBANI SIRPLAR, HATTA MEYHANECİ YUNANLILAR"

Akçuraoğlu derginin "Türk Âlemi" bölümünde yayınlanan bir yazısında, hâkim millet Türklüğün nasıl Batı ve gayrimüslim unsurlar tarafından mazlum durumuna düşürüldüğü temasını devam ettirir. Asıl sahibi oldukları bu memleket için her şeylerini feda eden Türkler, ellerine hiçbir şey geçmeden, yoksulluk içinde sefil bir biçimde yaşamaktadırlar. Hâkim millet Türklük devletin ve imparatorluğun varlığını korumak için cephede savaşırken, gayrimüslim azınlıklar bütün zenginliğe konmaktadır. Akçuraoğlu burada arkadan hançerleyen hain gayrimüslim portresi çizer. Osmanlı hem iç düşman hem dış düşman baskısı altındadır. Batı'nın Osmanlı'ya Rumeli'de ve Doğu Anadolu'da yaptığı reform baskısını şiddetle eleştirir.

Ona göre Rumlar ve Ermeniler, Batı'yı arkalarına alarak Osmanlı'dan ayrıcalıklar koparmak peşindedir. Reform anlaşmaları[27] bu ayrıcalıkları adım adım pekiştirmiştir. Hıristiyan tebaa, 1908'de gerçek niyetini saklayarak Meşrutiyet ortamından yararlanıp güçlenmiştir. Akçuraoğlu dış düşman olarak kodladığı Batı'nın onlara desteğini hiç unutmaz:

"Üç senedir ayırdedemediğimiz harici ve dahili dost ve düşmanlarımızı üç hafta içinde derhal seçebildik. Her sıkıntılı zamanımızda hızır gibi yetişeceğine inandığımız İngiltere, herkesten evvel Hariciye nazırının ve başvekilin ağzıyla 'galiplerin (yani düşmanlarımızın) semere-i muvaffakiyetlerinden mahrum edilmeyeceklerini' resmen ilama şitap etti. Asırdide dostumuz Fransa'nın nim-resmi bir gazetesi ise bugünlerde 'Türk inhizamından' bahse lüzum görerek; 'Bütün ölümler insanların da, akvamın da ölümleri kasvetlidir. Fakat hiçbir zamanda bir milletin hal-i ihtizarda bulunuşu bugün olduğu kadar açık hissedilmemişti' mukaddemesiyle ölmeden ruhumuza 'Yasin' okumaya kalkıştı."[28]

Bir zamanlar Osmanlı tebaası olan Hıristiyan tebaayı aşağılamaktan, hakir görmekten imtina etmez:

"Bugüne değin harpte galip gelen biz değiliz. İstihfaf ettiğimiz sütçü Bulgarlar, domuz çobanı Sırplar, hatta meyhaneci Yunanlılar bizi, beşyüz yıldır hepsine efendilik eden Osmanlıları yendiler. Hayalimizin bile alamayacağı şu hakikat, eğer büsbütün ölmemiş isek gözümüzü açtıracak, zihnimizi salim düşüncelere sevkeyleyecek şiddetli bir şamar olabilir."[29]

İç düşman Sırplar, Bulgarlar ve Yunanlar, dış düşman Batı ile birlikte dört koldan Osmanlı Türklerine saldırmakta ve onların bütün varlığını yok etmek istemektedir. Akçuraoğlu'nun Batı'ya ilişkin görüşleri de dönemin milliyetçi aydınlarının Batı ile çelişkili ilişkisine işaret eder. Batı (ya da Avrupa) bir taraftan gerek ilim ve fünün, sanayi, eğitim ve terakki yönünden gerekse milliyetçilik fikriyatının gelişimi bakımından referans alınmakta; diğer yandan özellikle Trablusgarp Savaşı ile başlayan ve Balkan Savaşları sonrası doruk noktasına ulaşan toprak kayıpları sonucunda kötücül bir düşman olarak resmedilmektedir.

"EY TÜRKLÜĞÜN BEDENİNDE HAYAT BULAN MİKROPLARI!"

Batı nefretinin güçlü ifade bulduğu bir diğer yazar Feyzullah Sâcid'dir. "Dört Balkanlıya" başlıklı şiirinde F. Sâcid, hem Balkan devletlerine hem de onları Osmanlı'ya karşı kışkırttığını söylediği Batı'ya öfkesini sergiler. Eski Osmanlı tebaası olan gayrimüslim unsurları mikrop olarak niteler:

"Ey Türklüğün bedeninde hayat bulan mikroplar. Medeniyet ufkuna bir vızıltı saçtınız. Galip millet marşı çalan, ey türedi mağluplar."[10]

F. Sâcid'e göre Türklük gayrimüslim unsurlardan üstündür. Türklük olgundur, ona isyan edenlerin bu yaptığını çocukluk olarak niteler.

"Düşünün bir: Kaç yıl oldu siz beşiğe düşeli? 'Çocuk yaşındayız' diye çocukluk mu etmeli?"[11]

Hıristiyan unsurları aşağılarken seçtiği sözcükler F. Sâcid'in ırkçı söylemin derin sularında yüzdüğünü gösterir:

"Medenilik dünyasında, ey şımarmış çocuklar. Ne cür'ettir? Süt yakışan ağzınızı açtınız, Şarka, garba çılgın, azgın çığıltılar saçtınız, Türk yurdunda sığınç iken, ey tufeyli [parazit] mahluklar."[12]

Güç ve iktidar kaybının verdiği bir kızgınlık ve bu iktidar kaybını telafi arzusu, nefret ve intikamcı gözdağıyla büyüklenme duygusunu iç içe geçirir:

"Koca Türk'ü yok saydınız. Gözünüzü siliniz. Silecektir kanlı, parlak süngüler ki geliyor. O çığıltı sonunda bir iniltidir, biliniz, Yok bilmeyin; uyuklayın."[13]

"Ulu Türkün devrilmesi zelzeledir. Vücuduna dökülen kan boğar sizi: Tufandır. Yıkar, yakar o 'zelzele ve volkan' garb âlemini. Fakat bilin; dört mikropla incinmez Türk teni. Ey bu kavmin bedeninden hayat alan mikroplar!"[14]

Türklüğün düşmanları onun kanını dökerken böyle atalet içinde beklemek Sâcid'in "kan"ına dokunmaktadır. Bütün Türkleri vatanı uğrunda kan dökmeye çağırır:

Türk Yurdu dergisinde modern Türk kimliği inşasında kayda değer entelektüel mesai harcamış olan Ahmet Agayef (Ağaoğlu).

Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi, 1999, İstanbul, YKY.

"Yatmış, uyurken dedemiz toprağımızda, Döktükleri kan çağlar iken ırmağımızda, Düşman sesi var, bak, solumuzda, sağımızda; Düşman izi var, bak, ovamızda, dağımızda... Düşman sesini top sesine kestirelim gel, Düşman izini kan seline sildirelim gel; 'Türk' adına bir susmayacak ün verelim gel; Türkler ne yaman erler gösterelim gel!..."[15]

Vatan, namus, vicdan ve "anne"dir:

"Sen gözyaşını dökme, tenimden dökeyim kan; sen yerde sürünme, süreyim hasmı vatandan. Namusumu, vicdanımı tuttum siper, annem! Her damla yaşınçün dökemezsem bir avuç kan. Ansın beni, lanet diye ansın beşer, anne!"[16]

SON SÖZ YERİNE

Türkiye'de Türk milliyetçiliğinin tanımlanmasına yönelik tartışmalarda gözlenen, ırkçılığı sadece biyolojik-fizyolojik-antropolojik ve/veya kan bağına dayalı bir düşünce sistematiğine indirgeyen ve bunu "kültürel" milliyetçilikten bıçakla kesilmiş gibi ayıran yaklaşımların göremediği nokta şudur: ırkçılığın içeriğine ve tanımına yönelik bu ayrımlar, Türk milliyetçiliğinin kurucu kuşağını oluşturan *Türk Yurdu* yazarları tarafından pek de önemsenmiyordu. Buradaki problem, bu ayrımlara onlar adına dikkat ederek onları ırkçılıktan azat etmeye çalışan bir tutumun takınılmasıdır. Unutmamak gerekir ki, ırkçılık sadece kan bağına, antropolojik temele dayanan bir tanımlama ile sınırlı olmayıp, Türklüğü tanımlamakta kullanılan özcü ve etnisist unsurların da pekâlâ kültürel ırkçılık kategorisinde değerlendirilebilmesi mümkündür.

Tabii *Türk Yurdu*'nda ırkçılığın sistematik bir hal almadığı argümanı tartışmaya açıktır. *Türk Yurdu* yazarlarında ırkçılığın sistemli bir düşün modeli olmadığı ileri sürülebilir, ancak en 'iyicil' yaklaşımla bile ırkçı motiflerin varlığı inkâr edilemez. "Mili ruh" ya da "Türk mili mefküresi", kullanılan semboller, kültürel ve etnik öğelerle kan ve ırka raptedilmiştir.[17]

Burada ilk karşılaştığımız olgulardan biri kavmiyet, etnisite, cins, ırk, soy, milliyet kavramlarının Türklüğü tanımlamada birbirinin yerine geçebilecek şekilde kullanılmasıydı. Bu kavramlar çok defa kan bağına dayalı ırkçı bir örüntü içermekte ve bu ırkçı söylem kültürel milliyetçiliğe yedirilmektedir. Türklük özcü bir tanımla ele alınmaktadır. Dolayısıyla, bazı akademisyenlerin *Türk Yurdu*'ndaki milliyetçi yazarlar kuşağının ırkçı olmadıkları yolundaki ısrarın yerinde olmadığını söyleyebiliriz.

Ayrıca Türk milli kimliğinin inşa sürecini şekillendiren bir etmen olarak ırkçı motifler sadece biyolojik-fizyolojik veya antropolojik bir damardan besleniyor değildir. Irkçılık Türk kimliğinin özselleştirilmesi ve biricikleştirilmesi ile ortaya koyulan bir üstünlük söylemiyle de kendini yüksek perdeden belli edebilir. Örneğin Nazan Maksudyan'ın erken Cumhuriyet döneminde milliyetçi ideolojinin düşünsel arkaplanını hazırlayan belli başlı araçları analiz etmeye giriştiği *Türklüğü Ölçmek*[38] çalışmasındaki temel tezi, Türk milliyetçiliğinin ve devletin vatandaşlık kurgusunun arkasında ırkçı-etnik bir arkaplanın yatmakta olduğu, bunun içinde de "biyolojik ırklar" antropolojisinin önemli bir yeri bulunduğudur. Maksudyan'ın bu tezini eleştiren Suavi Aydın ise, Türk milliyetçiliğinin vatandaşlık esasına dayanmadığını kabul etmekle birlikte; kültüralist-etnisist bir milliyetçilik tipi olduğunu ve bu milliyetçilik tipinin ırkçılıktan epeyce farklılık arz ettiğini ileri sürer.[39]

Burada Suavi Aydın'ın Maksudyan'ın ırkçılığı bütün Türk milliyetçiliği tarihi içinde bir *leitmotiv* olarak gören yaklaşımına yönelik eleştirisinin, haklı noktaları içermekle birlikte sorunlu olduğunu düşünüyorum. Zira kültürel-etnisist bir milliyetçiliğin de, Türk kimliğini ezelden ebede uzanan bir süreklilik içinde üstün niteliklerle donatması bağlamında pekâlâ ırkçı bir bakışa tekabül edeceğini iddia etmek mümkün. *Türk Yurdu*'nda Türklüğün tanımlanmasına yönelik bu türden kültürel özcülükle malûl çok sayıda makaleye rastlamaktayız. Sonuçta, ırkçılığın hem Maksudyan hem de Aydın tarafından yalnızca biyolojik-fizyolojik bir kategori olarak tanımlanmasının, ırkçı ideolojinin farklı örüntülerinin ve onun milliyetçilikle olan girift ilişkisinin anlaşılması bakımından dar bir çerçeve sunduğu kanaatindeyim.

Türk milliyetçiliğinin ve Türk milli kimliğinin ideolojik kökenlerini ve harcını oluşturan unsurları irdeleyen Ayhan Aktar, Suavi Aydın, Ahmet Yıldız gibi akademisyenlerin çalışmaları, literatüre önemli katkılar sağlamış son derece değerli eserlerdir. *Türk Yurdu*'nun belirli bir zaman aralığında neşredilen sayılarını analiz etmeye girişen bu kitabın, bahsi geçen değerli yazarların eserlerine yönelik naçizane getirebileceği eleştiri, 'ırk' kavramını statik bir biçimde ele almaları ve buna bağlı olarak Türk milliyetçiliğinin ırkçı veçhesine ilişkin değerlendirmeleri noktasındadır. Irkçılığı yalnızca biyolojik-fiziksel ırkçılık ekseninde tanımlamak onu donmuş bir formata sokar. Irkçılığın böyle bir dar kalıba hapsedilmesine yol açan temel etmen Nazilerin Almanya'da iktidara gelmesiyle birlikte uygulamaya koydukları biyolojik ırkçı politikalardır. Irkçılığın ve sistematik ırkçı politikaların Nazi ırkçılığı temel referans noktası alınarak tanımlanması, ırkçılığın tanımını katılaştırır ve 'dondurur'. Bu durum ırkçılığın değişik varyasyonlarını görmemizi engeller. Kaldı ki Nasyonal Sosyalistlerin bile ırkçılığı sadece biyolojik-fiziksel değil, oldukça pragmatiktir ve Nazilerin politik ihtiyaçlarına göre farklı biçimler ve yönelimler almıştır.

Bütün arayışlarda *Türk Yurdu* aydınları için çözüm yolu Akçuraoğlu'nun deyişiyle "ırka dayalı Türk siyasi milliyetçiliği" olmuştur. *Türk Yurdu* çevresindeki Türk milliyetçilerinin Batı'yla olan ilişkisi bir "aşk ve nefret" ilişkisine dayanır. Bir yandan Büyük Devletlerin "içişlerimize" her müdahalesine tepki gösteren *Türk Yurdu* yazarları; diğer yandan bu "hain" ve "kahpe" Batı medeniyetine hayrandırlar, ona ulaşmaya, benzemeye, dahası ona kendilerini kabul ettirmeye çalışmaktan geri durmazlar. Hatta asıl tepkilerinin kaynağını "ezilmek ve sömürülmek"ten çok, Batı tarafından beğenilmemek ve kabul edilmemek duygusu teşkil ettiğini ileri sürebiliriz. Bu duygunun izlerine Türk Kemalist milliyetçilikte de rastlamak mümkündür.

Örneğin yine Suavi Aydın ve Ahmet Yıldız, Cumhuriyet'in milli inşa sürecinde geliştirilen Türk Tarih Tezi ve Güneş Dil Teorisi'nin "Batı'nın 'aşağı ırk' veya 'barbar' olarak gördüğü Türklerin aslında diğer modern milletlerle eşit, hatta uygarlık taşıyıcısı olarak onlardan üstün bir ulus olduğunu temellendirmek"[40] ve "Avrupalıların gözündeki negatif Türk imajını onarmak, Türklerin dünyaya mirasının sadece fetih ve istilalardan ibaret olmadığını, Avrupa dâhil bütün dünyada Türklerin bıraktığı medeniyet izlerinin bulunduğunu göstermek"[41] amacına yönelik olduğunu belirtir. Bu nokta, Türk milli kimliğinin Batı ile ikircikli ve gel-gitli ilişkisini yansıtmak bakımından önemlidir. Mağduriyet ve milliyetçiliğin gecikmişliği duygusu bu tepkiyi perçinler. Batılı büyük devletler tarafından mazlum ve mağdur konumuna itilmiş olma algısı, Türk milliyetçiliğinin duygusal ekonomisinde küçümsenmeyecek bir yer kaplar.

Bu çalışma, *Türk Yurdu* örneğinde, Türk milliyetçiliğinin inşa sürecindeki belirgin ırkçı veçheyi ortaya çıkarmayı temel almıştır. Aslında, *Türk Yurdu* yazarlarının Türklük kavramını bir etnisite olarak mı, bir kavmiyet olarak mı ya da fizyolojik-biyolojik-antropolojik ve/veya kan bağı anlamına gelecek şekilde bir ırk olarak mı tanımladıkları hususunda bir açıklığa varmak zordur. Örneğin Akçuraoğlu bir yazısında Türk ırkı tabirini kullanırken,[42] Türkleri Asya'nın hakim-i mutlak unsuru olarak tanımlar ve Türk ırkının tetkiki konusunu Türklerin kadim tarihinin tetkik edilmesi ekseninde ele alır.[43] Aynı yazar yukarıda ele aldığımız yazılarının birçoğunda hem Türk ırkı hem de Türk kavmi tabirlerini kullanmıştır. Ancak bu, bahsi geçen Türk milliyetçisi yazarların Türklüğü bir ırk olarak tasavvur etmedikleri anlamına gelmez.

Muayyen bir ırk tanımına sahip olmamaları aslında onların işini kolaylaştıran bir durumdur. Tam da bu muğlâklık *Türk Yurdu* yazarlarının ırkçı söylemi yeniden üretmesine elvermiştir. Sıklıkla altını çizdiğimiz üzere, bu aralıktaki kavramlar arasında ayrımlara gitmek, *Türk Yurdu* yazarlarının dert edindiği veya dikkate aldığı bir iş değildir. Millet ve kavim/kavmiyet kavramları arasında

bir ayrım yapma ihtiyacı Türkiye'nin düşünsel ortamında Nazizm sonrası ortaya çıkmış bir gereklilik gibi durmaktadır.[44] İncelemezden anlaşıldığı kadarıyla, *Türk Yurdu*'na katkı sağlamış Türk milliyetçisi yazarlar, ırkçı idiler ve kendilerini de öyle tanımlamaya yatkındılar.

Irkı bir insan topluluğunu diğerlerinden ayıran temel nitelikleri biyoloji ve fiziki antropoloji terimleri ile açıklayan bir kategori olarak tanımladığımızda bile, Türk milliyetçiliğinde ırkçı bir söylemin izlerine rastlamak mümkündür. Ancak bunun baskın bir söylem olduğunu söylemek zordur. Ancak tekrar tekrar, bu tanımlamanın ırkçılığı dar bir kalıba hapsetmek olduğunu belirteceğiz. "Kültür milliyetçiliği" kavramı altında *latent* (gizil) hatta bazen açık bir damarın Türk milliyetçiliğinin ideolojik formasyonunda yer aldığını hiçbir zaman göz ardı etmemek gerekir.[45]

Türk Yurdu'nda görüldüğü kadarıyla, Türk milliyetçiliğinin ne derece ırkçı bir damara sahip olduğu veya böyle bir damardan beslenip beslenmediği sorusunun cevabını yukarıda etraflıca bir metinsel analize tabi tuttuğumuz Türkçü aydınların yazılarında bulmak mümkündür. Bu yazılar en azından böyle bir değerlendirme yapabilmemiz adına bize bir üst bakış ve perspektif sağlar. Sonuçta, ırkçılığı nasıl tanımlıyor olursak olalım, dönemin milliyetçi ideolojisindeki ırkçı ögelerin tahayyül dünyamızın bir hayli ötesinde olduğunu bu yazılarda görmek mümkündür.

BİMİT KURT
CLARK ÜNİVERSİTESİ,
TARİH BÖLÜMÜ

DİPNOTLAR

* Bu yazı büyük ölçüde Mayıs 2012'de İletişim Yayınları'ndan çıkan " Türk'ün Büyük, Biçare Irkı': Türk Yurdu'nda Milliyetçiliğin Esasları (1911-1916)" başlıklı kitabıma dayanarak kaleme alınmıştır. Aynı zamanda bu yazı *Toplumsal Tarih*'in 232. sayısında yayımlanan "1911-16 Arası Dönemde *Türk Yurdu* Dergisinde Türk Milli Kimliğinin İnşası" başlıklı makalemi tamamlayıcı ve açımlayıcı nitelikte dir. Bu anlamda okuyucunun her iki yazıyı birlikte okumasını salık veririm.

1 Mümtaz'er Türköne, "Tanzimatta Millet Fikrinin Doğuşu." *Türkiye Günlüğü*, Kasım 1989, sayı: 5, s. 36.

2 Ahmed Ağaoğlu, "Türk Âlemi", 1 İâ/1: 15, 30 Kasım 1911.

3 A.g.e., s. 15.

4 Ahmed Ağaoğlu, "Sabık Trabzon Valisi Süleymen Nazif Beyefendiye", 4 İâ/45: 378, 7 Ağustos 1913.

5 Yusuf Akçuraoğlu, "Milliyet Fikri ve Milliyet Muharebeleri", 3 İâ/33: 151, 20 Şubat 1913.

6 Yusuf Akçuraoğlu, "Mektuplar ve Cevaplarımız", 1 İâ/5: 87, 25 Ocak 1912.

7 Etienne Balibar ve Immanuel Wallerstein, beraber kaleme aldıkları *Irk, Ulus, Sınıf: Belirsiz Kimlikler* başlıklı çalışmalarında, değişmez ve biricik sayılarak kutsallaştırılan bir kimlik tanımının da, pekâlâ kültürel bir ırkçılığa ve özcülüğe dayanak oluşturabileceğini iddia ederler. Bkz. *Irk, Ulus, Sınıf: Belirsiz Kimlikler*, Metis Yayınları, İstanbul, 1993, s. 30. Tanıl Bora'nın da haklı bir biçimde imlediği üzere özcülük, biyolojik anlamda ırkçılıkla-soycukla kaim olmamasına rağmen, özcülükten ciddi derecede etkilenen Türk milliyetçiliği de, "humanist veevrenselci kılığıyla bile, kültürel ırkçı diyebileceğimiz bir kimlik anlayışına sahiptir." Bkz. Tanıl Bora, *Türk Sağının Üç Hali: Milliyetçilik, Muhafazakârlık, İslâmcılık*, Birikim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 34.

8 Yusuf Akçuraoğlu, "Türk Âleminde", 1 İâ/4: 72, 11 Ocak 1912.

9 A.g.e., s. 72.

10 Şerafettin Turan, *Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1982, s. 43. Ahmet Yıldız, "Ne Mutlu Türküm Diyebilene / Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları" (1919 - 1938), s. 117'ciinde.

11 Ömer Seyfeddin, "Milli Hikâye: Piç", *Türk Yurdu*, 4 İâ/46: 396, 21 Ağustos 1913.

12 A.g.e., s. 396.

13 A.g.e., s. 397.

14 A.g.e., s. 396.

15 A.g.e., s. 397.

16 A.g.e., s. 398.

17 A.g.e., s. 398.

18 A.g.e., s. 398.

19 A.g.e., s. 399.

20 A.g.e., s. 399.

21 A.g.e., s. 400.

22 A.g.e., s. 401.

23 Kâzım Nâmî, "İzmir Seyahatî", 4 İâ/45: 388, 7 Ağustos 1913.

24 A.g.e., s. 388.

25 Nâfi Atıf, "Seciye", 9 İâ/103: 338-341, 25 Şubat 1916.

26 Sacit Kutlu, "İkinci Meşrutiyet Döneminin Düşünce Akımları", *Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi*, 19 Ocak 2008, s. 4.

27 Burada reform anlaşmalarından kasıt 1878'de Osmanlı-Rus Savaşı sonrası Osmanlı Devleti ile Çarlık Rusyası, İngiltere, Almanya, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, İtalya ve Fransa arasında 13 Temmuz 1878 tarihinde imzalanan Berlin Antlaşması'dır. Bu antlaşmaya göre, imparatorluk bünyesinde bulunan azınlıklarla -özellikle Vilayat-ı Sitte denilen Doğu Anadolu'daki illerde Ermeniler lehine- ilgili ıslahatlar yapmayı taahhüt etmiştir. Bu anlaşma dönemin ileri gelen Osmanlı siyasetçileri ve aydınları tarafından imparatorluk adına ciddi bir egemenlik kaybı olarak mütalaa edilmiştir.

28 A.Y. [Yusuf Akçuraoğlu], "Türklük Şûûnu: 1328 Seferi (Maba'd)", 3 İâ/26: 46, 14 Kasım 1912.

29 A.g.e., s. 45.

30 Feyzullah Sâcid, "Dört Balkanlıya", 2 İâ/24: 394, 17 Ekim 1912.

31 A.g.e., s. 394.

32 A.g.e., s. 394.

33 A.g.e., s. 394.

34 A.g.e., s. 394.

35 Feyzullah Sâcid, "Haydi Kardaş!", 1 İâ/5: 76, 25 Ocak 1912.

36 Feyzullah Sâcid, "Ordunun Andı", 3 İâ/28: 65, 12 Aralık 1912.

37 Ahmet Yıldız, Kemalizmin ırkı, kurucu bir unsur olarak kullandığını ancak bunun, hiçbir zaman sistematik ırkçılık şekline bürünmediğini söyler." Ne Mutlu Türküm Diyebilene / Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları" (1919- 1938), s. 213. Çoğu *Türk Yurdu* yazarının, Cumhuriyet'in ilanından sonraki dönemde Türk millî kimliği inşası sürecinde Kemalist kadrolarda yer aldıkları göz önüne alındığında, Yıldız'ın altını çizdiği bu nokta önemlidir. Howard Eissenstadt ise erken dönem Türk milliyetçiliğinde ırkçı düşüncenin izlerini aradığı çalışmasında, 1908 devriminden sonra hükûmet etmenin gerçekleri karşısında ırk fikrinin, Jön Türk entelektüellerinin düşüncesinin kuyusuna itildiğini iddia eder. Eissenstadt'a göre bu tarihten evvel bile Jön Türkler arasında bağımsız bir devlet ve vatanseverlik temelinde yapılan ırk tartışmaları fazla yer tutmamıştır. Howard Eissenstadt, "Erken Dönem Türk Milliyetçiliğinde Irkçı Düşünce", çev. Ahmet Akşit, *Toplumsal Tarih*, 2007, sayı 165, s. 46-47. Ayrıca İön Türk hareketinin entelektüel deneyimi için bkz. M. Şükrü Hanioğlu, The Young Turks in Opposition, Oxford University Press, New York ve Oxford, 1995 ve Preparation for Revolution: The Young Turks, 1902-1908, Oxford University Press, New York ve Oxford, 2000.

38 Nazan Maksudyan, *Türklüğü Ölçmek: Bilimkurgusal Antropoloji ve Türk Milliyetçiliğinin Irkçı Çehresi, 1925-1939*, Metis Yayınları, İstanbul, 2005.

39 Suavi Aydın, "Nazan Maksudyan'ın kitabı 'Türklüğü Ölçmek' üzerine", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, Cilt: 2, Güz 2005, s. 155-184.

40 Suavi Aydın, "Nazan Maksudyan'ın kitabı 'Türklüğü Ölçmek' üzerine", s. 157.

41 Ahmet Yıldız, "Ne Mutlu Türküm Diyebilene / Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları" (1919- 1938), s. 116-117.

42 *Üç Tarz-ı Siyaset*'te Yusuf Akçuraoğlu, Türkçülük siyasetinden bahsederken, "Irk üzerine dayalı bir Türk siyası milliyeti meydana getirmek fikri pek yenidir. Ne olursa olsun ırka dayalı bir siyası milliyet icadı fikri henüz pek turfandadır, pekaz duyulmuştur " demektedir. Yusuf Akçuraoğlu, *Türkçülüğün Tarihi*, s. 131. Akçuraoğlu'nun buradaki Türk ırkı adlandırması aslında Batı'daki milliyetçi kavrayıştan neşet eder. Bu bağlamda, Türklük veya Türk ırkının Fransızlık, İngilizlik, Slavlık'tan bir farkı yoktur.

43 T.Y. [Yusuf Akçuraoğlu], "Müverrih Aynüddin Efendi Merhum", 1 İâ/3: 49, 28 Aralık 1911.

44 Türk milliyetçiliğindeki ırkçı damarın kabullenilmesi hususunda Türk millî kimliği inşa sürecine eleştirel yaklaşan akademik mecralarda dahi cari olan "ırkçılık ve çekincesi" tavrını Nazizm sonrası tebarüz eden bu ayrımdan etkilendiği teşhisini paylaşan Taner Akçam'a teşekkürlerimi sunarım.

45 Unutmamak gerekir ki modern anlamda 19. yüzyılda "bilimsel ırkçılık"ın yükselişinden önce, 'ırk' kavramı, 'kültür' kavramının işlevini yerine getirmiştir. I. Dünya Savaşı sonrası dönemde ise şaşırtıcı olmamakla birlikte ırkçılık açık bir biçimde biyolojik karakterinden soyutlanarak yeniden kültürel özünü edinmiştir. Bkz. Paul Gilroy, "One Nation under a Groove: The Cultural Politics of 'Race' and Racism in Britain" in *Becoming National: A Reader*, edited by Geoff Eley and Ronald Grigo Suny, Oxford University Press, 1996, s. 354. Zira, yeni ırkçı kavram-sallaştırmanın kültürcüloğlu veya kendisini kültüre özgülemesi ırk kavramının bir hayeretgi meselesinden ayade bir *Jorklarlık* meselesi olduğu olgusu ile paralel gelişmiştir. Fanon, Cezayir bağlamında bunu vulgar bir ırkçılıktan kültürel ırkçılığa doğru bir değişim olarak yorumlar.

GEÇ MEİJİ DÖNEMİ'NDE

TAIYŌ'DA TÜRKİYE HABERLERİ*

ALİ VOLKAN ERDEMİR

19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyıl başında Taiyō'da Türkiye konulu haberler, hem kaynak bakımından hem de yazarlarının bakış açısına göre çeşitlilik göstermektedir. Bu çeşitlilik, tarihsel bir olayın aktarımı ve algılanması noktasında yoruma dayalı farklılıklar yaratmakta ve bu da bir ülke ve toplum hakkında nesnel bir kanı oluşturmanın aslında ne denli güç olduğunu göstermektedir.

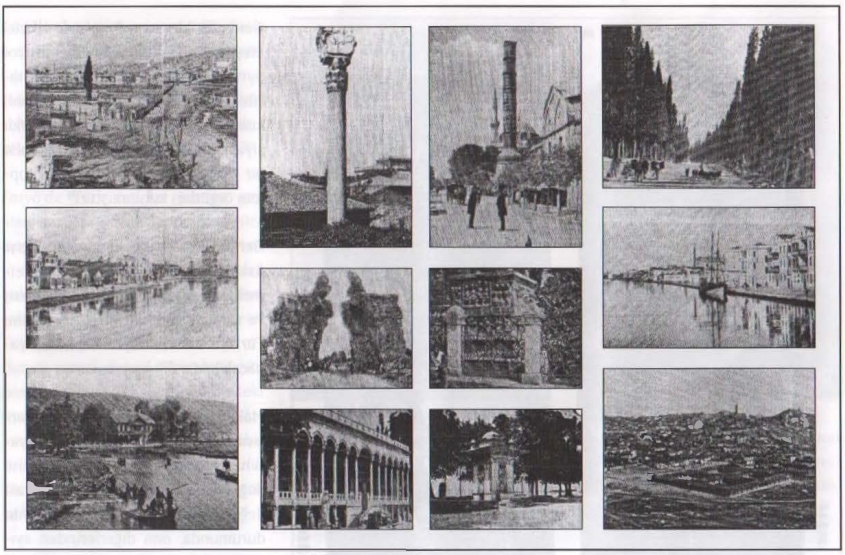
Taiyō Cilt: 1
Sayı: 7.

1895 ile 1928 yılları arasında Hakubun Yayınevi tarafından çıkarılan *Taiyō*, Meiji ve Taishō dönemlerinin en çok okunan süreli yayınlarından biri olmuştur. Adının anlamı "güneş" olan dergide, dünyadaki siyasal, kültürel ve toplumsal gelişmelerin güncel olarak konu edildiği haber ve görseller bulunmaktadır. Bunların içinde, Japon yazarların Türkiye deneyimlerine dayanan görüşlerin yer aldığı yazıların yanı sıra Batılı kaynaklardan Osmanlı İmparatorluğu üzerine makalelerin çevirileri de mevcuttur. Japonya'da oluşturulan Türkiye bilgisine önemli katkı sağladığı düşünülen bu yazılar, bir toplumun bir diğeri hakkında görüş sahibi olmasına aktüel bir derginin yaptığı katkıyı anlama açısından da değerli kaynaklardır.

E. H. Carr, "(...) tarihin olguları bize hiçbir zaman 'arı' olarak gelmezler, çünkü arı bir biçimde varolmazlar ve varolamazlar: Her zaman kayıt tutanın zihninden kırılarak yansırlar." der. Bununla birlikte, geçmişteki olayları aktarım dışında incelemek mümkün olmadığından, arılık peşinde olma iddiasına kapılmadan, Japonya'daki Türkiye bilgisinin oluşum sürecini anlamak için *Taiyō* adlı dergide yer alan haberleri incelemek, bilginin genel yapısını anlama açısından önemlidir.

Bu yazıda[2], Japon tarihi içinde Geç Meiji Dönemi olarak adlandırılabilecek, Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminedenk gelen, 1895-1912 yılları arası yayımlanmış yazılar ele alınmıştır. Yazıda anlam bütünlüğü sağlama açısından kronolojik akış yerine olay odaklı sıralama yeğlenmiştir.

"Konstantinopolis'ten Manzaralar", *Taiyō* 5:18, 20.08.1899.

SİYASAL TARİH

Dergide, "bir zamanlar güçlü ama artık yıkılmak üzere olan Türkiye"[3] olarak anılan ve "aynen Çin gibi"[4] değerlendirmesi yapılan Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi durumu ile ilgili pek çok haber yer almıştır.

Uzaktaki Ülke: Türkiye

19. yüzyıldaki iletişim ve ulaşım araçlarının durumu göz önüne alındığında, coğrafi uzaklığın bir ülke hakkında bilgi edinmedeki güçlüklerin başında geldiği kuşku götürmez. Bu durumu Makino Nobuaki[5] "Türkiye'de Meşrutiyet Yönetiminin Geleceği" başlıklı yazısında "Bu dönemde Türkiye'deki yeni durumlardan hemen haberdar olamıyoruz; Türkiye (Japonya'dan) çok uzaktadır."[6] şeklinde ifade etmektedir.[7]

Yönetim

Uzaktaki ülke Türkiye'nin yönetim biçimi ilgi çeken bir konu olmuştur. Iijima Kametarō[8] "Türkiye'nin Durumu" başlıklı yazısında yönetim ile ilgili şunları yazar: "Türkiye'de imparator, siyasi lider olmanın yanı sıra İslam dininin de baş kişisidir. (...) Diğer bir deyişle sultan aynı zamanda halifedir; Müslümanların, Allah'ın gölgesi ve kralların kralı olarak saygı duydukları en güçlü kişidir."[9]

Türkiye'deki gelişmeler olabildiğince hızlı bir şekilde Japonya'ya iletilmeye çalışılmıştır. Adı belirtilmeyen dergide, "(Japonya'da) pek çok kimse Türkiye'de geçen sene 27 Ekim'de meclis oluşturulduğunu bilir. Ancak konu ile ilgili doğrudan bilgi edinemediğimiz için yabancı bir gazeteden aşağıdaki alıntıyı yapıyoruz." [10] açıklaması yer alır.

Ermeni Olayları

Ermeniler konusunda "Başkentte Karışıklık" başlıklı yazı göze çarpar: "Ermeniler, 1 Ekim'de Türkiye'nin başkenti Konstantinopolis'te Adalet Bakanlığı önünde gösteri yaptılar. Polis gruba çok sert müdahalede bulundu, ölenler oldu. (Olay sonrası) Büyük kargaşa yaşandı."[11]

Dergi, Batılı devletlerin olaylara verdikleri tepkileri de yakından takip etmiştir: "Çeşitli Batılı devletlerin, olaylar sonrası Türkiye'ye karşı siyasi tavırları aynı olmuştur. Dahası Fransa'nın bölgeye asker göndermesi gerektiğini iddia edenler de vardır (9 Kasım, Paris)."[12]

Konuyla ilgili bir başka haber şudur: "Dahası, (...) Türkiye'deki Ermeniler için özerk bir bölge oluşturulup bu bölgenin güvenliğinin Batılı devletlerce sağlanması gerektiği rapor edilmiştir."[13]

Taiyō'da söz konusu olaylar ile ilgili olarak yer alan makalelerin aynı tonda yazılmış olması dikkat çekicidir.[14]

Öte yandan Japonya, bölgede askeri rekabet içinde olduğu Rusya'nın Ermeniler üzerinden yürüttüğü Türkiye politikasını da yakından takip etmektedir: "Rusya'nın Türkiye'yi karşısına alarak Ermenilerin garantör ülkesi olma isteği kurnazcadır."[15]

İstanbul'da Büyükelçilik

Türkiye ile resmi ilişki kurulmasının önemi, Osmanlı başkentine Japonya büyükelçiliği açılmasının gerekliliği vurgulanarak ifade edilmiştir: "İmparatorluğumuz büyük Batılı devletler arasında yer almak istiyorsa acilen Konstantinopolis'e işbilir bir büyükelçi atamalıyız."[16]

Yamada Torajirō[17]da "Türkiye'de Son Durum ve Büyükelçi Atanmasının Gerekliliği" başlıklı yazısında Osmanlı'ya acilen bir büyükelçi atanmasını şiddetle önerir: "Türkiye müttefiklere ihtiyaç duymaktadır. Türkiye'ye büyükelçi atarsak bu, kesinlikle Japonya'nın yararına olacaktır."[18]

Balkanlar

Balkanlar'daki siyasi gelişmeler *Taiyō*'da Matsuishi Yasuji'nin[19] ka-

Osmanlı toplumu içindeki çeşitli meslekler. "Türkiye'den Görünüm" *Taiyō* 3.11, 5.6.1897.

leminden şu şekilde aktarılır: "Müslüman ile Hıristiyanlar arasındaki sorunlar, artık Batılı büyük devletlerin çıkarlarını ilgilendiren konulara dönüşmüş haldedir."[20]

Matsuishi, temelinde Müslüman-Hıristiyan çatışması olarak değerlendirdiği Balkanlar'daki karışık siyasi durum için şu tespitte bulunur: "Sözün özü, Balkanlar'daki kaosa Batılı büyük devletlerin ilgi göstermesi, Türkiye adındaki ülkenin dağılması ile doğrudan ilişkilidir. Türkiye güçlü dursa, sorunlar çözülecektir."[21]

Genç Türkler

Japonya'da Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu çetin siyasi sorunların çözümünün Genç Türklerin elinde olduğu görüşü hâkimdir.

İttihad ve Terakki Cemiyeti, Genç Türkler tarafından 1906 yılında kurulan siyasi bir partidir. Kökleri ise, Fransız İhtilali'nin yüzüncü yılına denk gelen 1889'a dayanır. İlkin askeri tıp akademisinde okuyan dört subay adayı tarafından İttihad-i Osmani olarak kurulmuştur.

1889 yılında Paris Uluslararası Fuarı'na katılan Ahmed Rıza, Fransa'da kalarak pozitivizm ile ilgilenir. Üyeleri, partinin adını birlik ve ilerleme anlamına gelen İttihad ve Terakki olarak değiştirmeye ikna eder çünkü birlik ve ilerleme, pozitivizmin kaçınılmaz unsurlarıdır.[22] Parti, Genç Türkler olarak bilinse de içinde Türklerin yanı sıra Arnavut, Bulgar, Rum ve Ermeni üyeler de bulunmaktadır. Amaçları, Osmanlı İmparatorluğu'nu çöküşten kurtarmak, onu Batılı anlayışta bir devlet haline getirmektir.[23]

Fransa ve İngiltere'den maddi yardım alan parti, mevcut yönetimi çöküşün sorumlusu olarak görmekte ve ona muhalefet etmektedir. Japon yazarların Genç Türkler hakkındaki görüşlerinin ilki şudur: "Genç Türkler Partisi, baskıcı hükümetin dayatmalarına daha fazla katlanamayarak, cesurca karşı harekette bulunmaktadır. Görülen o ki, Türkiye çöküşten kaçamayacaktır. Eğer yeni bir güç oluşturulmaz ve mevcut sistemdeki suiistimallerin önüne geçilemezse, Türkiye'nin geleceği tamamıyla umutsuzdur."[24]

Genç Türkler, 1908 yılında İkinci Meşrutiyet'in ilanında önemli rol oynamışlardır. Böylece, Osmanlı tarihinde ilk kez sultanın gücü bu denli kısıtlanmıştır. Bu dönemde, farklı siyasi görüşlere ait partiler, feminist bir derneğin de yer aldığı sivil toplum örgütleri kurulmuştur.[25]

Genç Türklere karşı duyulan ilgiyi Asahina Chisen[26] şu şekilde ifade etmektedir: "Genç Türklerin çok prestij ve sempati topladığını gözlemledim; Türkiye onlarla büyük bir atılım yapacak kadar."[27]

Makino konu ile ilgili olarak şu değerlendirmeyi yapar: "Türkiye'deki siyasi hareket, diğer ülkelerde de bugüne değin defalarca yaşanmış bir siyasi değişim durumudur. (...) Türkiye'nin durumunda, onu diğerlerinden ayıran, baskı ve suiistimallerin çok yüksek boyutta olmasıdır; halka yönetimin despotça dayatılmasıdır."[28]

31 Mart Vakası

Osmanlı'nın son dönemlerinde yaşanan "31 Mart Vakası" da *Taiyō*'da yer alır: "Türk parlamenter sisteminin kurulmasının ardından henüz altı ay bile geçmeden ikinci ihtilal yapıldı ve Konstantinopolis sokakları ceset ve dökülen kanlara sahne oldu. Meclisin kuşatılması, bazı vekillerin öldürülmesi, Fransız İhtilali'nden sonra yaşanan en büyük siyasi trajedidir. Türk parlamenter sisteminin inşasının bu denli zayıf bir temele dayanması esef vericidir."[29] Yazarın bilgiyi hangi kaynaktan aldığı belirsizdir.

Bu dönemde İstanbul'da bulunan Nakamura Eiichi, Yamada Torajirō'ya gönderdiği 24 Nisan 1909 tarihli kartpostalda, durum hakkında bilgi verir.[30]

Son olarak, Japonya aydınlarının genel görüşü şu alıntı ile özetlenebilir: "Eğer (ülke) bu birlik ve ilerleyişçi parti(İttihad ve Terakki Partisi olmasın? AA) siyasetine kararlılıkla devam ederse, Türkiye'nin geleceği için umut vardır."[31]

Türk Ordusu

Asahina, "Türkiye Hakkında Çeşitli

Görüşler" başlıklı yazısı içinde Türk ordusuna da değinir: "Diğer yandan, takdir edilmesi gereken, askerlerin cesaret ve çalışkanlıklarıdır. Günlerce ekmek ve su olmadan savaşabileceklerini söylemek abartılı olmaz."[32]

Taiyō'da Türk ordusu üzerine yer alan yazılar sadece Japonların gözlemlerine dayalı makaleler ile sınırlı değildir: "Türkiye'deki gelişmeler hakkında yetkin derecede bilgiye sahip Alman General Wilhem von Görtz'den şunu öğreniyoruz: 'Bir ordunun gerçek değeri göründüğü gibi olmayabilir. Konstantinopolis'teki muhafızlara baktığınızda, işlerini özveri ile yapmadıkları izlenimi verebilirler; Harp Akademisi'nde disiplinli bir düzen yoktur. Yine de, görevlerini büyük bir cesaretle yaparlar.' "[33]

Japon yazarlar da benzer yorumlarda bulunmaktadırlar: "Türk ordusu hakkında konuşmam gerekirse, bu, onların lehine bir söylem olmaz. Çiçek solmuştur, onu kurtarmak için izlenecek bir yol görünmemektedir. Bugünlerde ciddi bir tavır benimseyip Japonya'yı örnek alarak yeni bir anayasa hazırlasalar da, (Türkiye'de) büyük bir kargaşa var; ülkenin durumu ortada. Çok geniş topraklara sahip olduğu, nüfusu ve konumu da göz önüne alındığında Türkiye hâlâ gelişmemiş bir ülke olduğundan ordusunun durumu vahim haldedir."[34]

Din-Siyaset İlişkisi

19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyıl başındaki Türk askeri ile ilgili yazılarda onların disiplinsiz ve eğitimsiz olduğu ama doğal bir cesaret, sabır ve güce sahip oldukları belirtilmiştir. Matsuishi, yazısında bu çelişkili durumu din olgusu ile açıklar: "Türk ordusu disiplinsiz ve eğitimsizdir. Ancak, inançları söz konusu olunca, bir kez savaşmaya başladıklarında dünyada onlardan daha korkutucu bir düşman yoktur."[35]

İjima da Osmanlı'daki din ve siyaset ilişkisine değinir: "Bazı durumlarda, din birlik gücü verir. Türkiye gibi geniş toprakları olan bir ülkede, İslam dinini ülkenin gücü olarak kullandılar. Kutsal kitapları *Kuran*'da, diğer

Yamada Torajirō, "Türk Kadını, Osmanlı Haremi", Taiyō 1:12, 5.12.1895.

Rıfat Paşa ve Osman Paşa, *Taiyō* 3:3, 20.02.1897.

dinlerin mensuplarına hoşgörülü olma öğretisi yer alır. (...) Türkler, ulusal güçleri artarken bile, hiçbir zaman başka dinden olanlara zulmetmemiş, onları din değiştirmeye zorlamamıştır."[36] Yazarın gözünde her Osmanlı Türk, her Türk ise Müslüman'dır.

TOPLUM — KÜLTÜR

Türk Toplumu ve Dağılan Osmanlı İmparatorluğu

Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde toplum hakkında şu görüş yer alır: "Bugünlerde insanların (Türklerin) aklında bir ulus bilinci yok. Sadece, basit bir halde kendi çıkarları için hareket ediyorlar. Bu, askeri durumun acınacak halde olmasının baş sebebi. Dahası, üst düzey pek çok yöneticinin beşer, altışar metresi var. Alt sınıf insanları kolay para kazanmak için her şeyi yapabilirler. Geçici doyumlar peşinde koşmak ve sıkıntısız bir yaşam sürmek dışında bir amaçları yok; toplum gün geçtikçe geriye gidiyor ve insanlar daha da alıklaşıyor."[37]

Yazar, Meiji Dönemi Japonya'sında ulusal amaç edinilen *fukoku-kyōhei* (Zengin Ülke, Güçlü Ordu)[38] düşüncesiyle beslenmiş olduğundan, ahlaki çöküş ile ordunun çöküşü arasında bağ kurmuştur. "Zengin Ülke, Güçlü Ordu" inancı bir ülkenin gelişmesi için endüstri gücünün öneminin bilincinde olmasını vurgular. Endüstriyel güç sahibi olabilmek için o ulusun sorumluluk bilinci olmalı ve bu bilinçle çok çalışılmalıdır; Japon aydınına göre bunlar Japonların modernleşmedeki başarılarının arkasındaki temel etmenlerdendir.

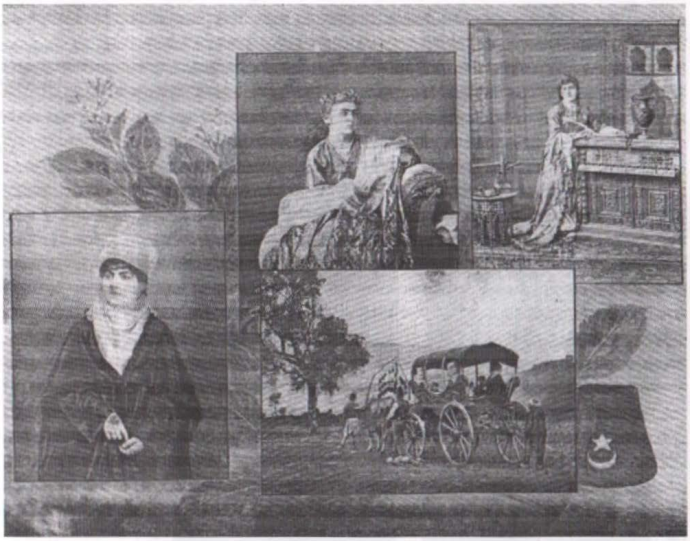
Türk Toplumunda Japonya Sempatisi

1904-1905 Rus - Japon Harbi'nde bir Asya ülkesi olan Japonya'nın askeri ve ekonomik açılardan kendisinden daha güçlü olan, emperyalist emellerini gerçekleştirmeye çalışan Rusya'yı yenmiş olmasından pek çok Asya ülkesinin gururlandığı söylenebilir. Makino, Türkiye'nin bakış açısını şöyle değerlendirmiştir: "Türkiye, Japonya'ya büyük bir sempati duymaktadır. Onların gözünde hepimiz tek bir Asya'nın insanlarıyız. Rus-Japon Harbi'nden zaferle çıkan Japonya büyük bir saygınlık kazanmıştır."[39]

Topkapı Sarayı'ndaki Uzakdoğu porselen koleksiyonuna sahip Sultan II. Abdülhamid'in Japonya'ya kişisel ilgisi de "Türk İmparatorunun Japonya'ya özel ilgisi vardır."[40] şeklinde belirtilmiştir.

Türk Kadını / Harem

Yamada Torajirō, "Türk Kadını, Osmanlı Haremi" başlıklı yazısında şunları dile getirmiştir: "Türk kadınları erkeklerle bir arada oturmazlar. On iki yaşını geçmiş kızlar yüzlerini ince ipek örtüyle kapatırlar. Tahmin edeceğiniz üzere, Çin ve Kore'deki kadınların gibi (Türk kadınlarının da) evde durmaları ve dışarıya pek çıkmamaları beklenir."[41]

Fotoğraflardan, Türk kadınının İstanbul caddelerinde henüz tek başına yürüyemediği bir dönem yer alır. Bununla birlikte, incelen örtüler ve başı açık kadınlara yer verilmesi, Türk kadınının çağdaşlaşma sürecini sembolize etmesi açısından önemlidir.

Yamada aynı yazıda Batı'nın Türk kadını hakkındaki ön yargılarına da değinir: "Türk kadını hakkında yeterince bilgi sahibi olmayanlar, onların cahil ve düşüncesiz olduklarını, çocuk doğuran makinelerden başka bir şey olmadıklarını iddia ediyorlar. Bu yargılar tümüyle gerçeği yansıtmamaktadır. Türk kadınının erkeklerle aynı ortamda bulunup düşüncelerini açıkça belirtmeleri zordur. (...) Bununla birlikte üst sınıftan kadınların sosyal yanları kuvvetlidir; konuşmaları akıcı ve sözcük seçimleri özenlidir. Paris'ten yeni dönmüş Türk kadını karşısında hayranlıktan diliniz tutulabilir. Dahası, el sanatlarında, dikiş ve nakışta, müzikte Avrupalı kadınların hiç de gerisinde kalmazlar."[42]

"Türk Tiyatrosu" başlığıyla kaleme aldığı yazısında Yamada şu değerlendirmeyi yapar: "Japon ve Batı tiyatroları ile kıyaslandığında Türk tiyatrosu hâlâ ilkel durumdadır."[43]

EKONOMİ

Açık Pazar

Kapitülasyonlarla Batılı devletler için açık pazar haline gelen Osmanlı'nın durumu New York'tan şöyle yansır: "Ocak, 1890, New York. Taşıma ücretini % 20 azaltmanın yanı sıra (ABD'den) artık doğrudan Türk limanlarına ulaşan ABD malları Türk pazarında artmaya başladı. İngiliz deniz ticari firması Liverpool, Yankeeleri Türk deniz ticaretinden alıkoymak için girişimlerde bulunuyor."[44]

Öte yandan, Asahina, Türkiye gözlemlerinde şu noktayı tespit etmiştir: "Dahası, ne yazık ki, demiryolu hisselerinin çoğunun sahibi Avusturya'daki Yahudiler; demiryolundan elde edilen gelir bu ülkeye akıyor."[45] Tüm bu olumsuz gelişmelere karşın, ipekböcekçiliği Türkiye'de gelişme gösteren sektör olmuştur: "Türkiye'de ipek- böcekçiliği her yıl artmaktadır. Türkiye'nin gelecekte bu sektörde çok gelişeceğinin işaretleri görülmektedir."[46]

Ticaret

Asahina, Türkiye'nin ticaretteki durumuyla ilgili "Bir ülkenin gerçek gücünü oluşturan ticaret, (Türkiye'de) son derece geri kalmıştır."[47] saptamasında bulunur.

Yamada ise ticaret ile ilgili olarak Türkiye – Japonya ilişkisini pirinç ihracatı odaklı olarak değerlendirir: "Japonya'dan Türkiye'ye ithal edilen pirinç miktarı her yıl artmaktadır. Türkler, her gün pirinç tüketiyorlar ve bizim pirincimizin kalitesi onların damak tadına göre. Bu yüzden Japon pirinci aranan ithal ürünler arasında. Ne var ki, pirincimiz bizim tarafımızdan değil, Alman ve İngilizler tarafından ithal ediliyor. Bu durum beni çok rahatsız etmekte."[48] Yamada, makalenin kalan kısmında Türkiye'ye Japon pirinç ihracatının artırılması konusunda önerilerde bulunur.

SONUÇ

E. H. Carr'ın, "Olayın bir tarihi olgu sıfatıyla durumu, bir yorum sorusuna yol açacaktır. Bu yorum ögesi her tarihi olgunun içinde vardır."[49] belirlemesi *Taiyō*'daki Türkiye yorumları için de geçerlidir. Kişinin bakış açısı, toplumsal statüsü, eğitim düzeyi, inancı ve benzeri özellikler yapılan yoruma yansır. Bu yüzden, *Taiyō*'da yer alan makalelerin genelinin nesnel olması beklentisi gerçekçi bir yaklaşım olmayacaktır.

Taiyō adlı dergide bulunan görsellerden haritalar, Türkiye üzerinden Avrupa'ya gidiş yolunu anlatırken, İstanbul'un tarihi ve doğal yerlerinin resim ve fotoğrafları ile şehir ve kültürü hakkında fikir vermektedir. Dergide yer alan değişik yapılar, farklı kıyafetler gibi egzotik görseller, günümüze kadar uzanan genellemelerin de temelini oluşturmuştur.

Siyaset konulu makalelerde Türkiye'nin uzak bir ülke olduğundan söz edilirken, ülkenin yönetim şekli üzerinde durulmuştur. Tarihi olaylar güncel olarak, çoğunlukla Batılı kaynaklardan takip edilmiştir. Siyasi gelişmelere bakılarak, hem Rusya'nın gerisinde kalmamak hem de ekonomik ve ticari ilişkileri sabit bir zemine oturtmak için İstanbul'da Japonya büyükelçiliği açılmasının gerekliliği ısrarla vurgulanmıştır.

Dergide yer alan Türkiye ile ilgili siyasi haberler iki çeşittir. Birincisinde bilgi ilk elden, ikincisinde Batı kaynakları üzerinden edinilmektedir. Bu da yorum ve aktarım farklılığı oluşturmuştur.

Türkiyo'de toplumsal değerlerin çökmekte olduğu söylenen yazılarda Batı'da popüler bir konu olarak ele alınan harem ve Türk kadını temalarına temkinli yaklaşılmış olması ilgi çekicidir. Bu yaklaşımda Doğulu iki toplumun ahlak anlayışının benzerliklerinin yanı sıra, söz konusu yazıları kaleme alan kişilerin Türkiye ile kurduğu ticari ilişkilerin sürekliliği konusundaki endişeleri göz ardı edilemez. Kendilerini modern olarak gören Meiji Dönemi Japon aydınlarının kültür incelemeleri içeren yazılarında, Osmanlı'nın Batı'nın ve Japonya'nın gerisinde kaldığı tespiti yapılmıştır.

Yazılarda Türkiye, Osmanlı İmparatorluğu'nun kapladığı tüm coğrafyaya işaret ederken, Osmanlı toplumunun sadece Türklerden oluştuğu yanılgısına düşülmüştür. Bu haliyle, Türklerin bir yandan eşsiz bir hoşgörü toplumu olduğu belirtilirken, Osmanlı yönetiminin muhalif hareket ve isyanları bastırırken uyguladığı şiddete dayalı yöntemlere başvurduğu çeşitli kereler vurgulanmıştır.

Açık pazar haline gelen Türkiye'den daha çok faydalanılması gerektiği ve bunun için öneriler içeren yazıların yanı sıra, ülkenin içinde bulunduğu sömürülme durumuna tepkili yazılar da mevcuttur.

Türklerde Japonya sempatisi, Japonya'nın 1904-1905 Rus-Japon Harbi'nden zaferle çıkmasına dayandırılmıştır. Özellikle bu dönem sonrası Türkiye üzerine yorum yapılan haberlerde Japonya'nın Osmanlı'dan ekonomik ve askeri açılardan daha üst düzeyde bir ülke olduğu görüşü açıkça yer almaktadır.

Görüldüğü üzere, 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyıl başında *Taiyō*'da Türkiye konulu haberler, hem kaynak bakımından hem de yazarlarının bakış açısına göre çeşitlilik göstermektedir. Bu çeşitlilik, tarihsel bir olayın aktarımı ve algılanması noktasında yoruma dayalı farklılıklar yaratmakta ve bu da bir ülke ve toplum hakkında nesnel bir kanı oluşturmanın aslında ne denli güç olduğunu göstermektedir.

DİPNOTLAR

* Bu yazı, yazarın The Japanese View of Turkey during the Meiji Era: A Study Focused on Torajirō Yamada adlı doktora çalışmasının (Kyoto Üniversitesi, 2007) üçüncü bölümünden sadeleştirilerek oluşturulmuştur.

1 Edward Hallett Carr, *Tarih Nedir?* (10. Baskı), Çeviren: Misket Gizem Gürtürk, İstanbul: İletişim, 2008, s. 6.

2 Yazının oluşum sürecindeki bilgi aktarımı ve yönlendirmeleri için Sayın Prof. Dr. Selçuk Esenbel'e; yazının Türkçe düzeltisi için Neslihan Küçükler'e teşekkür ederim.

3 *Taiyō*, 3:20, s.254, (5.10.1897).

4 *Taiyō*, 15:10, s. 182, (7.1.1909).

5 Makino Nobuaki (1861-1949). Japon siyasetçi. Avusturya-Macaristan ve İtalya'da Japonya Başkonsolosu olarak görev yapmanın yanısıra, Milli Eğitim, Tarım ve Ekonomi, Dış İşleri Bakanlığı görevlerinde bulunmuştur. *Kōjien*, 5. Baskı, Iwanami Shoten, 1998.

6 *Taiyō*, 15:8, s.81, (1.6.1909).

7 Makino'nun, Türkiye'den haber alamamaktan yakınması aslında çelişkili bir söylemdir. Şöyle ki, dipnot 17'de hakkında bilgi verilen Yamada Torajirō, 1904-1905 Rus-Japon Harbi sırasında Galata Kulesi'nden Boğaz'ı gözetleyerek durum hakkında raporları mektup ve telgraf halinde düzenliyordu. Bu raporların ulaştırıldığı kişiler arasında dönemin Viyana Büyükelçisi Makino Nobuaki de bulunmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. *Hilal ve Güneş, İstanbul'da Üç Japon, Yamada Torajirō, Itō Chūta, Ōtani Kōzui*, İkinci Baskı, Editörler: Prof. Dr. Selçuk Esenbel, Dr. Miyuki Aoki Girardelli, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, Erdal Küçükyalçın, Ocak 2011, s.46.

8 Ijiima Kametarō, Japon siyasetçi. 1913 yılında ABD'de Japonya Başkonsolosu olarak da görev yapmıştır. http://en.wikipedia.org/wiki/Kametarō_Ijiima(27.5.2013).

9 *Taiyō*, 15:10, s. 186, (7.1.1909).

10 *Taiyō*, 15:5, s. 89, (1.4.1909).

11 *Taiyō*, 1:11, s. 186, (5.11.1895).

12 *Taiyō*, 1:12, s. 186, (5.12.1895).

13 *Taiyō*, 2:23, s. 149, (20.11.1896).

14 Ermenilolayları ile ilgili olarak Taiyō'da yeralan makalelerin ayrı tonda yazıldığı görülmektedir. Öte yandan farklı bakış açıları da mevcuttur. Örneğin Gürün, söz konusu olayları 1895 yılı Eylül ile Aralık ayları arasında Osmanlı topraklarında Ermenilerin çıkardığı isyanlar olarak değerlendirmektedir. Kâmuran Gürün'dan aktaran Emre Kongar, *Tarihimizle Yüzleşmek* (43. Basım), İstanbul: Remzi Kitabevi, Temmuz 2006, s. 101.

15 *Taiyō*, 2:11, s. 25, (20.5.1896).

16 *Taiyō*, 2:3, s. 23, (5.2.1896).

17 Yamada Torajirō 1866–1957 Şehenryō Çay Okulu ustasıdır (Yedinci). İngilizce, Fransızca, Almanca, Osmanlıca başta olmak üzere çeşitli dilleri öğrenmiş, Fukumoto Nichinan, Kōda Rohan, Fukuichi Ōchi gibi Japon aydınları ile ortak entelektüel platformlarda bulunmuştur. Ertuğrul Fırkateyni faciasından sonra Türk denizcilerin ailelerine yardım etkinlikleri düzenleyenler arasında yer alan Yamada, 1892 yılında İstanbul'a gelmiş, Japonya'ya kısa süreli dönüşleri hariç inde, I. Dünya Savaşı'nın başlarına değin İstanbul'da yaşamıştır. Sultan II. Abdülhamid'e Uzakdoğu porselenleri konusunda danışmanlık yapmanın yanı sıra, Noda Shōtarō'dan devraldığı Türk bahriyelilere Japonca öğretmenliği görevini de yürütmüştür. Japon ortağıyla işlettiği Nakamura dükkânı ile başladığı Türkiye ile ticareti, Türkiye ile ilintili *Tōyō Seishi* (Şark Kâğıt Üretim Şirketi) (Osaka-1906), *Nichidō Bōeki Kyōkai* (Japon-Türk Ticaret Derneği) (1925), *Nihon Shōtenkuin* (Japon Alışveriş Merkezi) (İstanbul-1929) ile devam ettirmiştir. Bununla birlikte, Türk-Japon resmi ilişkilerinin henüz kurulmadığı bir dönemde İstanbul'da, deyim yerindeyse, fahri konsolos olarak görev yapmıştır. Yamada Torajirō ile ilgili detaylı bilgi için bakınız: Selçuk Esenbel (1996), "A Fin de Siècle Japanese Romantic in Istanbul: The Life of Yamada Torajirō, and His Toruko Gakan", *Bulletin of the School of Oriental and American Studies, University of London, Volume IIX, Part 2*, (ss. 237-252.) ve Selçuk Esenbel (editör), "1904-05 Rus-Japon Harbi", *Toplumsal Tarih* dergisi (2008), Sayı: 176; Nagaba Hiroshi (1996) "The Life of Yamada Torajirō from the viewpoint of Japanese-Turkish Relations", *The Journal of Sophia Asian Studies No. 14*; Ali Volkan Erdemir (2007). *The Japanese View of Turkey during the Meiji Era: A Study focused on Torajirō Yamada* (yayınlanmamış doktora tezi), Kyoto University.

18 *Taiyō*, 2:1, s. 31, (5.1.1896).

19 Albay Matsushi, Japonya'nın Asya Kıtası'na acilen yayılması gerektiğini savunan subaylardandır. The Cambridge History of Japan, Vol. 6, Cambridge University Press, Reprinted 1997, s. 309.

20 *Taiyō*, 15:10, s. 180, (7.1.1909).

21 *A.e.*

22 G. Ayla Ödekan, *Türkiye Tarihi-3, Osmanlı Devleti 1600-1908*, İstanbul, Cem Yayınları, 1997, s.171.

23 *A.e.*, s. 184.

24 *Taiyō*, 15:8, ss.82-83, (1.6.1909).

25 *Türk Tarihi ve Kültürü*, Editör: Prof. Dr. Cemil Öztürk, "Osmanlı İmparatorluğu", Pegem Yayınları, Ankara, 2004, s. 130.

26 (1862-1939) Japonya'nın ilk önemli gazetecilerinden Asahina, Tokyo Nichinichi Shimbun'un muhabiri olarak 1896 yılı Mart ayında Japonya'dan ayrılmış, başlıca Avrupa devletleri ve Balkan ülkelerini ziyaretinin ardından 12 Temmuz'da İstanbul'a gelmiştir. 24 Temmuz'a kadar süren ziyaretine dayalı Türkiye izlenimleri, *Kouki-sha no omoide* (Yaşlı Bir Gazetecinin Hatıraları) adlı kitabında yer alır. Ayrıca 1927 yılında yayımlanan *Asahi'na Chiken Bunshu* adlı antolojide "Türkiye" ve "Doğu Avrupa Problemleri" başlıklı kısımlarda Türkiye konularını ele almıştır.

27 *Taiyō*, 15:10, s. 183, (7.1.1909).

28 *Taiyō*, 15:8, s. 81, (1.6.1909).

29 *Taiyō*, 15:6, s. 82, (1.5.1909).

30 *Hilal ve Güneş, İstanbul'da Üç Japon, Yamada Torajirō, Itō Chūta, Ōtani Kōzui*, İkinci Baskı, Editörler: Prof. Dr. Selçuk Esenbel, Dr. Miyuki Aoki Girardelli, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, Erdal Küçükyalçın, Ocak 2011, s. 239.

31 *Taiyō*, 15:10, s. 84, (7.1.1909).

32 *A.g.e.*, s. 185.

33 *Taiyō*, 3:15, ss. 211-213, (20.7.1897).

34 *Taiyō*, 15:10, s. 84, (7.1.1909), s. 181.

35 *A.g.e.*, 179-180.

36 *A.g.e.*, 15:10, s. 188.

37 *A.g.e.*, s. 181.

38 W.G. Beasley, *The Japanese Experience, A Short History of Japan*, University of California Press, 2000, s. 208.

39 *Taiyō*, 15:8, s. 85, (1.6.1909).

40 *A.e.*

41 *Taiyō*, 1:12, (05.12.1895).

42 *A.e.*

43 *Taiyō*, 1:7, s. 25, (5.7.1895).

44 *Taiyō*, 8:10, s. 219, (5.8.1902).

45 *A.e.*

46 *Taiyō*, 3:18, ss. 147-8, (5.9.1897).

47 *Taiyō*, 15:10, s. 185.

48 *Taiyō*, 5:20, s. 116, (5.9.1899).

49 Edward H. C., *a.g.e.*, s. 15.

HAZIRLAYAN:
ZERRİN İREN BOYNUDELİK

AVRUPA RESMİNDE MİTOLOJİK KONULU RESİMLER

Toplumsal Tarih'in 224. (Ağustos 2012) sayısı itibariyle başlayan Zerrin İren Boynudelik tarafından Avrupa resim sanatı külliyatının önemli bir bölümünü oluşturan Hıristiyan ikonografisini yansıtan örnekler sunulmuştu. Bu Ağustos sayısında da Boynudelik'in hazırladığı "Avrupa Resminde Mitolojik Konulu Resimler" başlıklı yeni bir yazı dizisine başlıyoruz: "Bu dizide özellikle Rönesans ve Barok örnekler üzerinden Yunan mitolojisinin en ünlü konularına bakmaya, öyküleri okumaya ve varsa üstü örtülü anlamları bulmaya çalışacağız."

İnsanlar var oluşları ile ilgili olarak düşünmeye, fikir üretmeye ve bu fikirlerini belli bir düzen içinde ifade etmeye niyetlendikleri andan itibaren belli kahramanlar ve olaylar üzerinden konuşmaya başlamışlar, karşılaştıkları ama nedenini bilemedikleri pek çok olay ile ilgili bugün bize akıldışı gibi görünen ama aslında bir anlamda neden sonuç ilişkilerine dayalı açıklamalar bulmaya çalışmışlardır. Bütün bu açıklama biçimleri ve bu çabanın etrafında kurdukları söylemler en basit anlamı ile mitolojiyi[1] oluşturan söylemlerdir. Mitoloji bir bakıma erken dönem uygarlıkların dini inançlarıdır.[2] Bu anlatılar önce söylence olarak sonra da yazılı dil yolu ile nesiller arasında sürdürülebilmiş ve ilk fırsatta da görsel dilin konularını oluşturmuşlardır.

Bilinen uygarlıkların neredeyse tamamında mitolojik kahramanlar ve konular görsel anlatımların temel nesneleridir. Mısır uygarlığına ait mezar duvar resimlerinden, Mezopotamya uygarlığına ait kabartmalardan, Yunan ve Roma döneminden kalan tüm görsel malzemelerden, vazo resimleri, kabartmalar ve heykellerden, Aztek ve Maya uygarlıklarına ait nesnelerden tüm bu kültürlerin mitolojileri yani dini inançları yani evreni ve varlığı nasıl izah etmeye çalıştıkları okunabilir, öyküleri deşifre edilebilir ve kahramanları tanınabilir.

Bu anlatımlarda belli kalıpların oluşu ortaya çıkacak yanlış anlamaları neredeyse tümüyle ortadan kaldırır. Kahramanlara ve olaylara dair tanımlar ve semboller bellidir. Bu tanımlar rehberliğinde okumaları görsel malzemeler üzerinden yapmak olsa olsa okumalara hayal gücü eşliğinde zenginlik katar. Işı daha da garantiye almak isteyen bazı resimleyiciler, örneğin Yunan vazolarında olduğu gibi, sahnelerde gösterdikleri kahramanların adlarını da yazarlar. Antik dünyada resmi yapılmaya değer tek konu, kutsal konular olarak da kabul edilebilecek olan mitolojik anlatımlardır. Yani Antik dönemlerde yapılmış olan hemen tüm resimler de aslında dini konulu resimlerdir. Genel olarak çoktanrılı dinler olarak adlandırılan bu dinlerde öğretiler, insan benzeri tanrılar ve yine son derece insani olaylar üzerinden ve içinde yaşanan coğrafyadan aktarılır.[3]

Hıristiyanlığın ortaya çıkmasından önce Avrupa kıtasının büyük bir bölümü, Kuzey Afrika, Orta Doğu ve neredeyse Anadolu'nun tamamı, Roma İmparatorluğu'nun hâkimiyeti altında idi ve bu büyük hâkimiyet altında topluluklar çoğunlukla Yunan mitolojilerine dayanan, zaman zaman da yerel olmak üzere, kendi çoktanrılı inançlarını, yani mitolojik anlatımlarını sürdürebiliyordu. Hıristiyanlığın aynı coğrafyada ve hatta daha geniş bir alanda yayılmasından sonra belki de en büyük mücadele bu pagan inançlardan kurtulmaya yönelik oldu ve bu düşünsel örgütlenme yavaş yavaş Antik dönem tanrılarını tahtlarından indirdi. Ama bu tanrılar ve onlara atfedilen özelliklerin bir kısmı günümüze kadar gelecek şekilde toplumsal hafızalarda korundu.[4]

Hıristiyan inancının siyasi ve sosyal yapılar üzerindeki hâkimiyeti resmetme geleneği üzerinde de belirleyici oldu ve artık resmetmenin yegâne konusu bu inanca dair olmaya başladı. Bu dönemin ardından ge-

len ve kabaca ış. yüzyıl ile başlatılan bir büyük düşünsel dönüşüm olarak da kabul edilebilecek olan Rönesans dönemi ve bu dönemin insan temelli düşünsel yapısı pek çok alanda olduğu gibi resimleme konusunda da var olan kabulleri tersyüz etti.

Rönesans dönemi düşünce yapısı ile birlikte insan, dünya, evren, temsil, bakış, algı ve hatta Tanrı gibi meselelere yepyeni yaklaşımlar söz konusu oldu. Bu ilginin uyanmasında en önemli unsur elbette değişen ekonomik ve sınıfsal yapılardı. Yeni ve güçlü bir sınıf olarak ortaya çıkan burjuvazi kendi bireysel ve sınıfsal varlığını izah etmek üzere dindışı bir alana yönelmiş ve Antik dönem felsefi metinlerinde aradığı izahı bulmuş, döneme olan ilgi aynı zamanda mitolojik söylemlerin de keşfini beraberinde getirmişti. Bu söylemler o dönemde dindışı alanlarda dolaşmanın en güvenli sularını oluşturmuş, özellikle de sanatçılara epeyce geniş bir konu çeşitliliği sağlamıştı. Mitolojik konular, yeni anlayışa göre resmetmenin ve yeni temsiliyet modellerinin de mümkün olduğu alanlardı. Çoğu zaman Antik dönem yazılı kaynaklarından, örneğin tragedyalardan,Homeros, Hesiodos, Sophokles, Euripides, Ovidius, Virgilius'tan yapılan okumalar betimlenen sahnelerin çoğu zaman metinlerdekilerle bire bir örtüşmesine de yaramıştı.

Bilindiği gibi, klasik Yunan mitolojisinde öyküler aslında doğal ve gerçek ortamlarda geçer. Bu olaylarda gerçek olmayan tek şey tanrıların varlığıdır. Dolayısı ile de doğa ile ilişkisini yeniden düzenlemeye çalışan, doğaya o güne kadar olandan (Hıristiyan inancı bağlamında) farklı bakmak isteyen ve kendini doğa içinde oldukça üstte bir yere konumlandırmaya çalışan bu yeni dönemin yeni zihniyeti için, salt manzaraların resmedilme geleneğinin hemen hemen hiç söz konusu olmadığı da göz önüne alındığında, Hıristiyanlık dışı konulara yönelmenin basit bir aracı olarak mitolojik konular öne çıkmış ve bu yeni repertuar en genel anlamı ile sanatlarda, ifade biçimlerinde sekülerleşmenin de ilk göstergesi olmuştur.

Rönesans sonrası dönemlerde mitolojik konuların kullanımı ise üslup açısından da belli bir elverişlilik sağladığı için tercih edilmeye devam etti. Örneğin Barok dönem içinde hareket ve dinamizm, ışık ve gölge faktörlerinin dramatik kullanımı gibi üslup özellikleri önceki dönemlerin dini konularından ziyade mitolojik konuların betimlenmesinde hem daha olanaklı hem de daha güvenli görülmüş olmalıdır.

Avrupa resmi olarak adlandırılan külliyat içinde dikkate alınan, resmedilmeye değer mitolojik konuların asıl kaynağı elbette Antik Yunan ve Roma mitolojileridir. Ve bu konuların hem üsluplar hem de sembolik özellikler bakımından bazıları diğerlerine göre daha popüler olmuştur.

Yunan ve Roma mitolojilerine ait en popüler konular, var oluşun ve insan-doğa ilişkilerinin açıklanmasına neredeyse tümüyle karşılık gelen on iki büyük tanrı ve tanrıça ile onlarla en yakından ilişkilendirilebilecek kahramanlara aittir. Yunan mitolojik söyleminde evrenin yaratılması ve kaostan kurtulup bir düzen içine girmesinden sonra bir anlamda insanlığı yöneten ve yönlendiren bu on iki tanrı ve tanrıça Olympos tanrıları olarak adlandırılır. Bu tanrı ve tanrıçalar Roma mitolojisi içinde de aynen varlıklarını sürdürür. On iki Olympos tanrısı: Zeus (*Iupiter*), Hera (*Iuno*), Poseidon (*Neptunus*), Demeter (*Ceres*), Apollon (*Apollon*), Artemis (*Diana*), Ares (*Mars*), Aphrodite (*Venüs*), Athena (*Minerva*), Hermes (*Mercurius*), Hephaistos (*Vulcanus*) ve Dionysos (*Bakkhos*)'dur.[5] Tanrıların ve tanrıçaların ölümlülerden olma çocukları da vardır. Helena, Kastor, Perseus, Aeneas, Minos, Herakles (*Herkül*), Akhilleus, Midas, Semele bunlardan sadece bazılarıdır. Ayrıca mitolojik söylem yüzlerce kahraman ile doludur. Bu kahramanların çoğunun yolu gerek tanrılar ile gerekse birbirleri ile defalarca kesişir.

Bir başka kategori ise baş tanrı Zeus'un aşk ilişkisinde bulunduğu çoğu ölümlü kadınlardır ki çocukları da çoğu zaman öykülerde kahramanlarolarak karşımıza çıkar. Bu kadınlar arasında Europa, Io, Kallisto, Danae, Aigina, Antiope, Alkmene en ünlüleridir. Bunlara ek olarak diğer tanrı ve tanrıçaların da aşk hikâyeleri ya da insanlarla olan yarışmaları oldukça ilgi görmüştür. Apollon ve Daphne, Ares ve Aphrodite, Dionysos ve Ariadne, Apollon ve Marsyas, Athena ve Arakhne arasındaki ilişkilerin anlatıldığı efsaneler en popüler olanlar arasındadır.

Avrupa resim sanatında en çok sayıda ve neredeyse her sanatçı tarafından şu ya da bu şekilde betimlenmiş olan favori konular da vardır. Bunlar arasında, Prometheus'un İnsanı Yaratışı ve Cezalandırılan Prometheus, Zeus'un Aşkları, Dionysos'un, Theseus'un Maceraları, Herakles'in İşleri, Paris'in Seçimi, Argonautaların Seferi, Orpheus, Minos ve Girit Boğası, Akhilleus, Aktaion, Perseus, Andromeda, Ariadne, Daidalos, Iphigeneia, Odysseus'un Başından Geçenler, Philemon, Sisyphos, sayılabilir.

Sonuç olarak tüm mitolojilerde olduğu gibi Yunan mitolojisinde de çoğu zaman öyküler iç içe geçer, tutarsızlıklar ortaya çıkar, kahramanlar kendilerini tekrar eder, bir önceki öyküde ölmüş olan kahraman bir diğerinde tekrar karşımıza çıkar. Bazı olayları akıl ile kavramak zorlaşır, ama her birinin altında yatan bir gereklilik olduğunu ve belli bir zamanda belli bir toplumsal yapıda toplumsal uzlaşma ve çözüm önerme bakımından işlevsel söylemler olduğunu unutmamak gerekir.

Bu dizi boyunca, özellikle Rönesans ve Barok örnekler üzerinden Yunan mitolojisinin en ünlü konularına bakmaya, öyküleri okumaya ve varsa üstü örtülü anlamları bulmaya çalışacağız. Bu dizi boyunca kahramanların adları Azra Erhat'ın *Mitoloji Sözlüğü*'ne bağlı kalınarak kullanılacak. İlk kullanımda, eğer varsa, Roma mitolojisindeki karşılıkları da aynı kaynağa dayanarak verilecektir.

OLYMPOS DAĞI'NIN ON İKİ TANRISI

Coypel'in tüm Barok kuralları dikkate alarak yaptığı "Herakles Hermes Eşliğinde Olympos'a Giderken" resmi Versailles Sarayı dekorasyonu için yaptığı mitolojik konulu dizi içindekilerden bir tanesidir. Resimde Yunan mitolojisindeki en önemli kahramanlardan biri olan yarı tanrı Herakles'in tanrılar katına kabulü sahnesi görülür ve bu olay bir karşılama töreni olduğu için de tüm Olympos tanrı ve tanrıçaları kompozisyonda eksiksiz yer almıştır.

Noel Coypel, Herakles Hermes Eşliğinde Olympos'a Giderken.

1688, tuval üzerine yağlıboya, 186,5 x 151 cm
Château de Versailles, Versailles, Fransa.

17. yüzyılın önemli sanatçılarından birisi olan Noel Coypel'in, dönemin saray ressamlarından Charles Errard tarafından Louvre Sarayı'nın dekorasyonu için işe alındıktan sonra yıldızı parlar. Birkaç yıl Roma'daki Fransız Akademisi'nin başkanlığını yaptıktan sonra Paris'e döner. Kendi dönemi içinde de büyük sanatçı Nicolas Poussin'den aldığı etkiler ile tanınan bir sanatçıdır.

Coypel'in tüm Barok kuralları dikkate alarak yaptığı bu resim Versailles Sarayı dekorasyonu için yaptığı mitolojik konulu dizi içindekilerden biridir. Resimde Yunan mitolojisindeki en önemli kahramanlardan biri olan yarı tanrı Herakles'in tanrılar katına kabulü sahnesi görülür ve bu olay bir karşılama töreni olduğu için de tüm Olympos tanrı ve tanrıçaları kompozisyonda eksiksiz yer almıştır. Ortada oturan kırmızı elbiseli, bir ayağını kartala dayamış olan baş tanrı Zeus'tur. Ayrıca sağ elinde tuttuğu şimşek demeti Zeus'un en belirgin atribüsüdür. Yanında oturan mavi elbiseli kadın Zeus'un karısı ve kardeşi Hera'dır. Hem Zeus'a en yakın konumda olması hem de omzunun arkasından görünen tavus kuşu tanınmasını kolaylaştırır. Hera'nın solunda, elinde ışık tanrısı olduğunu gösteren meşale ile Zeus'un çocukları Apollon yanında ikizi Artemis, baykuş figürlü miğferi, kargısı ve medusa başı işlenmiş zırhı ile yine Zeus kızı olan bilge tanrıça Athena, onun hemen arkasında yaşlı figür olarak gösterilen Zeus'un kardeşi denizler tanrısı Poseidon, yanında kıyafetlerinden ve sert yüz ifadesinden hemen tanınabilen Zeus ve Hera'nın huysuz çocukları savaş tanrısı Ares, elinde asma yaprakları ile şarap tanrısı Dionysos, buğday dallarından tacı ile gösterilen bereket tanrıçası Demeter ve en sağda mavi giyisisi ve yanında aşk okunu taşıyan Eros ile gösterilmiş aşk tanrıçası Aphrodite bulunmaktadır. Baş tanrı Zeus'un oğlu ve baş habercisi olmanın yanında pek çok başka işlevi de olan Hermes ise, Nemea aslanının postuna bürünmüş Herakles'i taşıyan arabanın önünde kanatlı miğferi ve elindeki kanat takılmış caduceus (burmalı asa) kadük ile kolayca tanınır. Zeus'un sağında oturan delikanlı ise Hera'nın kendi kendine doğurduğu oğlu Hephaistos olmalıdır. Metinlerde topallığı ve çirkinliğinden söz edilir. Ancak özellikle maden işlemede çok ustadır. Büyük olasılıkla da elindeki zarif kadeh bu ustalığına işaret etmektedir. Sanatçının sahnede yer alan tüm tanrı ve tanrıçaları kaynaklarda belirtilen özellikleri ve atribüleri ile betimlerken bu çirkin tanrıyı hangi nedenle böylesine yakışıklı göstermeyi tercih ettiğine ise anlam vermek pek mümkün değildir.

Barok bir ışık, gölge ve hareket üslubudur. Resimde, tanrı ve tanrıçalar yoğun bir bulut kümesi üzerinde bol drapeli ve canlı renklerde elbiseler içinde, aynen Barok kurallara uygun olarak gösterilmiştir. Sahnede en yoğun ve dramatik hareket Herakles'in arabasını çeken atlar ve arabaya yol gösteren Hermes ve puttiler grubu aracılığı ile aktarılır. Herakles'in başı üzerinden puttiler aracılığı ile doğrudan Zeus'a ulaşan bir diagonal aks hemen fark edilir. Özellikle Herakles'in kaslı vücudu, atların şaha kalkmış pozisyonları bu noktadaki en yoğun harekettir. Arabanın bulunduğu bulutların altında yanan ateş ise büyük olasılıkla Herakles'in cenaze ateşidir.[6] Herakles'in arabası üzerinde uçuşan puttilerden birisinin elinde taşıdığı zeytin yapraklarından yapılmış tac, her zaman kahramanın en yakın yardımcılarından birisi olmuş tanrıça Athena'ya ve onun kutsal ağacına bir referans olmalıdır.

KAYNAKÇA

APOLLODORUS, *The Library of Greek Mytha*, (Çev. R.. Hard), Oxford University Press, 1998, İngiltere.

ÇOMERT, Bedrettin., *Mitoloji ve İkonografi*, De Ki Basım Yayım Ltd. Şti., 2008, Ankara.

EKHAT, Azra, *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, 1972, Ankara.

FINK, Gerhard, *Antik Mitolojide Kim Kimdir*, (Çev. Ümit Öztürk), Kabalcı Kitabevi, 1997, İstanbul.

FISHER. Celia, *Flowers and Fruits*, The National Gallery Publications, 2002, Londra.

FRIEDELL, Egon, *Antik Yunan'ın Kültür Tarihi*, Dost Yayınları, 2004, Ankara.

GRAVES, Robert, *The Greek Mytha*, Penguin Books, 1992, İngiltere.

--, *Greek Goods and Heros*, LaurelLeaf Library, 1960, New York.

GRİMAL. Pierre, *Dictionary of Classical Mythology*, Penguin Books, 1991, ABD.

HERODOTOS, *Herodot Tarihi*, (Çev. Müntekim Öknem), Remzi Kitabevi, 1973, İstanbul.

HOMEROS, *Ilyada*, (Çev. Azra Erhat ve A. Kadir), Sander Yayınları, 1981, İstanbul.

---, *Odysseia*, (Çev. AhmetCevat Emre), Varlık Yayınları, 1971, İstanbul.

HESIOD, *Theogony: Works and Days*, (Çev. Dorothea Wender), Penguin Books, 1971, İngiltere.

HENDRICS, Rhoda A. (preface), *Classical Gods and Heroes*, Marrow Quill Paperbacks, 1978, NY.

IMPELLUSO, Lucia, *Gods and Heroes in Art*, (Trans. M.Hartmann), Getty Publications, 2003, LA.

MAVROMATAKI, Maria, *Greek Mythology and Religion*, Haitalis, 1977, Atina.

OVIDIUS, *Metamorphoses, Books I - XV*, (Trans. Frank Justus Miller), Harvard University Press, 1999, Londra.

PRESTON, Percy, *A Dictionary of Pictorial Subjects from Classical Literature: A Guide to Their Identification in Works of Art*, Charles Scribner's Sons, 1983, NY.

RIPA, Cesare, *Baroque and Rococo Pictorial Imagery*, (Ed. Edward A. Maser), Dover Publications, Inc., 1971, NY.

SÖZEN, Metin ve TANYELİ, Uğur, *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, 1986, İstanbul.

VERNANT, Jean-Pierre., *Yorumuna Yunan Mitleri*, (Çev: M.E.Özcan), Helikopter, 1999, İstanbul.

WOODFORD Susan, *Images of Myths in Classical Antiquity*, Cambridge University Press, 2003, Cambridge.

..... New Larousse Encyclopedia of Mythology (Introduction by Robert Graves) Hamlyn, 1981, Londra.

Not: Daha geniş bir kaynakça *Toplumsal Tarih*'in Ağustos 2012 tarihli 224. sayısında verilmişti.

DİPNOTLAR

1 "Çoktanrılık dinlerde tanrı ve yarı tanrıların eylemleri ile onların insanlar ve diğer yaratıklar ile ilişkileri konusundaki efsaneler, öyküler, inançlarbütünü." Metin Sözen, Uğur Tanyeli, *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, 1986, İstanbul.

2 Azra Erhat'ın Heredot'dan aktardığına göre; tanrı soyların sayıp dökeri, tanrılara adlarını veren, niteliklerini tanımlayan veefsanelerini anlatan, Homerusile Hesiodos'tur. Yani çoktanrılı ilkçağ dininin yaratıcıları, peygamberleri onlardır. Ancak bu mitoslar bu ilk anlatımlarında kalmaz, zaman içinde çeşitli ekler, karıklar yapılır. Bueklemelerastında değişen toplumsalyapılarİçinde ihtiyaçduyulanyeni ahlakkurallarınakarşılıkgelir. AzraErhat, *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, 1972, İstanbul.

3 İlk mitolojikmetinyazarlarına en erken eleştiriyine Antikçağ filozoflarından gelmiştir. Xenophanes şöyle der: "Homeros ve Hesiodos tanrılara yükledi, insanlar içinutançverici herşeyi: Ilırsuluk, zınavekarşılıklı aldatmal" Platon, Hemeros'u tanrılar üzerine yalanlar uydurmak, topluma zarara elsaneler dülmekle suçlar amakendisİde önemli diyalogİarının sonunda hakikatitanımlamak için mitoslarasığınır. Agm, s. 6.

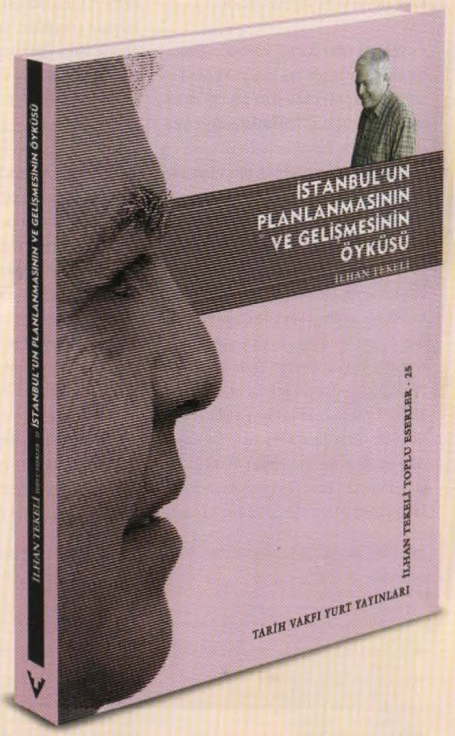
4 Atropin zehirinin adını insanların yaşam damarlarını kesen kötü tanrıça Atropos'tan geldiği, psikolojide kendini lazlaca sevmenin karşılığı olan narsizmin, reddedilen Nymphe'nin gazabına uğrayarak suya yansıyan kendi yüzüne aşık olan Narkassos'tan gelmesi, kulak tırmalayan uyarıcı seslere siren denmesinin, denizcileri kendilerine âşık edenden ve onların yollarını şaşırtan Sirenlerden gelmesi gibi pek çok örnek bulmak mümkündür. Ayrıca 12 İsrafoğlu kavmi, 12 havari ve 12 Olympos tanrısı (Ocak tanrıçası Hestia Olympos'a Dionysos'un gelişi ile tanrı sayısının uğursuzkabul edilen 13'e çıkacağı için yeryüzüne iner veinsanlararasınakarışır) gibisayılar vebatılınançlarkonusundada çeşitlispekülasyonlar olduğunu hatırlamak gerekir.

5 Bu tanrı ve tanrıçalar arasındaki ilişkiler oldukça karmaşıkır. Zeus, Hera, Hestia ve Poseidon kardeşlerler. Zeus aynı zamanda Hera ileevlidir, Apollon ve Artemis Zeus'un ilk eşi Leto'dan olan çocuklarıdır. Zeus başka birtanrıça olan Metis'i hamile iken yutar ve ondan olma kızı Athena'yı kendi kafasından doğurur. Buna kızan İlera da Hephaistos'u kimse ile İlişkiye girmeden kendikendine doğurur. Zeus'un Maia'dan olma oğlu Hermes, Dkıne'den olma kızı ise (Homeros'a göre) Aphrodit olarak bilinir. Zeusve Hera'nın tekçocukları Ares'tir. Demeter, Kronos ve Rhesa'nın kızları yanı Zeus'un kız kardeşidir. Ama bu tanrıçanın daZeus'tanolma, Persephone isimli birde kızı bulunur, Dionysosise yine Zeus'un Semele'den olma oğludur.

6 Herakles karısının kıskançlık sonucu gönderdiği zehirli gömleği giyer ve sonu gelmez acılar içinde kıvranmaya başlar. Oğlundan kendisini yakmasını ister. Babasınınisteğineuyanİyllos onna@la Dağı'nın tepesinde bir cenaze ateşi yakar. Kahramanın ölümüne gönlü razı gelmeyen Zeus son anda onu ateşten çıkarıp Olympos'a getirtir ve ölümsüzlükbahşeder.

İLHAN TEKELİ
TOPLU ESERLER I-XXV

XXV. Kitap

İSTANBUL'UN PLANLANMASINI VE GELİŞMESİNİN ÖYKÜSÜ

Türkiye'de yaşayan kent plancıları ya da araştırmacılar için İstanbul gibi bir dünya kentine sahip olmak önemli bir olanak ya da ayrıcalıktır. Bu ayrıcalığı yeterince değerlendirdiğimiz söylenemez. Eğer bir ülkede böyle büyük bir kent varsa, daha küçük kentlerde ortaya çıkmamış süreçler ve farklılaşmalar ancak orada ortaya çıkar. Ancak bu büyük kentlerde daha derinden çözümlemeler olanaklı hale gelir. Bu nedenle İstanbul Türkiye'deki her kent plancısı ya da araştırmacısının gözünü diktiği çok değerli bir laboratuvardır. Kent plancıları bu olanaktan yararlanmak isterler.

Bu fırsattan ben de yararlandım...

Vakıf Merkezi
Zindankapı Değirmen Sokak No:15 Eminönü / İstanbul
T (212) 522 02 02 F (212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr / info@tarihvakfi.org.tr

Ankara İrtibat Bürosu
Selanik Caddesi Tankut İş Merkezi No: 82/30
06420 Kızılay-Ankara
T (0312) 424 05 10 / 424 00 50

TARİH VAKFI

60 Yıldır

Nitelikli Bilgi Elinizin Altında

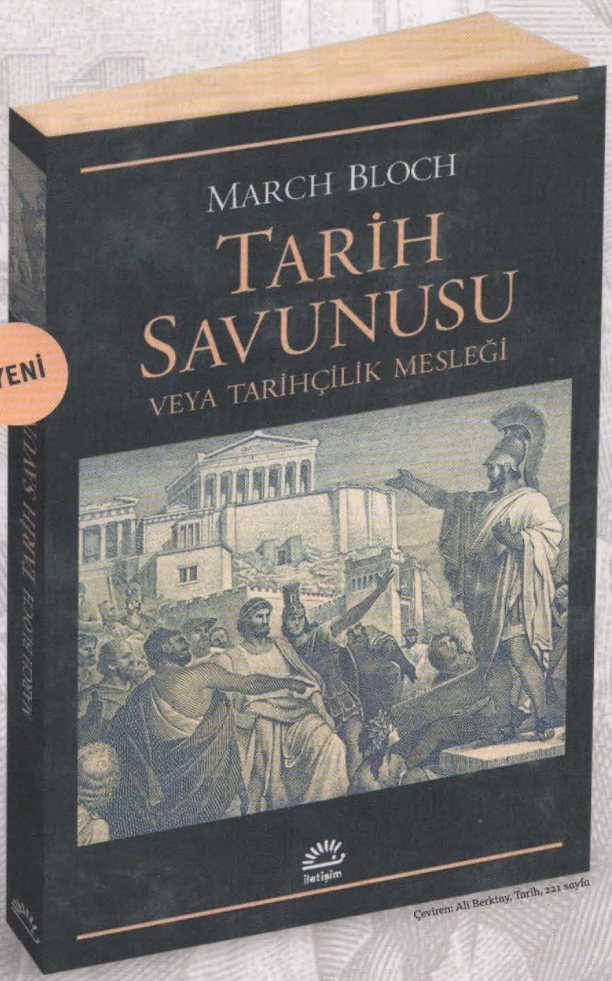
AJANS PRESS
Medyadaki Gözünüz

www.ajanspress.com.tr (212) 370 1100 digitürk 540. kanal

30
iletişim

"Eksiksiz bir tarih eylemi..."

Annales ekolünün kurucularından Marc Bloch'un "tarihçilik"in mahiyetine dair kaleme aldığı *Tarih Savunusu veya Tarihçilik Mesleği*, tarihin "ne" olduğu üzerine de 20. yüzyılda yazılmış birkaç önemli kitaptan birisidir. El yazması nüshasından faydalanılarak notlanan ve orijinaline sadık kalınarak yayına hazırlanan bu kitap, Jacques Le Goff'un önsözünün rehberliğinde yolu tarihle kesişen herkes için eşi bulunmaz bir kaynak oluşturuyor.

Tarih Dizisi 2013 kitapları

OKTAY ÖZEL
TÜRKİYE 1643:
GDŞA'NIN GÖZLERİ

FRANÇOIS CADIOU, CLARISSE COULOMB, ANNE LEMONDE, YVES SANTAMARIA
TARİH NASIL YAPILIR?
ÇEVİREN: DEVRİM ÇETİNKASAP

CHRISTOPHER HILL
DÜNYA ALTÜST OLDU
İNGİLİZ DEVRİMİ'NDE RADİKAL DÜŞÜNCELER
ÇEVİREN: UYGUR KOCABAŞOĞLU

EMİRALİ YAĞAN
DERSİM DEFTERLERİ
BEYAZ DAĞ'DA BİR GÜN

ERIC HOBSBAWM
İLKEL ASİLER:
19. VE 20. YÜZYILLARDA TOPLUMSAL HAREKETİN ARKAİK BİÇİMLERİ ÜZERİNE İNCELEMELER
ÇEVİREN: UYGUR KOCABAŞOĞLU

www.iletisim.com.tr iletisim@iletisim.com.tr vimeo.com/iletisim facebook.com/iletisimbirikim twitter.com/iletisimyayin PUNTO